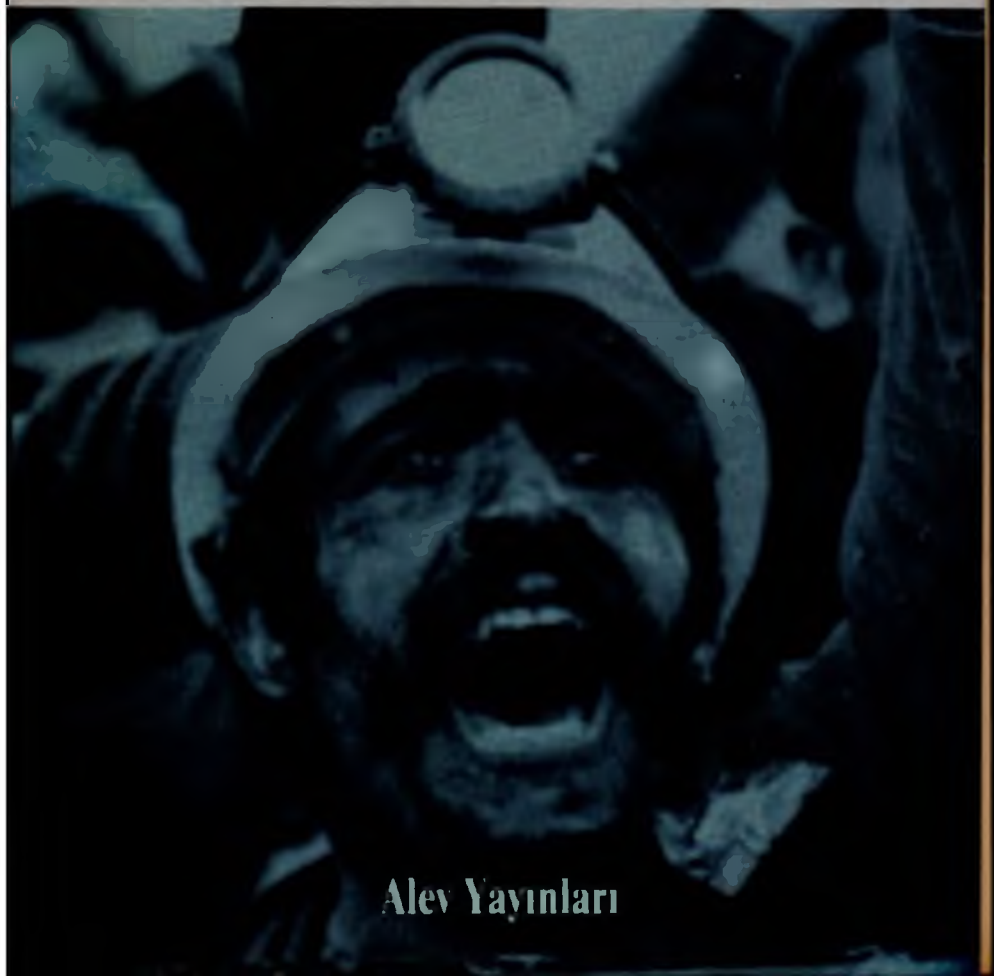
MARKSİZM'DE İŞÇİ SINIFININ KAPSAMI VE TÜRKİYE

Emine Engin

Alev Yayınları

Alev Yayınevi

Piyerloti Caddesi 17/4-C Çemberlitaş-İstanbul
Tel: 516 84 64

MARKSİZM'DE İŞÇİ SINIFININ KAPSAMI VE TÜRKİYE

Emine Engin

Alev Yayınevi

1. Basım - EYLÜL 1990,
Basıldığı yer: ÖZYURT MATBAACILIK 522 95 19

İÇİNDEKİLER

Giriş 7

I. Konunun gerekliliği 11

II. İşçi sınıfı nedir? 19
II.I. Kısa tarihçe ve ölçütteki değişmeler 21
II.II. Oluşum ve gelişim 26
II.III. Emperyalizm olgusu 31
İşçi aristokrasisi 37

III. İşçi sınıfının kapsamı 43
III.I. Üretici emek — kollektif emekçi 43
Yine üretici emek 48
Bir karmaşa örneği 52
III.II. Dolaşım alanı 57
Kötü bir çarpıtma 61
III.III. Hizmet sektörü 63
Hizmet meta sayılabilir mi? 64
"Kapitalizmin maddi olmayan üretim alanındaki belirtileri" 68
Hizmet alanında üretici emek 71
Gelir karşılığı hizmet 75
Hizmet sektörü sonuç 80
III.IV. Devlet memurları da mı? 82
Ucuz devlet — pahalı devlet 83
Değişim 87
III.V. Menejerler ve ustabaşıları 91
Genel yaklaşım 92
Çeşitli yanlar 95

III.VI. Kafa ve kol emeği 102
Düşmanlık neden? 102
III.VII. İşçi aktif ordusu — son bir nokta ve özet 111
III.VIII. İşçi yedek ordusu 114
Tüm işsizler mi? 119
III.IX. Emekliler ve aileler 122
III.X. İşçi sınıfının kapsamı — sonuç 124

IV. İşçi sınıfının sayısal dökümü 129
IV.I. Kapsam üzerine 129
IV.II. Genel manzara 134
IV.III. Sayısal döküm 138
Birinci yöntem 138
İkinci yöntem 147
IV.IV. Sonuç 150

EK: *Emperyalizmin Zayıf Halkası Türkiye*'den bir bölüm 151

GİRİŞ

Bu kitap, Türkiye işçi sınıfına ilişkin sayısal veriler de içeriyor. Ancak kitabın asıl vurgusu genelde işçi sınıfı kavramıdır, onun kapsamıdır.

Kitabın sonunda, Türkiye işçi sınıfına ilişkin veriler temelinde yapılan döküm oldukça kabadır. Bu konuda daha iyi kaynaklara dayanılarak, daha net bir döküm yapılabilir. Yine de şunu belirtelim ki, bu kaba dökümün bile, işçi sınıfımızın dev boyutlarına ilişkin doğru bir fikir vermesine dikkat edilmiştir.

Türkiye işçi sınıfına ilişkin olarak, yalnızca bugün ulaştığı kapsam açısından değil, başka açılardan da veriler temelinde çok önemli değerlendirmeler yapılabilir. Örneğin, işçi sınıfımızın özellikle son yarım yüzyılda geçirdiği nicel gelişimle, toplumda artan ağırlığı ve sınıf mücadelesinde yaşadığı nitel sıçramalar arasındaki bağ sergilenebilir. Ancak şimdilik bunlara sıra gelmedi. Kitabın getirdiği teorik çerçeveyi kabul eden ve daha iyi kaynaklara ulaşabilen aydınlardan bütün bu eksikleri giderecek araştırmalar çıkarsa seviniriz.

Başta da belirttiğimiz gibi, bu kitabın asıl vurgusu genelde işçi sınıfı kavramı oldu. Başka bir deyişle, kitabın teorik yanı ağır basıyor.

Teorik yazı ya da kitap iki türlü olabilir. Bir, "teoriklik" bulanıklığın kılıfı olarak kullanılır, "anlayamıyorsunuz

çünkü zor" havası yaratılır. Böyle örneklerle çok karşılaştıkları için, ileri işçilerde bile bu önyargı oldukça yaygındır. Oysa teorik yazı ya da kitap, bir de *Kapital* gibi olabilir. Dünyanın en önemli ve en derin teorik kitaplarından biri olan *Kapital,* ciddi bir yaklaşımla, ders gibi çalışılarak okunursa, kolayca anlaşılabilecek bir kitaptır. Yaşamdaki gerçeklerin, net ve doğru bir genellemesini yapmaktadır. Teori zaten budur.

Bu kitabın teorik yanı Marks'ın, Engels'in, Lenin'in görüşlerinden, o görüşlerin mantığından oluşmaktadır. Böyle olduğu için ve aynı zamanda okuyucu bağımsız olarak da mantık yürütebilsin diye çok alıntı kullandık. Konu gereği kullanılan terimleri açıklamaya çalıştık. Yani, kitabın kolayca anlaşılabilmesi için, biz de elimizden geleni yaptık. Ancak bu, teorik yanı ağır basan kitabın ciddi bir yaklaşımla okunma zorunluluğunu ortadan kaldırmıyor. Kitap böyle okunduğu halde izlenemiyorsa, o zaman biz çabamızla başarılı olamamışız demektir. Bu durumda, okuyucular takıldıkları noktaları yayınevine mektup yazarak iletirlerse, sorularını elimizden geldiğince yine yanıtlamaya çalışırız.

Kitabın konusu işçi sınıfının kapsamı ama bizce önemli bir yan ürünü de sosyalist ülkelerdeki çöküşü anlamaya yardımcı olacak bir örnek oluşturmasıdır. Marks'ın konuya ilişkin olarak yazdıklarını okuyup Sovyet kitaplarında yazılanlarla karşılaştırınca, şu çok iyi ortaya çıktı ki, bugün Marksizmi demode ilan edip akıllarınca "aşmaya" kalkışanlar, gerçekte Marksizmin yanına bile yaklaşamamış, ondan giderek uzaklaşmış olanlardır. Çöken onlardır. Onların Marksizmden giderek uzaklaşan yolları, artık burjuvazinin sınırları içine varmıştır.

Artık burjuva solu denebilecek bu çizgi dogmatizme karşı konuşma kılıfı altında Markizmi bir dogma olarak ilan ediyor. Bunca enstitüsüyle, kadrosuyla koca Sovyet devleti gelişmelerin gündeme getirdiği sorunlara bilimsel, yani Marksist, yanıtlar getirme görevini uzun bir süredir

yerine getirmediği için, bugün yanıtlanması gereken birçok sorun gerçekten birikmiştir. Ama bunlara yanıt getirebilmenin anahtarı yine Marksizmdedir. Reçeteler anlamında değil. Kanıtlanmış temel bazı doğrular ve en az onun kadar önemlisi de, pırıl pırıl bilimsel bir mantık anlamında.

Bu kitabın yapmaya çalıştığı, konuya ilişkin olarak Marksizmin anahtarını kullanmak oldu. Kitap kapıyı açmada ne kadar başarılı olduysa, bunun onuru Marksizmin, ne kadar başarısız olduysa, bunun sorumluluğu da bizimdir.

I. KONUNUN GEREKLİLİĞİ

Bu çalışmanın konusu geneliyle işçi sınıfının kapsamı ve bununla bağlı olarak Türkiye işçi sınıfının kaba bir sayısal dökümüdür. Böyle bir konuyu ele almak neden gerekti?

İşçi sınıfının siyasal temsilcisi, sınıfını nicel, nitel her türlü özellikleriyle tanımalı, bilmelidir. Ancak, ilgili yayınlarda, bu konunun gerek ülke çapında, gerekse uluslararası çapta çok çeşitli yönleri yıllardır işlendi, bugün de işleniyor. Sınıfı geneliyle tanıyor, biliyoruz. Yani bu konuyu, tanımadığımız bir sınıfı tanımak için ele almıyoruz.

Öyleyse neden ele alıyoruz? Biraz gerilerden başlayarak, biraz dünyada dolaşıp sonra Türkiye'ye bakarak bunu açıklayalım.

Emperyalizm 1950'lerden 1960'ların sonuna kadar çelişkilerini yumuşatabildiği, devresel krizlerini sarsıntısız atlatabildiği, göreceli bir "bolluk" yaşadı. Refah göstergelerinde belli bir artış oldu.

Bu olgunun temelinde yatan en önemli etkenlerden biri bilimsel teknolojik devrimdir. Bilimsel teknolojik devrim nedeniyle emek verimliliğinde büyük bir sıçrama yaşandı. Aynı sayıda işçi, aynı zamanda eskisinden kat kat daha fazla üretim yapabilir duruma geldi. Başka bir deyişle, daha az sayıda işçi çok daha fazla üretir oldu.

Öyle ki bazı emperyalist ülkelerde, örneğin İngiltere'de,

1960'larda endüstri işçilerinin sayısında mutlak bir azalma başladı. Ve bu eğilim hâlâ da sürüyor. Bazı emperyalist ülkelerde, örneğin ABD ve FAC'da, mutlak azalma gelip giden bir eğilim olarak kendini gösterdi.

Bir yandan refah göstergelerinde belli bir artış, öte yandan endüstri işçilerinin sayısında kalıcı ya da geçici mutlak azalmaların başgöstermesi — bunlara dayanarak emperyalizm hemen ortaya çeşitli "teoriler" sürdü. Örneğin, sosyalizmin ve kapitalizmin birbirine yakınlaştığını savunan "konverjans" teorisi bunlardan biriydi. İşçi sınıfının yok olmakta olduğu da bir başkası! Kuşkusuz, bunların hepsinin yanında meze olarak da Marksizmin çöktüğü, bittiği vb. yayılıyordu!

Oysa, kapitalizmin emek verimliliğini artıracağını, o arttıkça, endüstri alanında çalışan işçilerin sayısında göreceli (ya da mutlak) bir azalma olacağını, bununla bağlı olarak, aynı zamanda kâr hadlerinde bir azalma eğiliminin belireceğini söyleyen Marks'ın ta kendisiydi. Buna rağmen, işçi sınıfının kapitalist toplumda giderek daha ezici bir çoğunluk oluşturacağını söyleyen de yine Marks'tan başkası değildi.

Ya Marks, bir dediği bir dediğini tutmayan biriydi, ki böyle olsa öldükten 100 yıl sonra hâlâ adının hatırlanması, dediklerinin düşmanlarca çürütülmeye çalışılması neden? Ya da düşman, gerçekten de ezici çoğunluk oluşturan işçi sınıfını az ve daha da azalıyor göstermek için, sınıfı yalnızca üretim alanında çalışan ücretli emekçilerle kısıtlayarak işçi kavramını çarpıtıyordu. Belli ki olan bu ikincisiydi.

1960'ların sonunda yalnızca orta kuşakta değil, emperyalist ülkelerde de yaygın, militan işçi eylemleri oldu. İşçi sınıfı güçlü varlığını bir güzel duyurdu. Ancak 1960'larda emperyalizmin ortaya attığı fikir bozuntuları, 1970'lerde bu kez dünya komünist hareketinin zayıf halkalarında yankılanmaya başladı.

1970'lerde "işçi sınıfı nedir" sorusu dünya komünist hareketinde geniş olarak tartışıldı. Bu tartışmada "zayıf

halka" Fransız Komünist Partisi'ydi. FKP, işçi sınıfını tanımlamada belirleyici ölçütün maddi üretim alanında artık-değer üretmek olduğunu öne sürüyordu. Yanlış görüşün odağıydı. Buna karşılık en başta ABD Komünist Partisi olmak üzere, Alman KP, Büyük Biritanya KP doğru ya da doğruya yakın görüşler savunuyorlardı.

Bu tartışmada savunduğu yanlışla bağlı olarak daha sonra FKP, "proletarya yoktur ki proletarya diktatörlüğü olsun" gibilerden bir sonuca ulaştı. Ötekiler bu tartışmada doğruyu savunuyordu da ne oldu? Onlardan bazıları da işçi sınıfının FKP'nin dediği gibi dar değil, tam tersine ezici bir çoğunluk olmasından hareketle, başka bir yanlışa akıllarınca "kanıt" buldular: Madem işçi sınıfı bu kadar çok, devrime ne gerek var, parlamenter yoldan başa geliriz olur biter!

Böylece, bütünüyle ve ağırlığıyla bu tartışma, komünist hareketin işçi sınıfından kopmakta olduğunun ek bir habercisiydi. II.Enternasyonal'in çöküşünden önceki 20-30 yılda yaşanan barışçıl dönem nasıl çöküşte etkili olmuşsa, emperyalizmin 1950'lerde, 1960'larda yaşadığı "refah" dönemi de benzeri bir etki yapmıştı. Komünist partilerinin bazıları işçi sınıfının kimleri kapsadığından bile habersizken, bazıları çarpıtmayı sınıfın kapsamında değil, "yalnızca" devrimci misyonunda yapıyorlardı. Bu açıdan, gerçekte o günlerde komünist hareketin içinde bulunduğu durum tümüyle ibret vericidir. Ama bu tartışmada FKP'nin konumu ve ulaştığı sonuç özel olarak ibret vericidir.

Zaten 1980'lere yaklaşırken dünya komünist hareketinde şu ya da bu konuda ibret verici görüş ve tutumlar hızla çoğalıyordu. Bu yıllarda Afganistan'da devrimci kadro katledildi, İran devrimi mollalara armağan edildi, Türkiye'de ise devrimin önüne düpedüz set çekildi. Ama set çekildi de ne oldu? Şimdi gelelim Türkiye'ye.

Türkiye'de 1980'li yılların en belirleyici özelliklerinden biri, devlet tekelci kapitalizminin kendini uluslararası kapitalist standartlara uydurma çabasıdır. Bununla bağlı

olarak, 1980'li yıllarda çeşitli alanlarda yoğun bir yaprak dökümü siyaseti uygulandı ve çeşitli kanallardan yoğun bir işçileşme süreci yaşandı. İşçi sınıfının toplumdaki ağırlığında, bazı sapık gözler dışında, normal gözle görülebilecek bir nitelik sıçraması oldu.

Bu sıçramanın belirtilerini her gün izliyoruz. Burjuva sınıf değerleri çürük kokular yayarak iflas ederken, TBMM'nin, okulların açılış törenleri, seçim kampanyaları, halk türküleriyle yürütülmeye başlandı. Elleri bileğine kadar kan içinde burjuva siyaset adamları "demokrat" kesildiler. Coşkun Kırca'lar bile "işçi sınıfı" diye konuşur oldular.

Açıktır ki bütün bu gibi belirtilerin altında yatan en önemli bir etken, işçi sınıfının ve yarı-proleterlerin artık toplumda ağır basmasıdır. Tam da bu nedenle, son yıllarda burjuvazi ve onun uzantıları, işçi sınıfını sayıca az, küçük, geri vb. göstermek için çabalıyorlar.

Burjuvazi, emperyalizmin işçi sınıfını "yok" eden eski ve yeni teorilerini şimdi bizim önümüze sürüyor. Örneğin, bir süre önce *Tercüman*'da "Sekreterin ve proleterin ölümü" başlıklı bir yazı yayınlandı. Artık "yaygın şehirler"in gelişmekte olduğu anlatıldıktan sonra yazıda şöyle bir sonuca ulaşılmış:

> "Modern düşünce sistemleri klasik şehirde doğmuş olduklarına göre, yaygın şehrin onlar için ölüm çanı olabileceğini söyleyebiliriz. Bilgisayar çağı ya da elektronik çağ pek haklı olarak *'sekreterin ve proleterin ölümü'* diye nitelendirilmiştir. Buradan yola çıkarak, yaygın şehrin özellikle de, proletarya kültürünün, daha açık bir söyleyişle, proletaryaya dayalı Marksist düşüncenin ölüm habercisi olduğunu söylemek de mümkün görünüyor."[1]

Zavallı burjuvazi, yüz yılı aşkındır Marksizmin "ölüm"

1. *Tercüman*, 3 Haziran 1987.

haberlerini veriyor.

Gerçekler tam tersine olduğu için böyle şeyler yazarak, hem yanlış propaganda yapıyorlar, hem de kendileri teselli buluyorlar. Bilgisayarı da, yaygın şehri de üreten işçi sınıfıdır ve elektronik çağ, onun kültürünün ölmesini değil, tam tersine, en ücra köşelere kadar daha kolayca girmesini sağlamaktadır.

Burjuvazinin çabalarına, bakanların demeçlerinden, işçileri işçi statüsünden çıkarmaya kadar daha çok çeşitli örnekler verilebilir. Ama vermeye gerek yok. Bu çabalar ortadadır ve mücadele odağıdır.

Asıl üzerinde durulması gereken, burjuvazinin uzantılarının, "işçiden yana" ve "bilimsel" kılıf altında yürüttükleri çabalardır. Bunların başında da, "komünist" adını kullanarak kalpazanlık yapan resmilerin çabaları gelmektedir.

Resmilerin baştan sona bütün siyasetlerinin özü işçi sınıfının gücünü gölgeleme çabasıdır. "Birlik" edebiyatları, "ulusallık" yaygaraları hep buna yöneliktir. Ama konuya bir de doğrudan el attılar.

Nabi Yağcı, sayıları "birkaç milyonu geçmeyen ve küçük işletmelere dağılmış işçi sınıfı"ndan sözetti. İkide bir "bilimsellik"ten sözeden bu kişiyi söylediklerini kanıtlamaya çağırdık ama ses seda çıkmadı. Çıkamaz da! Zaten çıkan ses kendisinin değil, söylenenlerin özü açısından burjuvazinin, "bilimsel" kılıfı açısından ise giderek daha büyük bir hızla sağa savrulan Sovyetler'indir!

Sovyetler Birliği'nde 1980'de yayınlanan *Kapitalizmin Krizi ve Çalışan Halkın Durumu* adlı bir kitap var. G.Chernikov'un yazdığı bu kitapta, 1973'te Türkiye dışındaki Türkiyeli işçilerin Türkiye'deki işçilerden bir kat daha fazla olduğu söyleniyor.[1] 1973'te yurtdışında 2 milyon işçi olduğunu varsaysak, demek ki Türkiye'de 1 milyoncuk işçi varmış!

Bu kitap Türkiye işçi sınıfı konusuna, geçerken

1. G.Chernikov, *Kapitalizmin Krizi ve Çalışan Halkın Durumu*, İng.Basım, Progress Publishers, Moskova 1980, s.152.

değiniyor. Bir de doğrudan konuyu "araştıran" Sovyet yazarları var.

Yol ve Amaç dergisinin Temmuz 1985 sayısında Starçenkov adlı bir Sovyet yazarının bir yazısı yayınlandı. Bir başka yayında daha ayrıntılı olarak ele alınan bu yazının belirleyici özelliği, "işçiden yana" görünüm ardında, soruna işçi sınıfını az ve geri gösterme önyargısıyla yaklaşmasıdır. Gerçeğe ve doğruya değil, böyle bir önyargıya sadık kaldığı için yazı bilimsel de değildir.

Marks, yanlış yapan bilim adamlarını eleştirir ama onları eleştirisi hep belli bir hoşgörü ve saygı çerçevesindedir. Bir önyargıyı, hem de yanlış bir önyargıyı "kanıtlamak" için bilimi kullanmaya kalkışanlara ise ateş püskürür.[1] Starçenkov işte bu ikinci guruba çarpıcı bir örnektir.

Yazıya göre, gecekonduda oturan, asgari ücretten de düşük ücretle çalışmak zorunda bırakılan, işsiz kalan, "çağdaş"(?) teknik kullanmayan, hatta kalifiye olmayan, "çağdaş proletarya"ya dahil değildir. Aynı yazıda, aynı gerekçelerle, Türkiye'de "sınıfların oluşma sürecinin henüz tamamlanmadığı" söyleniyor. Dolayısıyla sorun "çağdaş proletarya" sorunu gibi gösterilip, gerçekte işçi olup olmama sorunu olarak ele alınıyor.

İşçi sınıfı eski bir sınıftır. Endüstri devrimiyle birlikte tipik özelliklerini kazanmış, tarihsel oluşumunu tamamlamıştır. O zamandan bu yana çok değişip gelişmiştir ama bu demek değildir ki eskiden işçi denmek için geçerli ölçütler şimdi artık geçmiyor. Oysa yazıda "çağdaşlık" bu garip anlamda kullanılıyor.

Kaldı ki, asıl derdin "çağdaşlık" olmadığını yazının kendisi de ele veriyor. Bu kadar "çağdaşlık" meraklısı yazar, 50 işçili işletmeleri orta büyüklükte bile saymıyor ve buralardaki işçilere de bir kulp buluyor. Lenin, 1916'da bile, 50'den çok işçi çalıştıran işletmeleri büyük işletme sayıyor.[2] Çağdaş teknolojinin en önemli sonuçlarından biri,

1. Karl Marks, *Artık-Değer Teorileri*, İng.Basım, cilt 2, s.118.
2. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.22, s.196.

aynı işin eskisinden çok daha az sayıda işçiyle yapılabilmesidir. Yani o zamandan bu yana, büyüklük ölçütleri daha küçülmüştür. Nerede kaldı "çağdaşlık"?

Asıl dert işçi sınıfını küçük ve geri göstermektir. Nitekim, yazar "işçi sınıfı" derken en çağdaş teknikle çalışanların bile ailelerini hesaba katmayı "unutmuştur"! Acaba çağdaş proletaryanın özelliklerinden biri de bekârlık mı diye merak içindeyiz.

Artık başta sorduğumuz, "konuyu neden ele alıyoruz" sorusuna geri dönelim ve buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle yanıtımızı verelim.

1980'lerde Türkiye'de yaşanan yoğun işçileşme süreciyle toplumda işçi sınıfı ve yarı proleterler ağır basmaya başlayınca, bu olguyu gizleme "ihtiyacı" da olanca ağırlığıyla gündeme geldi. Burjuvazi emperyalizmin "teori"lerini, resmiler de aynı teorilerin dünya komünist hareketinde, Sovyetler'deki yansımalarını önümüze sürmeye başladılar. Konuyu bu nedenle ele alıyoruz. Göstermek istiyoruz ki dünyada ve Türkiye'de en büyük sınıf işçi sınıfıdır.

Bunu göstermeye çalışırken, sık sık, kapitalizmin ekonomik işleyişlerini ele alacağız, gerektiğinde uzun uzadıya açacağız. Konusu işçi sınıfı olan bir kitapta, bu ilk bakışta konudan sapma gibi görünebilir ancak gerçekte değildir. İşçi sınıfı kapitalist ilişkilerin ürettiği ve sürekli yeniden ürettiği bir sınıftır. Kapitalist ilişkilerin işleyiş mantığı anlaşılamadan, işçi sınıfının doğuşu, gelişimi, kapsamı, vb. de düzgün anlaşılamaz. Nitekim, hain amaçlarla yapılan bilinçli çarpıtmalar iyi niyetli yandaşlar bulabiliyorsa, bunun temel nedeni, kapitalist işleyişlerin yeterince bilinmemesidir. İşçi sınıfı kavramını, hiçbir çarpıtmadan etkilenmeyecek sağlamlığa ulaştırmak, onu kapitalist ilişkiler bütünü içinde ele almayı gerektirir. Bu gerekliliği yerine getirmeye çalışacağız.

II. İŞÇİ SINIFI NEDİR?

Önce "sınıf nedir" sorusuyla başlayalım.

Marks'ın *Kapital*'de yazmaya başladığı "Sınıflar" başlıklı bölüm, ömrü yetmediği için 3-4 sayfa sonra kesilmiştir, bitememiştir. Ama Marksizm bu konuda doğruyu bulmak için yeterli bilimsel bilgi ve mantık hazinesini içermektedir.

Nitekim Lenin'in, başka bir konuya, "sınıfların yokolması"na değinirken "sınıf" için verdiği şu tanım, her tanımın taşıdığı kısıtlılığı akılda tutarak, klasik sayılabilir:

> "Sınıflar, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal üretim sisteminde tuttukları yere, üretim araçlarıyla olan (çoğu durumda hukukta saptanmış ve formüle edilmiş) ilişkilerine, emeğin toplumsal örgütlenmesindeki rollerine ve dolayısıyla, toplumsal zenginlikten kullandıkları payın boyutlarına ve bu payı elde etme biçimine göre birbirlerinden ayrılan büyük gruplardır."[1]

Dikkat edersek tanımda, "toplumsal üretim sisteminde tutulan yer"den sonra getirilen ölçütler, gerçekte bu yeri belirlemenin ölçütleridir. Başka bir deyişle, sınıfları belirleyen temel ölçüt toplumsal üretim sisteminde

1. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.29, s.421.

tuttukları yerdir. Bu yeri belirleyen ölçütler ise şunlardır:

1. Üretim araçlarıyla ilişki.
2. Emeğin toplumsal örgütlenmesindeki rol.
3. Toplumsal zenginlikten kullanılan pay ve bu payı elde etme biçimi.

Bu ölçütleri, bizim ilgilendiğimiz toplumsal üretim sistemi olan kapitalizm çerçevesinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Üretim aracı sahibi olunup olunmadığı.
2. Emeğin burjuva örgütlenmesi ücretli emektir.[1] Dolayısıyla burada ana sorun, emeği örgütleyen mi, ücretli emekçi olarak örgütlenen mi olunduğudur.
3. Sömürücü konumda mı, sömürülen konumda mı olunduğu ve toplumsal zenginlikten, hangi konumdan, ne kadar pay alındığı.

Nitekim *Manifesto*'da işçi sınıfına ilişkin yapılan tanımlayıcı açıklamalar da bu üç ölçütü içinde barındırmaktadır:

> "...Proletarya, modern işçi sınıfı... — ancak iş buldukları sürece yaşayan ve emekleri sermayeyi artırdığı sürece iş bulan emekçiler sınıfı."[2]
>
> "...Kendilerinin üretim araçları olmayan, yaşayabilmek için işgüçlerini satmaya zorlanmış olan, ücretli emekçiler sınıfı, proletarya..."[3]

Bu güzel ve duru anlatımlar, işçi sınıfının burjuvaziyle de, küçük burjuvaziyle de farkını koyuyor. Üretim aracı sahibi olmayan, yaşayabilmek için işgüçlerini satışa çıkararak ücretli emek örgütlenmesi içinde yer alan ve sömürülerek, toplumsal zenginlikten kendileri belli bir pay alıp, gerisini burjuvaziye aktarmak zorunda bırakılanlara işçi sınıfı diyoruz. Bunun bir tanım değil, yukarıda aktardığımız sözlerden çıkan sonuçların bir özeti olduğunu

1. Marks-Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç ciltlik, c.2, s.213.
2. Marks-Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç ciltlik, c.1, s.114.
3. Marks-Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç ciltlik, c.1, s.108.

vurgulayalım.

Gerçekte daha da kısa bir özet yapabiliriz. Sıraladığımız üç ölçütü, mantıksal olarak üçünü birden içinde barındıran tek bir ölçüte indirgeyebiliriz. Bu da işgücünü satmaktır.

İşgücünü satmak zorunda kalmanın tarihsel koşulu zaten üretim aracı sahipliğini yitirmektir. Öte yandan çok özel bazı durumlar dışında, işgücünü satmak, sömürülmek demektir. Dolayısıyla, işgücünü satmak ölçütü, öteki ölçütleri de içinde barındırmaktadır.

Bu mantıkladır ki Marks, işçi sınıfından, "...işçi sınıfı, yani toplam işgücü..." diye sözediyor.[1] Yine aynı mantıkladır ki Lenin de bir yerde şöyle diyor:

> "...İşgücünü satanların *hepsinin* temel sınıf çıkarları özdeştir..."[2]

Temel sınıf çıkarları özdeş demek, aynı sınıfın parçası demektir. Yani Lenin, işgücünü satanlar işçi sınıfıdır, diyor.

İşgücünü satmak konusunda bir noktaya daha kısaca değinelim. Kavun satıcısı demek, nasıl ille de kavunların alıcı bulmasını gerektirmezse, işgücünü satan için de durum aynıdır. İşgücünün sahibi, işgücünü satıyor ama alıcı bulup bulamayacağı ayrı bir konudur. Başka bir deyişle, işsizler de işgücünü satan kategorisi içine girer. İlerde yeri gelince bunu açıklayacağız. Burada Marks'ın bir sözünü aktarmakla yetinelim:

> "...İşçi sınıfı aktif ve yedek iki orduya bölünmüştür..."[3]

Marks'ın yedek ordu dediği, işsizlerdir.

Böylece bu bölümün başındaki, "işçi sınıfı nedir" sorusunu, en kısa olarak, toplam işgücü, ya da işgücünü

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.638.
2. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.25, s.125.
3. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.637.

satanların tümü diye yanıtlayabiliriz.

II.I. KISA TARİHÇE VE ÖLÇÜTTEKİ DEĞİŞMELER

İşçi sınıfını doğuran gelişmenin başlangıç noktasını Marks şöyle dile getirmiş:

> "Ücretli emekçiyi de, kapitalisti de doğuran gelişmenin başlangıç noktası emekçinin boyunduruğudur. İlerleme, bu boyunduruğun biçiminin değişmesinden, feodal sömürünün kapitalist sömürüye dönüşmesinden ibaretti."[1]

Bu dönüşüm 14. yüzyılda başlamış, modern işçi sınıfının atası olan küçük bir ücretli emekçiler sınıfı 14. yüzyılın sonlarında oluşmuştu. Ancak bu ücretli emekçiler, toplumsal olarak, patronlarıyla içiçe bir konumdaydılar. Bu ilişki kapitalizmin, henüz feodalizmin bağrında gelişen nüvesiydi. Kapitalizm asıl olarak 16. yüzyılda doğdu.

Kapitalizm doğdu ama 250-260 yıl emekledi, ayakları üzerine dikilemedi. Doğrudan ve açık egemenliğini ancak endüstri devrimiyle, makinalı üretimle kurabildi. Bundan sonradır ki kapitalist üretim biçiminin çelişkileri ve bunlarla bağlı olarak sınıfları, hızla olgunlaşmaya başladı:

> "...Endüstri devrimi... her yerde sınıf ilişkilerinde netlik getirmiş, manifaktür döneminden, hatta Doğu Avrupa'da lonca zanaatinden kalan çeşitli ara biçimleri kaldırmış, gerçek bir burjuvazi ve gerçek bir büyük-ölçekli endüstri proletaryası yaratmış ve bunları toplumsal gelişmenin en önüne itmiştir."[2]

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.715.
2. Engels, Marks-Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç ciltlik, c.1, s.192.

Endüstri devrimi 1760'larda başladı, kabaca 19. yüzyılın ortalarında tamamlandı. Bu dönemde burjuvazinin olanca devrimci yeteneği, önce en yoğun biçimde kendini gösterdi ama giderek geriledi ve sonunda tükendi. Buna karşılık proletarya bu dönemde devrimci kavgaya, önce burjuvazinin ardında katılırken, giderek daha bağımsız katılmaya başladı ve bu yükselen süreci şanlı Paris Komünü'yle taçlandırdı.

Başka bir deyişle, endüstri devriminin toplumsal gelişmenin önüne ittiği iki sınıftan biri, başta en öndeydi, giderek geriledi, ötekisi ise, başta arkadaydı, giderek öne ve en sonunda da burjuvazinin karşısına çıktı, dikildi. İki sınıfın da hem belirleyici, kalıcı sınıfsal özellikleri, hem karşılıklı ilişkileri bu dönemde *ana hatlarıyla* oluşumunu tamamladı, yerleşti.

O gün, bu gündür burjuvazi, tarihsel olarak, gericileşmiştir. Proletarya ise, Paris Komünü'yle bağımsız bir sınıf olarak tarih sahnesine çıkmış ve 20. yüzyılda ise çağın göbeğine oturmuştur.

Bugün, Starçenkov gibi, işçi sınıfını küçük ve geri göstermek isteyenler, Batı'nın, günümüzde bile ortalamanın üstünde kalan, bazı iş ve yaşam koşullarını, Türkiye gibi ülkelerde bir sınıf ölçütü — "işçi mi, değil mi"nin ölçütü — olarak önümüze sürüyorlar. İşçi sınıfı bu koşullar açısından "çağdaş" değilse, sınıfsal oluşumunu tamamlayamıyor, dolayısıyla gerçek anlamda işçi olamıyor! Bu "bilim" kalpazanlığıdır.

Yukarıda gördük ki işçi sınıfı, endüstri devrimiyle "gerçek" bir sınıf olarak ortaya çıkmış ve Paris Komünü'yle bağımsız varlığını ele güne göstermiş, rüştünü kanıtlamıştır. Bugün işçi sınıfının oluşumunu tamamlaması açısından karşılaştırma yaparken, *olsa olsa, en fazla* eski, klasik tarihsel gelişimin somut koşulları örnek alınabilir.

O dönemde işçilerin iş ve yaşam koşullarının nasıl olduğu, *Kapital*'de, Engels'in *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu, Konut Sorunu* gibi kitaplarında çok güzel

anlatılmıştır. Batı Avrupa işçi sınıfı, bugüne göre akıl almaz derecede geri ve kötü iş ve yaşam koşulları altında sınıfsal oluşumunu tamamlamış, bağımsız varlığını kanıtlamıştır.

O günün koşullarında işçi sınıfının oluşumunu tamamlaması için yeten ölçütler, bugüne geldiğimizde Türkiye gibi ülkelerde nedense yetmez oluyor! Batı Avrupa'da, ABD'de vb. bulunabilen iş ve yaşam koşulları, bugünün yeni ölçütleri olarak önümüze çıkarılıyor. Bu bilimsel değil, burjuva yanlısı, çarpık bir mantıktır.

Yukarıda, bugün işçi sınıfının oluşumu açısından karşılaştırma yaparken *olsa olsa, en fazla* eski tarihsel gelişimin somut koşulları örnek alınabilir dedik. Zira, gerçekten bilimsel yaklaşılacaksa, bugün artık o somut koşulların bile tümü gerekli değildir.

O gün için işçiye "işçi", işçi sınıfına "oluşumu tamamlandı" demek için gereken koşullar, işçi sınıfı mentalitesinin (yani, duygu ve düşünce yapısının) *ilk* gelişimi, bir yığının sınıfa *ilk* dönüşümü açısından önemliydi. İşçinin "biz" duygusunu *ilk* duyabilmesi, sömürüyü kavrayabilmesi için büyük işyerlerinde, büyük merkezlerde yoğunlaşması, kapitalist makinalı üretimin kışla disiplinini tatması vb. gerekirdi. Bugün bu mentalite dünya çapında gelişti, güçlendi ve somut olarak sergilendi sergileniyor.

Artık sınıfın güçlü varlığının kendisi, işçi mentalitesini yayan, 13 yaşında çıraklara bile, işe, hatta iş aramaya başladıkları ilk günden işçiliklerini, sömürüldüklerini kavratan bir odak oluşturuyor. Bu nedenle oluşumunu tamamlamış bir sınıfın üyesi sayılmak için 18., 19. yüzyılda, gereken bazı ölçütler bugün geride kalmıştır. Hem teknoloji, hem işyerinin çapı açısından buna çok örnek verilebilir.

Kuşkusuz, değişik işçi kesimlerinin içinde bulunduğu değişik iş ve yaşam koşullarının, o kesimlerin mentalitesinde değişik etkileri oluyor. Ama bu etkiler, "işçi mi değil mi" kapsamında değil, yalnızca "nasıl bir işçi" kapsamındadır.

Kaldı ki, "nasıl bir işçi" kapsamında bile ölçütler eskiye göre genişlemiştir.

Yukarıda bir başka açıdan belirttiğimiz gibi, çapıyla, teknolojisiyle vb. işyeri, işçiye sömürüyü sergilemede eskiden büyük önem taşıyordu. Aradan geçen sürede, sınıf mücadelesinin ulaştığı düzeyle bağlı olarak, sömürü, dünya ve ülkeler çapında sergilendi. İşçi sınıfının ulaştığı güç, haberleşmede vb. kaydedilen ilerlemeler artık küçük ya da geri teknolojiyle çalışan işyerlerinin bile duvarlarını yıktı.

Sınıf mücadelesi, sınıfın sınıf olarak oluşumunda da, sınıf benliğinin gelişip yayılmasında, ileri işçilerin daha geniş bir kesim oluşturmasında da çok önemli bir etkendir. *Manifesto*'da bu ne kadar güzel anlatılmaktadır. Öyle ki, proleterlerin "bir siyasal partide" örgütlenmeleri, "sınıf olarak örgütlenmeleri"nin doğal, kaçınılmaz bir koşulu olarak konmaktadır.

Bunlar demek değildir ki, işçilerin yalnızca sınıf mücadelesine fiilen katılanları, işçi sınıfının siyasal partisine gidip üye olanları işçi sınıfından sayılacak! Hayır! Burada, gelişkin biçimiyle sınıf mücadelesinin, işçi sınıfının siyasal partisinin verdiği mücadelenin, tüm sınıfı eğitici, birleştirici, "biz" ve "bizimkiler" dedirtici etkileri anlatılmak isteniyor.

Geçen yüzyıldan bu yana koca dünya nice sınıf mücadeleleri, devrimler yaşadı, nice yiğit sınıf partileri, dev sosyalist ülkeler tanıdı. Dünyayı sarsan bunca olayın etkilerinin, örneğin küçük ya da görecelî olarak geri teknoloji kullanan işletmelerden içeri girmediği düşünülebilir mi?

Nitekim sınıf mücadelesinin, partinin mücadelede öne çıkmasının etkilerini Türkiye'de somut olarak biz de yaşadık. 1970'li yıllarda, 1977'ye kadar, en önde DİSK ve TKP mücadele verdi. Bu yıllara takılıp kalanlar hâlâ ileri işçileri DISK'lilerle kısıtlıyorlar. Oysa o günün ileri işçileri olarak DİSK'lilerin verdikleri mücadele tüm işçi sınıfını derece derece ilerletici etki yapmıştır. Bugün ileri işçiler

DİSK'lilerle kısıtlı olmadığı gibi, sınıf partisini arayan işçiler de yalnızca TKP'yi 1970'li yıllarda bizzat tanımış olanlar değildir.

Bugün burjuvazi 8 Mart'ı "kutlar", SHP gibi sol burjuva partiler 1 Mayıs'ı "savunan" nutuklar atar, Sosyalist Enternasyonalci sendikacılar Türkiye'de işçilerin gönlünü Enternasyonal söyleyerek kazanmaya çalışırken, Türkiye işçi sınıfının "çağdaş" olmadığını, dolayısıyla oluşumunu tamamlamadığını söylemek, yalnızca burjuvaziye yaranma çabasıdır.

Peki bu burjuvalara 8 Mart'ı "kutlatan", 1 Mayıs nutukları attıran, vb.; oluşumunu çoktan tamamlamış koca bir işçi sınıfı değilse nedir? Herhalde, işçi sınıfının bir türlü kazanamadığı(!) devrimci öncülüğü, burjuvazinin(!) yürütmesidir.

Böyle görüşlerin Sovyetler'den çıkması acıdır. Başka ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de işçi sınıfının oluşumunu daha çabuk tamamlamasında tüm devrimlerin, ama en başta Büyük Ekim Devrimi'nin önemli payı olmuştur. Sovyetler bugün yalnızca Türkiye işçi sınıfını değil, o şanlı devrimi, dünya işçi sınıfının en değerli kazanımlarını da yadsıyor.

II.II. OLUŞUM VE GELİŞİM

Bir sınıfın oluşumunu tamamlamış olması, o sınıfın artık gelişemeyeceği, gelişiminin de tamamlanmış olduğu anlamına gelmez. Bununla bağlı olarak, önce, "oluşumunu tamamlamak" kavramı üzerinde biraz daha duralım.

Bundan önceki bölümde, 18-19. yüzyıllarda burjuvazinin de, işçi sınıfının da belirleyici, kalıcı, tipik özelliklerini kazandıklarını, sınıfsal oluşumlarını tarihsel olarak tamamladıklarını yazdık. Yığının sınıfa dönüşmesinden, "biz" duygusundan, sınıf mücadelesinin bu duyguyu yerleştirmede ve yaygınlaştırmada taşıdığı önemden sözettik.

Aynı madalyonun öteki yüzü kendiliğinden sınıf — kendisi için sınıf kavramlarıdır. Bu kavramlara burada girecek değiliz, çünkü *Emperyalizmin Zayıf Halkası Türkiye*'de bu kavramlar, hem de işçi sınıfımızın somut pratiği temelinde çok güzel anlatılmıştır. Bu kitabın ilgili bölümünü arkaya ek olarak koyduk. Burada birkaç cümlelik kaba bir özetle konuya devam ediyoruz.

Kendiliğinden sınıf, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal üretim sisteminde aynı yeri tutan insanların, henüz bunun farkında olmayan bağlantısız bir yığın oluşturmalarıdır. Kendisi için sınıf ise, nicel birikimin, yoğunlaşma ve haberleşmenin gelişmesiyle bunun farkına varıp, örgütlenip, sınıf çıkarları için mücadeleye başlamaları ve artık bir yığın değil, bağlantılı bir bütün oluşturmalarıdır. *Sınıf* çıkarı söz konusu olduğu için, girişilen mücadelenin ülke çapında amaçlar taşıması, devlet işlerine karışması, yani siyasal olması kaçınılmazdır.

Bir sınıf işte bu noktada oluşumunu tamamlar. Oluşumunu tamamlamış bir sınıfın gelişimi durmadığı gibi, adeta yeni bir ivme kazanır.

Toplumsal üretim sisteminde tuttukları farklı, hatta taban tabana zıt yerler nedeniyle burjuvazinin ve işçi sınıfının, kendisi için sınıf olma süreçleri ve zamanlamaları, birbirinden kopuk değildir ama farklılıklar taşır. Buna girmeyeceğiz.

Bizim asıl vurgulamak istediğimiz şudur: Kendisi için sınıf konumuna yükselmiş burjuvazi ve işçi sınıfı, artık toplumda iki ayrı çekim merkezidirler, iki mıknatıs gibidirler. Büyük çoğunluk işçi mıknatısına, bir azınlık da burjuva mıknatısına yapışır. Toplum giderek daha hızlı, karşılıklı kutuplaşır, saflaşır.

Bu, ara sınıf küçük burjuvazi yok olur anlamına gelmez, ama onun mentalitesini anlamasına yardımcı olur. Toplumdaki kutuplaşma, saflaşma iki ucuyla birden onun mentalitesine yansır. Yani küçük burjuva kafada iki mıknatısın birden etkisi vardır.

Kendisi için sınıf olmanın da farklı düzeyleri vardır. İşçi sınıfının, koşullara bağlı olarak, zaman içinde daha alt düzeylere gerilediği görülmüştür. Ama bir kez kendisi için sınıf olmuşsa, artık kendiliğinden sınıf düzeyine inmez. Emperyalist ülkelerde durum sınıfın gerilemesinin somut örneğidir. Böyle durumlarda işçi sınıfının çekim gücü göreceli olarak zayıflar.

Buraya kadar daha çok toplumsal-siyasal düzeyden baktık ve daha çok oluşumla ilgilendik. Şimdi biraz da ekonomik-toplumsal düzeyden bakıp, hem yukarıda söylenenlerin altını doldurmaya, hem de asıl olarak, gelişimin mekanizmalarını anlamaya çalışalım.

Bilindiği gibi kapitalizmin temel yasası kâr ya da artık-değer yasasıdır. Kapitalist, işçinin işgücünü (hem de parasını kullandıktan sonra vermek üzere) satın alır. İşgücü öyle bir metadır ki, kendi değeriyle (işçinin aynı enerjiyle çalışabilmesi ve soyunu sürdürebilmesi için gerekli mal ve hizmetler), kendisi kullanılırken (işgücünün kullanılması, harcanması, emektir) yarattığı değer birbirinden farklıdır. Emeğin yarattığı değer işgücünün değerinden çok fazladır.

Kapitalist, işgücünü, onun tam değerini ödeyerek bile alsa (ki çoğu zaman bunu da yapmaz), üretim sürecinin sonunda daha fazla bir değer elde etmiş olur. Bu fazla, artık-değerdir. Kapitalizm artık-değer için yaşar, artık-değer için üretir, hatta artık-değer için "icabında" insanları öldürür.

Üretim sürecine iki açıdan bakılabilir.

Biri, herhangi bir toplumsal sistemden bağımsız olarak, tarih boyunca insanların ihtiyaçlarını karşılamaları, bu çabanın ulaştığı düzey açısından. Bu açıdan bakarsak, insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şeyler üreten emek üretkendir.

Aynı sürece bir de ona damgasını vuran toplumsal sistem açısından bakılabilir. Üretim sürecine kapitalizm açısından bakarsak, şunu bunu değil, *yalnızca artık-değer üreten emek üretkendir.* (Buna ileride daha ayrıntılı olarak

değineceğiz.)

Bu üretken emeğin ürettiği artık-değer, toplumun üretken olmayan tüm nüfusunun gelirinin ana kaynağıdır. Ancak bu kaynak yine sömürü ilişkilerinin süzgecinden geçerek, sömürülenlere ve sömürenlere farklı biçim ve miktarlarda ulaşır.

Kapitalistler, üretken olmayan çeşitli (artık-değerin yeniden üretim süreci açısından gerekli bir işlev gören ya da görmeyen, ama esas olarak kâr edeceklerini düşündükleri) alanlara yatırım yaparlar. Yatırım yapılan alan gerçekten kârlı bir alansa, bu yatırıma, artık-değerden, burada harcanan emek zamanı kadar pay gelecektir.

Bu yatırımı yapan kapitalist, işçi tutar. İşçiyi 8 saat çalıştırır ama işgücünün değeri olarak ona 2 saatin karşılığını verir. İşçinin 6 saatlik emeğinin sonucuna ise el koyar. Böyle 10 işçi çalıştırsa, artık-değerden 80 saatlik emek karşılığı pay gelecektir. Bunun 20 saat karşılığı olanını ücret olarak verirken, 60 saat karşılığı olanını, işçi sömürüsüyle cebe atmış olur.

> "Kapitalist üretim,... yalnızca metalar, yalnızca artık-değer değil, aynı zamanda kapitalist ilişkiyi de üretir ve yeniden üretir: Bir yanda kapitalist, öte yanda ücretli emekçi."[1]

Böylece sömürü yalnızca artık-değer üretilen alanda değil, kapitalizmin tüm öteki alanlarında da sürer. Yaratılan artık-değerden, kapitalistler (yukarıda basitleştirerek verdiğimiz örnektekinden daha farklı yollardan belirlenen) kâr hadlerine göre kârlarını, bankacılık vb. alanında çalışıyorlarsa faizlerini, toprak sahipleri rantlarını, işçiler de ücretlerini alırlar. Ama işçi emeğinin karşılığını almazken, ötekiler başkasının emeğinin karşılığını almış olurlar. En başta, sınıf tanımında geçen, "toplumsal zenginlikten alınan pay ve bu payın nasıl elde edildiği"

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.578.

ölçütü bunu anlatır.

Kapitalizmin bu sömürü mekanizması, kapitalizm geliştikçe bütün alanları ahtapot gibi sarar. Her alana işçi-işveren ilişkisini sokar. Akla gelmedik alanlar artık birer sömürü odağı ve kâr kapısı olur. Böylece üretici olmayan alanlara transfer olan artık-değerin önemli bir bölümü yine kapitalist sınıfın elinde birikir.

Kapitalizmin sömürü mekanizmasının artık-değer üretilmeyen alanlara geniş olarak yayılabilmesi için, bir, artık-değer üretiminin buna yetecek kadar olması gereklidir, bir de, buralarda sömürülebilecek bol işgücünün hazır olması gereklidir. Kapitalizm geliştikçe bu iki sorunu da zaten otomatikman çözer.

Üreticiyi üretim aracından koparmak, üretim aracı sahipliğini bir uca, işgücünden başka satacak birşeyi kalmamış "özgür" emekçileri ise öteki uca toplamak kapitalizmin süregen bir eğilimidir.

Bu eğilim, kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşmesinin bir sonucu olarak toplumda öyle bir yerleşir ki, kendi üretim aracıyla üretim yapan küçük üretici bile kendini, biri üretim aracı sahibi, ötekisi ücretli işçi, iki ayrı kişi olarak görmeye başlar. Ve zaten zaman içinde büyük olasılıkla ya küçük kapitalist olur, ya işçileşir.

Öte yandan, varoluş nedeni artık-değer üretmek olan kapitalizm, bu üretimi artırmak için işçileri tüketmecesine sömürmekten çekinmemiştir. Ama, bir kez, işçilerin mücadelesi buna set çekmiş ve işgününe belli bir sınır getirmiştir. İkincisi, kapitalizm için amaç artık-değer olduğundan, işçileri 24 saat de sömürse, yine "24 saatte daha çok nasıl sömürürüm" sorusu gündemdedir. Üçüncüsü, rekabette malları ucuzlatmak gereklidir. Bütün bunlar gelip emek verimliliğini artırmaya bağlanmaktadır. Kapitalizm emek verimliliğini artırmaya yönelir.

Emek verimliliği arttıkça, aynı sayıda işçi çok fazla üretim yapar duruma geldiği için, üretimde çalışan işçi sayısının artışı üretimin artışından daha yavaş olur. Hatta

üretimde çalışan işçilerin sayısı mutlak olarak azalsa da üretim artar. Bu ne demektir?

Kapitalizm bir yandan üreticiyle üretim aracını ayrıştırıyor ve "özgür" işçiyi bir uçta topluyor, ama öte yandan emek verimliliği arttıkça bu işçileri artık-değer üretimine eskisi kadar çok sayılarda katmıyor, hatta bazen eskisinden mutlak olarak daha az sayıda katıyor.

Böylece bir yandan emek verimliliği artıyor ve bu, hem üretilen artık-değer miktarını artırıyor, hem de onun üretimi için gerekli toplumsal emek miktarını göreceli ya da mutlak azaltıyor. Öte yandan, sömürülmeye hazır işgücü giderek daha hızlı olarak bir uçta toparlanıyor.

Bu temelde kapitalizmin sömürü mekanizması tüm toplumu ahtapot gibi sarar. Sermaye her alana dalar. Kapitalizm giderek emeğin büyük çoğunluğunu ücretli emek olarak örgütler. Toplumun çoğunluğu giderek emek sermaye olarak iki kampta odaklaşır. Bunların her ikisi de kendi içinde sürekli artış gösterir. Ama bir sermayedarın karşılığı birçok işçi olduğuna göre, işçi sınıfı toplumda ezici çoğunluğu oluşturur.

Nitekim emperyalist ülkelerde böyledir. Ücretlilerin ekonomik olarak aktif nüfusa oranları ABD'de (1984) %90.3, Kanada'da (1985) %89.5, Almanya'da (1984) %88.2, İngiltere'de (1982) %85.4, İsveç'te (1984) %89.5, Fransa'da (1984) %75.9, Japonya'da (1984) %72, İtalya'da (1984) %63.1'dir.

İşçi sınıfına yeni katılan kesimlerin kendilerini işçiyle özdeşleştirme süreçlerini bir yandan kapitalizmin nesnel işleyişleri, bir yandan da oluşumunu tamamlamış, çekim merkezi oluşturan bir işçi sınıfının varlığı hızlandırır.

Özellikle vasıflı işçi gerektiren yeni alanlarda, ilk başta çalışan işçiler, pek kıt olduklarından, ayrıcalıklı konumdadırlar ve toplumsal zenginlikten de öteki işçilere göre biraz fazlaca pay alırlar. Ama kapitalizm eğitim sistemiyle vb. hemen harekete geçip zamanla bu kıtlığı azaltır ve bu ayrıcalıklı konumu kaldırır. Onları da olağan vasıflı işçi

konumuna indirir.

Önce kendilerini işçi-üstü sanan bu kesimler, bu kalıcı konumlarına indikçe, işçi sınıfının güçlü varlığının da etkisiyle, kendilerini bu sınıfla daha çabuk özdeşleştirirler. Mekanizma geneliyle böyle işler ama kapitalizmin emperyalizm aşamasının, çeşitli alanlarda olduğu gibi, bu alanda da getirdiği farklılıklar vardır.

II.III. EMPERYALİZM OLGUSU

Kapitalizmin gelişmesi, dolaşım alanından, (yani üretimin yapıldığı alan değil, para ve mal ilişkilerinin, değiş-tokuşunun yürüdüğü alan) tefeci, özellikle de tüccar sermayesiyle başlamıştır. Endüstri sermayesi ilk başlarda bunlara bağlı olarak gelişmiştir.

Eski feodal devlet giderek feodal niteliğini yitirdikçe, bu devlette nüfuz kazanan ticaret sermayesi, devletin gücünü kullanarak, Marks'ın deyimiyle, serada çiçek yetiştirir gibi endüstri kapitalisti yetiştirmiştir. Ama bu yetiştirme, iç ve dış ticaretin çıkarları çerçevesinde olmuştur. Yani bu dönemde gelişen endüstri sermayesi, henüz ticaret sermayesinin güdümündedir.

Endüstri devrimiyle, endüstri sermayesinin gelişimi de büyük bir ivme kazanmış, endüstri sermayesi giderek, artık söz geçirilemeyecek bir güce ulaşmıştır. Bununla paralel olarak, öteki sermaye kesimlerinin güdümünü kırmış, kendisi egemen olmuştur. Yüzyıllardır süren sermaye birikiminin de belli bir noktaya gelmesiyle, serbest rekabet dönemi başlamıştır.

Endüstri sermayesinin ekonomide egemenliğiyle, devlete sahip olma sorunu da gündeme gelmiştir. Endüstri sermayesinin devlet konusunda görüşü, Adam Smith'in ekonomik nedenleriyle birlikte dile getirdiği gibi, "ucuz devlet"tir. O, devleti, artık-değeri boşuna harcayan, dolayısıyla harcamaları olabildiğince düşük tutulması

yeteken bir aygıt olarak görür.

Endüstri sermayesi bu temelde mücadele verirken, arkasına bir dönüp bakmış ve militan proletaryayı görmüştür. Bundan korkuya kapılmaya başlamıştır. Proletaryanın yükselen ve giderek bağımsızlaşan mücadelesi bu korkuyu daha da artırmıştır. Öte yandan hüküm süren serbest rekabet, endüstri sermayesini atomize eden birşeydir. Endüstri sermayesi devletle içiçe geçme konusunda bu açıdan bir zaaf taşır. Bu nedenlerle "ucuz devlet" görüşüyle başlayan dönemin sonu, devletin eski sahipleriyle bir uzlaşmayla ve hiç de ucuz olmayan bir devletle kapanmıştır.

Serbest rekabet büyük balığın küçük balığı yutması sonucuna doğru ilerleyip, aynı zamanda sermayeyi tabakalaştırırken, endüstri sermayesinin güdümünde iç ve dış ticaret hızla artarken, işçi sınıfı giderek burjuvazinin karşısına çıkarken, devlet de giderek artan ölçüde "işe yaramaya" başlamıştır.

Öyle ki, endüstri sermayesinin başta beğenmediği pahalı devlet, 19. yüzyılın ikinci yarısında artık onun yeniden üretim sürecinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu nedenle Marks, Paris Komüncülerinin merkezi devlete karşı takındıkları tutumu eleştirmiş ve merkezi devlet "artık toplumsal üretimin güçlü bir katsayısına dönüştü" demiştir.[1]

Serbest rekabet, Lenin'in dediği gibi, 1860-1870'te doruğuna ulaşmıştır. Tekeller bu noktada henüz tohum olarak vardır. 1873 krizi sonrasında hızlı bir tekelleşme olmuştur, ama tekelcilik hâlâ egemen değildir. 1900-1903 krizinden sonra ise artık kapitalizm tekelci kapitalizmdir.

Marks bu gidişi henüz tohumken görmüştür. Kapitalist üretimde kredinin rolünü anlatırken, bir madde olarak da anonim şirketlerin kurulmasını saymış ve bu konuda şunları söylemiştir:

Anonim şirketler, "üretimin ve işletmelerin ölçeğinde.

1. Ma... -Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç ciltlik, c.2, s.222.

tekil sermayeler için düşünülemeyecek bir genişleme"dir. Sermaye burada "toplumsal sermaye biçimine" bürünmektedir. Bu şirketlerde, "fiilen çalışan kapitalistin, başkalarının sermayesini yöneten bir menejere, sermaye sahibinin ise salt bir sahibe dönüşmesi" söz konusudur. Artık kâr, "salt, sermayeye sahip olmanın karşılığı olarak alınır" ve "sırf başkalarının artık-emeğine el koyma olarak belirir."

> "Bu, kapitalist üretim biçiminin kendi içinde, kapitalist üretim biçiminin kaldırılmasıdır... Belli alanlarda *tekel* oluşturur ve böylece *devletin karışmasını* gerekli kılar. Yeni bir *finans-aristokrasisini*, kurucular, spekülatörler ve yalnızca kağıt üzerinde direktörler biçiminde yeni bir tür parazitleri sürekli üretir. Korporasyon kuruculuğu, menkul değer çıkarma ve menkul değer spekülasyonu yoluyla koca bir dolandırıcılık ve sahtekârlık sistemini de sürekli üretir."[1](abç)

Marks açıkça tekelden, devletin karışmasından, finans-aristokrasisinden sözediyor. Bir başka yerde de bankalara ilişkin şöyle diyor:

> "...Kredi sistemi... (kapitalist üretim biçiminin-*E.E.*) en yüksek ve sonul formuna gelişmesinde bir itici güçtür...
>
> "...Bankacılık sistemi, gerçekten, *evrensel muhasebecilik ve üretim araçlarının toplumsal ölçekte dağıtımının biçimini*, ama yalnızca biçimini, taşır. Gördük ki tekil kapitalistin ya da her bir tekil sermayenin ortalama kârı, her sermayenin ilk elden gaspettiği artık-emekle değil, toplam sermayenin gaspettiği ve her tekil sermayenin, toplam sermaye içinde tuttuğu yere orantısal olarak payını aldığı

1. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.436-438.

toplam artık-emekle belirlenir. Sermayenin bu toplumsal karakteri ilk olarak kredi ve banka sisteminin tam gelişmesiyle yerleşir ve bütünüyle gerçekleşir. Öte yandan bu daha da öteye gider. *Toplumun, aktif olarak işletilmeyen, elde olan ve hatta potansiyel tüm sermayesini endüstri ve ticaret kapitalistlerinin kullanımına verir* ki ne ödünç verenler, ne kullananlar bu sermayenin gerçek sahipleri ya da üreticiler değildirler. Böylece sermayenin özel karakterini kaldırır atar ve kendi içinde, ama yalnızca kendi içinde, sermayenin kendisinin kaldırılmasını barındırır."[1](abç)

Bankacılık sisteminin, kapitalizmin en yüksek aşamasına gelişmesinde nasıl bir itici güç olduğu, sermayenin toplumsal işleyişini nasıl geliştirdiği, tüm toplumsal sermayeyi toparlayıp endüstri ve ticaret kapitalistlerinin kullanımına verdiği, sermayenin özel karakterini kaldırıp attığı ve tüm sermayeyi atmanın tohumlarını barındırdığı, nitekim biçim olarak da merkezi muhasebecilik ve üretim araçları dağılımı açısından çok elverişli olduğu söyleniyor.

Marks'ın daha tohumken gördüğü ve hem anonim şirketlere (ki bu bankaları da zaten içerir), hem bankalara ilişkin olarak dikkat çektiği bu sürecin gelişmesi, tekelci kapitalizmin, finans-kapitalin egemenliğiyle, kapitalizmin emperyalizm aşamasına gelmesiyle sonuçlanmıştır.

Anonim şirketler zaten sermayenin yoğunlaşmasının ve merkezileşmesinin bir biçimidir. Bunların kullandığı "başkasının sermayesi"nin bir kısmı, kendileri de giderek anonim şirket olarak örgütlenen bankaların, toparlayıp endüstri ve ticaret kapitalistlerinin kullanımına verdikleri sermayedir. Böylece bankacılık, bir yandan kendisi de tekelleşirken, öte yandan endüstride ve ticarette tekelleşmeyi körüklemiştir. Zamanla bu iki odak, "başkasının sermayesi"nin, "gerekli" görülen alanlarda kullanılması ve

1. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.606-607.

süper kârlar edinilmesi temelinde içiçe geçmiştir.

Bu yeni sermaye artık ne yalnızca endüstri ya da ticaret, ne yalnızca banka sermayesidir:

> "Üretimin yoğunlaşması, buradan tekellerin doğması, bankaların endüstriyle birleşmesi ya da içiçe geçmesi — finans-kapitalin ortaya çıkış tarihçesi ve o kavramın içeriği böyledir."
>
> "Emperyalizmin karakteristik özelliği endüstri sermayesi *değil* finans-kapitaldir."
>
> "Dağınık kapitalistler tek bir *kollektif kapitaliste* dönüştürülür. Bu banka birkaç kapitalistin cari hesaplarını yürütürken, eskiden olduğu gibi, tamamen teknik ve ek bir işlem yapıyordur. Ama bu işlem dev boyutlara büyüdüğü zaman, görürüz ki, bir avuç tekelci, tüm kapitalist toplumun, hem ticari hem endüstriyel tüm işlemlerini kendi iradesine bağımlı kılar..."[1](abç)

Yani artık işçi sınıfının karşısında endüstri burjuvazisi falan değil, finans-kapitalin iradesine bağımlı bir kollektif kapitalistler sınıfı, finans-kapitalin mutlak egemenliği vardır.

Finans-kapital bir çeşit kapitalist değildir. Üretici yatırımlardan da, spekülatif para oyunlarından da, toprak alım satımından vb. de — her türlü alandan — her türlü kârı çalışmadan toplayan bir çeşit parazittir. Gelişmesine küçük tefeci sermayeyle başlayan kapitalizm, defterini dev bir tefeci, parazit, rantiye sermayeyle kapatmaktadır.

Daha endüstri sermayesinin egemenliğinin son dönemlerinde sermayenin yeniden üretim sürecinin ayrılmaz parçası durumuna gelen devlet, finans-kapitalin egemenliğinde onunla iyice bütünleşmiştir.

> "... Finans-kapital çağında özel tekeller ve devlet

1. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.22, s.226, 268, 214.

tekelleri içiçe geçerler,... ikisi de, dünyayı paylaşmak için büyük tekelciler arasındaki mücadelenin ayrı halkalarından başka birşey değildir."[1]

"Finans-kapital... ağını dünyanın tüm ülkelerine yarar."[2] Uluslararası finans-kapital grupları oluşur ve emperyalist ülkeler dünyayı aralarında paylaşırlar. "Emperyalizmin en önemli ekonomik dayanaklarından sermaye ihracı, rantiyeleri üretimden daha da tam olarak soyutlar ve parazitizmin damgasını, çeşitli denizaşırı ülkelerin ve sömürgelerin emeğini sömürerek yaşayan *ülkenin tümüne* vurur."[3] (abç)

"Ülkenin tümüne" sözlerinin altını çizdik ve böylece geldik finans-kapitalin emeği nasıl örgütlediğine.

İŞÇİ ARİSTOKRASİSİ

Ta en baştan beri yinelediğimiz gibi, kapitalizmde emeğin toplumsal örgütlenmesi ücretli emektir. Bu, işin değişmez temel yanıdır. Ancak emeğin ücretli emek olarak örgütleniş biçiminde, endüstri sermayesinin egemenliği ile finans-kapitalin egemenliği arasında önemli farklar vardır. Zaten emeğin toplumsal örgütlenişi, işçinin karşısına sermayenin toplumsal gücü olarak çıkar. Bu örgütlenmenin, egemen sermayenin kendi özelliklerini yansıtması doğaldır.

Endüstri kapitalizmi döneminde ücretli emekçiler, işgücü arz ve talebine göre işgücü fiyatının dalgalanmaları, işbölümüne göre işgücü farklılaşmaları vb. sonucunda, kah şöyle, kah böyle bir hiyerarşik yapı oluşturuyorlardı. Bu hiyerarşik yapının içinde Marks'ın deyimiyle "subaylar ve çavuşlar" da vardı ama bir tabaka olarak ve uzun erimde, bu hiyerarşinin başında işçi sınıfının kendi öncüsü endüstri proletaryası duruyordu.

1. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.22, s.251.
2. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.22, s.254.
3. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.22, s.277.

Kapitalizm geliştikçe işçi sınıfı hem nicelik hem nitelik açısından dev bir sınıf oldu. İşçi aktif ordusu da, yedek ordusu da dev boyutlar aldı. Tekelleşme kapitalist ülkelerde koca işçi sınıfını öfkelendirdi, aynı zamanda küçük burjuva yığınları hareketlendirdi. Ve bu noktada Lenin'in deyimiyle, emperyalistleşmenin toplumsal-siyasal zorunluluğu gündeme geldi.

Lenin aktarıyor ki, İngiltere'nin ünlü, sömürge-siyaset adamı Cecil Rhodes gibileri 19. yüzyıl sonlarında emperyalistleşmeyi açıkça savunuyorlarmış. Cecil Rhodes şöyle demiş:

> "Dün Londra'nın doğu yakasındaydım (işçi yatağı-*E.E.*) ve işsizlerin bir toplantısına katıldım... Vahşi nutuklar dinledim ve eve dönerken manzarayı düşündüm ve emperyalizmin önemine her zamankinden daha çok ikna oldum... Kafamda parlayan fikir toplumsal sorunun bir çözümüdür. Yani Birleşik Krallığın 40 milyon sakinini kanlı bir iç savaştan kurtarmak için, biz koloni devlet adamları, artıknüfusu yerleştirecek yeni topraklar elde etmeli, fabrika ve madenlerde üretilen mallara yeni pazarlar sağlamalıyız... Eğer iç savaşı önlemek istiyorsan emperyalist olacaksın."[1]

Yine aynı adam şöyle demiş:

> "...Eski medeniyetin bütün ülkelerinde sabırsızlık, tepki ve nefret birikiyor ve kamu düzenine bir tehlike oluşturuyor. İçerde patlamayı önlemek için, *belirli bir sınıf kanalından fışkıran* enerjiye dışarıda iş bulmalıyız."[2] (abç)

Bunları söyleyen Cecil Rhodes 19. yüzyılın sonunda

1. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.22, s.256-257.
2. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.22, s.262-263.38

başlayıp 20. yüzyılın başında biten Anglo Boer (Güney Afrika) savaşının sorumlusudur. Yani bunları yalnızca söylemekle kalmamış uygulamıştır. İngiltere o savaşla hem kârlı yatırım alanları, hem geniş altın madenleri vb. elde etmiş, hem de çoğu ya öldüğü, ya orada kaldığı için geri dönmeyen 500 bin insanı orada savaşmaya göndermiştir, artık-nüfus ihraç etmiştir.

Böylece emperyalistleşen ülkeler bir yandan dünyada yeni alanlar, zenginlikler elde ettiler, bir yandan artık-nüfus ihraç ettiler. Artık-nüfus ihracı bir darboğazı, o gün için çözmekti. (Hitler, altı milyon Yahudi'yi keserek bu darboğazı oldukça uzun erimli çözmüştür!) Kapitalizm sürekli artık-nüfus üretir. Aktif ordusuyla yedek ordusuyla koca işçi sınıfının varlığı önlenemez bir olgudur. Bu nedenle en yüksek aşamasına ulaşmış kapitalizm açısından asıl yapılması gereken, elde edilen zenginliklerden, süper kârlardan dağıtılan kırıntılarla ayrıcalıklı bir işçi kesimi yaratıp, işçi sınıfını bölüp yönetmekti.

Nitekim, finans-kapital kendi parazit örgütlenme biçimini, ücretli emeğin örgütlenmesine de yansıtır, ücretli emeği kırıntılarla satın aldığı işçi aristokrasisinin "önderliği"nde örgütler. "Emperyalizmin, işçiler arasında da ayrıcalıklı kesimler yaratma... eğilimi vardır."[1]

Bu "önderler" kanalıyla işçi sınıfına emperyalist ideoloji sızdırılır. İşçi sınıfının, iş ve yaşam koşullarının iyileşmesi yönündeki istemleri, "bizim emperyalizmin başarıları"yla, yani finans-kapitalin tüm dünyadan topladığı parazit kârlarıyla bağlanmaya çalışılır. Bu nedenledir ki Lenin, parazitizmin damgasının ülkenin tümüne vurulduğunu söylüyor.

Emeğin böyle, işçi aristokrasisinin "önderliği"nde örgütlenmesi sonucunda, işçi sınıfının kendi önderliğiyle, emeğin örgütlenişindeki hiyerarşinin tepesi, artık, endüstri kapitalizminde olduğu gibi üst üste düşmez. Tam tersine, bu ikisi arasında mücadele, işçi sınıfının burjuvaziye karşı

1. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.22, s.283.

mücadelesinin ayrılmaz parçası olmuştur:

> " *'Burjuva işçi partisi'* tüm emperyalist ülkelerde *kaçınılmaz* ve tipiktir..."
>
> "Engels, *eski* sendikaların — ayrıcalıklı azınlığın — 'burjuva işçi partisi' ve *'en alttaki* yığın', gerçek çoğunluk arasında bir ayrım yapar ve 'burjuva saygıdeğerliği' mikrobunu *kapmamış* çoğunluğa seslenir. Marksist taktiklerin özü budur!"[1]

Öte yandan işçileşme sürecinde, işçi sınıfına yeni katılan kesimlerin kendilerini işçi-üstü sanmalarının nesnel temeli, konut, eğitim vb. çeşitli siyasetlerle bilinçli olarak beslenir, uzatılır. Bu yeni kesimler, olanaklar ölçüsünde işçi aristokrasisi içinde tutulur.

Bütün bunlar, ücretli emeğin örgütlenmesinde finans-kapitalin getirdiği "yenilik" temelinde, bir kesim işçinin nasıl burjuvaziden yana tavır aldığını vb. gösteriyor. Ama konumuz açısından o hain kesimin de işçi olduğunu vurgulamak gereklidir. Nitekim *"işçi* aristokrasisi", "burjuva *işçi* partisi" vb. diyoruz. Kapitalizm geliştikçe işçi sınıfı kaçınılmaz olarak dev boyutlara ulaştığı içindir ki emperyalizm böyle yollara başvurmuştur.

Daha da ilginci, işçi aristokrasisi, işçi sınıfının, devrimcilik dışında başka hemen hemen her açıdan en ileri üyelerinden oluşmaktadır. Bunlardan, burjuva siyaset çerçevesinde, öteki burjuva siyasetçileriyle aşık atacak liderler, usta örgütçüler çıkmaktadır. Bu olgular birşeyler gösteriyor.

Bir kez, emperyalist ülkelerde işçi sınıfı toplumsal gelişmişlik açısından ne kadar ileridir ki ancak bu çapta, kalitede liderler eliyle dizginlenebiliyor.

İkincisi, emperyalizmle birlikte burjuvazi parazitleşmiş ve gereksizleşmiştir. Aynı madalyonun öteki yüzü de şudur: İşçi sınıfı, toplumun her alanını yönetebilir düzeye gelmiştir.

1. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.23, s.116 ve 120.

Ancak finans-kapital bu olguyu, kendi parazitliğinin süzgecinden geçirip, başaşağı, çarpık yansıtmaktadır. Kapitalizmde her ilerleme işçinin önüne çarpık, başaşağı çıkar. Kendi ilerlemesi de öyle oluyor!

Çoğunluk kavramını yalnızca burjuva parlamenterizmiyle bağlayanlar, açıkça ya da sinsice, devrimi küçük bir azınlığın "terörist" girişimi gibi sunanlar, çok önemli bir gerçeği gizlemeye çalışıyorlar: Devrim, koca bir toplumsal alt üst oluştur ve yalnızca burjuvaziyi atmak için değil, işçi sınıfının kendi önünü açmak için de bir zorunluluktur:

> "...Devrim, yalnızca *egemen* sınıf başka hiçbir yoldan devrilemeyeceği için değil, aynı zamanda onu *deviren* sınıf kendini yüzyılların tüm pisliğinden kurtarmaya ve toplumu yeniden kurabilir duruma gelemeye ancak bir devrimle başarılı olabileceğinden gereklidir."[1]

1. Marks-Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç ciltlik, c.1 s.41.

III. İŞÇİ SINIFININ KAPSAMI

İşçi sınıfı nedir tartışmalarında ve işçi sınıfını yok sayma çabalarında üretici emek konusu hep ana konu olarak gündeme gelmiştir. İşçi sınıfı ancak üretici emek ile kısıtlanarak az ya da azalıyor gösterilebilmiştir. Bu nedenle önce bu konudan başlayacağız.

III.I. ÜRETİCİ EMEK — KOLLEKTİF EMEKÇİ

Bu konuyu iyi anlayabilmek için, önce, yukarıdaki bir bölümde geçerken değindiğimiz emek sürecine, onun topumsal sistemle ilişkisine kısaca bakacağız.

Emek süreci, insanlığın, kullanım değerleri (yani yararlı, kullanışlı şeyler) üretip ihtiyaçlarını karşılamak üzere giriştiği, doğa ile ilişki içinde yürüttüğü, bu arada kendisinin de geliştiği, üretim eylemidir. Bu, insanlığın varoluşunun her zaman için koşuludur, "dolayısıyla bu varoluşun her toplumsal aşamasından bağımsızdır, ya da daha doğrusu bütün aşamaların ortak yanıdır."[1]

Emek süreci insanlıkla doğa arasındaki ilişkinin yürüdüğü ve geliştiği süreçtir. Bunun belli bir örgütlenme ile gerçekleşmesi gerekir. İşte bu örgütlenmeyi toplumsal sistem sağlar. Egemen toplumsal sistem, emek sürecini

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.184.

kendi çıkarları doğrultusunda örgütler, üretimin nasıl toplumsal ilişkiler içinde yapılacağını belirler.

Emek süreci, ağırlığıyla, insanlığın doğayla ilişkisini, toplumsal sistem ise ağırlığıyla, insanların birbirleriyle ilişkisini dile getirir. Ama ikisi birbirinden kopuk değil, tam tersine birbiriyle sıkı sıkıya bağlıdır.

İnsan-doğa ilişkisinin geldiği düzey, toplumsal ilişkilerin nasıl örgütleneceğinin nesnel çerçevesini çizen en önemli etkenlerden biridir. Öte yandan toplumsal sistem de, kendi vurduğu damgayla, emek sürecinin ne hızla, nasıl, ne yönde gelişeceğini, toplumun doğayla ilişkilerinin nasıl yürüyeceğini vb. belirler.(Dolayısıyla Gorbaçof'un ve onun Yağcı gibi çömezlerinin öne sürdükleri gibi, çevre kirliliği vb. hiç de sınıflar üstü sorunlar değillerdir.)

Kapitalizme gelene kadarki toplumsal sistemler, emek sürecini bir noktadan bir başka noktaya getirmişlerdir. Kapitalizm onu devralmış, devraldığı nesnel temelde kendi çıkarlarına göre yeniden örgütlemiş ve kendi damgası altında daha da geliştirmiştir. Kapitalizmin damgasını taşıyan bu gelişme "her ekonomik gelişmeyi toplumsal bir felakete dönüştürerek", yalnızca emekçiyi değil toprağı, doğayı da soyup soğana çevirerek süregelmiştir[1].

Şimdi üretici emek konusuna girebiliriz.

Kapital'de Marks, herhangi bir toplumsal sistemin damgasından bağımsız olarak emek sürecini ele alırken şöyle der:

> "Tüm süreci sonucu, yani ürün açısından incelersek, açıktır ki hem araçlar, hem emeğin nesnesi üretim araçlarıdır ve emeğin kendisi de üretici emektir.[2]

Bunu dediği yere bir di$_{r}$ t düşen Marks, kapitalizmde üretici emeğin böyle belirlenemeyeceğini belirtir ve kapitalist üretimi incelediği yerde konuya yeniden döner:

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.487, 507.
2. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.181.

"Emek süreci tamemen bireysel olduğu sürece, aynı emekçi, daha sonra birbirinden ayrılan tüm işlevleri kendinde birleştirir. Bir birey, yaşayabilmek için doğal nesnelere el koyarken, onu kendinden başka kimse denetlemez. Daha sonra o başkalarınca denetlenir. Tek bir insan, kendi beyninin denetiminde kendi adelelerini sahneye çağırmadan doğa üzerinde işleyemez. Doğal gövdede el ve kafanın birbirini tamamladığı gibi, emek süreci de el emeğiyle kafa emeğini birleştirir. Daha sonra bunların yolları ayrılır ve hatta ölümcül düşmanlar olurlar. Ürün, bireyin doğrudan ürünü olmaktan çıkar ve bir kollektif emekçi, yani, emeklerinin nesnesini işlemede her biri az ya da çok, yalnızca birer rol alan işçilerin karışımı tarafından ortaklaşa üretilen toplumsal bir ürün olur.

"Emek sürecinin kooperatif karakteri giderek daha çok belirginleştikçe, bunun gerekli bir sonucu olarak, bizim, üretici emek ve onun öznesi olan üretici emekçi anlayışımız da genişler. Üretici emek harcamak için artık senin kendinin kol işi yapman gerekli değildir, kollektif emekçinin bir organıysan ve onun alt işlevlerinden birini yerine getiriyorsan yeterlidir. Yukarıda üretici emekçiye ilişkin olarak verilen ilk tanım, (emek süreci açısından verdiğini belirttiğimiz tanım-*E.E.*) maddi nesnelerin üretiminin kendi doğasından türetilen bir tanımdır. Bu tanım, bir bütün olarak ele alındığında kollektif emekçi için hâlâ geçerlidir. Ama bireysel olarak her üye için artık geçerli değildir.

"Öte yandan, aynı zamanda üretici emekçi anlayışımız daralır. Kapitalist üretim yalnızca metaların üretimi değil, asıl artık-değer üretimidir. Emekçi kendisi için değil, sermaye için üretir. Dolayısıyla, yalnızca üretmesi artık yetmez. Artık-değer üretmelidir. Kapitalist için artık-değer üreten ve böylece sermayenin kendini genişletmesi için çalışan emekçi,

yalnızca bu emekçi üreticidir.

"Maddi nesneler üretimi alanının dışından bir örnek alacak olursak, bir başöğretmen, öğrencilerinin kafasına vurmaya ek olarak, okul sahibini zenginleştirmek için at gibi çalıştığı zaman, üretici emekçidir. Okul sahibinin sermayesini, bir sosis fabrikası yerine, bir öğrenim fabrikasına yatırmış olması ilişkiyi değiştirmez. Bununla bağlı olarak, üretici emekçi anlayışı, yalnızca işle yararlı sonucu arasında, emekçiyle emeğin ürünü arasında bir ilişki değil, aynı zamanda özgül bir toplumsal üretim ilişkisi, tarihsel olarak doğmuş ve emekçiyi artık-değer yaratmanın doğrudan aracı olarak damgalayan bir ilişki de anlatıyor."[1] (İzleme kolaylığı açısından, bazı yerlerde biz paragraf yaptık.)

Yukarıdaki ilk iki paragrafta Marks, üretici emekçiye hâlâ *emek süreci açısından* bakıyor ama burada hareket noktası emek sürecinin ilk, basit düzeyi değil, bugün kapitalizmin damgası kaldırıldığı anda görülebilecek düzeyidir.

Bugün kapitalizmin damgasını çekelim, ne görüyoruz? Eskiden, yani emek sürecinin başlangıçtaki düzeyinde tek bir insan hem kafasını, hem kolunu kullanarak bir ürün üretirken, bugün bu bir ürünün üretimini, kimi daha çok kafa, kimi daha çok kol emeğiyle katkı yaparak birbirini tamamlayan koca bir kollektif emekçi gerçekleştiriyor. Eskiden yalnız fiilen üretim yapan üretici emekçiyken, yüzyıllar boyunca çeşitli toplumsal sistemlerin etkisi altında işbölümünün artmasıyla, artık kafa emeği de üretime doğrudan katkı yapabiliyor. Dolayısıyla, *emek süreci açısından* dün ile bugün karşılaştırıldığında, görüyoruz ki üretici emekçi kavramı genişliyor.

Son iki pararagrafta ise Marks konuya emek süreci açısından değil, kapitalist üretim açısından bakıyor.

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.508-509.

Kapitalizm, bir emekçinin üretici olması için artık-değer üretmesi koşulunu getirerek, üretici emekçi kavramını daraltıyor. Aynı zaman kesitinde, kapitalizm açısından üretici emekçi kavramı, emek süreci açısından üretici emekçi kavramından daha dar oluyor.

Marks burada (son iki paragrafta) "kollektif emekçi" terimini kullanmıyor ama kullansa da bu, yukarıdakinden (ilk iki paragraftakinden) farklı bir kollektif emekçi olacaktı. Nasıl ki "üretici emekçi" terimi emek süreci ve kapitalist üretim açısından iki farklı anlam kazanıyorsa, "kollektif emekçi" için de aynı şey geçerlidir. İki ayrı açıdan, birbiriyle üst üste düşen yanları olduğu gibi, düşmeyen yanları da olan iki "kollektif emekçi" kavramı vardır.

Emek süreci açısından kollektif emekçi bir ürünün üretiminde şu ya da bu ölçüde katkısı olan, tüm kafa ve kol emekçileridir. Kapitalizm açısından kollektif emekçi ise artık-değerin üretiminde şu ya da bu ölçüde katkısı olan tüm kafa ve kol emekçileridir. Marks'ın da belirttiği gibi, kapitalizm bu kavramı daraltıyor. Çünkü herhangi bir ürünün üretiminde payı olsa da artık-değer üretmeyenleri dışarıda bırakıyor.

Marks'ın yukarıda aktardığımız sözlerinden, daha ayrıntılı ele alınması gereken bazı sorular da çıkıyor: Kapitalist üretim sürecinde bilimin, teknolojinin ve kafa emeğinin rolü, yeri nedir? Bununla bağlı olarak menejerlerin rolü, yeri nedir? Sonra, Marks'ın maddi nesneler üretimi alanının *dışından* verdiği örnek, bugün hizmet sektörü denen sektörün değer ve artık-değer üretip üretmediği sorusunu gündeme getiriyor. Bunları ileride ele alacağız. Bunları daha iyi anlayabilmek için şimdi *kapitalizm açısından* üretici emek üzerinde biraz daha duralım.

YİNE ÜRETİCİ EMEK

Adam Smith üretici emeğe ilişkin olarak iki çelişik tanım veriyor. Marks bunun doğru olanını alıp netleştiriyor, yanlış olanını da belli koşullar getirerek düzeltip, ek bir anlatım durumuna getiriyor. Doğru anlayış, Marks'ın netleştirdiği biçimiyle şöyledir:

> "Kapitalist üretim için taşıdığı anlamıyla üretici emek, sermayenin değişken parçasıyla (sermayenin ücretlere harcanan parçasıyla) değiş-tokuş edilen, sermayenin yalnızca bu parçasını (ya da işçinin kendi işgücünün değerini) değil, aynı zamanda kapitalist için ek olarak artık-değer üreten ücretli emektir. Yalnızca sermaye üreten ücretli emek üreticidir."[1]

Buradan çıkan sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1. Emek sermaye ile değiş-tokuş olacak.
2. Emek, yalnızca sermaye ile değil, sermayenin de ücretlere harcanan değişken parçası ile değiş-tokuş olacak. (Sermayenin değişen parçası, yalnızca ücret ödemek için ayrılan parçadır. Sabit parça ise ücretler dışındaki tüm harcamaları içerir. Bu iki parça harcanır ama sonunda ayrı bir parça olan artık-değer elde edilir.)
3. İşçi hem kendi işgücünün değerini, hem artık-değer üretecek.
4. Kapitalizm açısından üretici emekçi olan herkes, aynı zamanda ücretli emekçidir. Yalnızca ücretli emekçi, üretici emekçi olabilir.

Bu dört sonuç, "emeğin sermayeyle *doğrudan* değişimi" kavramıyla da dile getirilebilir.[2] Bu kavram, emekle sermaye arasında, yalnızca işgücünün alım-satımı düzeyinde değil, aynı zamanda ve asıl olarak üretim sürecinin derinliğinde yürüyen sömürü ilişkisini içerir. Ancak biz

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.152.
2. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.393-397.

burada bunun ayrıntısına girmeyeceğiz, yukarıdaki sonuçları ele alarak ilerleyeceğiz:

Emeğin sermaye ile değiş-tokuş olması önemlidir. Emeğini birisinin geliriyle değiş-tokuş eden emekçiler de vardır. Örneğin, evde yemek yapsın diye tutulmuş bir ahçı, ne kadar çok ve güzel yemek üretirse üretsin, artık-değer üretmez.

Öte yandan, emeğini sermayeyle, ama sermayenin değişmez bölümüyle değişen ve bu nedenle artık-değer yaratmayan emekçiler vardır. Diyelim serbest çalışan bir tamirci, fabrikanın bozulan makinesini tamir etti ve emeğinin karşılığını aldı. Dolayısıyla, fabrikatör için bir artık-değer söz konusu değildir. Tamircinin parası makinalar vb. için ayrılan değişmez sermayeden ödenmiştir. Bu emekçi de ne kadar iyi tamir yaparsa yapsın kapitalizm açısından üretici emekçi değildir.

Kapitalizm açısından üretici emekçi olabilmek için emekçinin hem kendi işgücü değerini, hem artık-değer üretmesi gereklidir. Bunun için de zaten ücretli emekçi olması gereklidir.

Buradan çıkan şu çok önemli sonucu vurgulayalım: Kapitalizm açısından her ücretli emekçi üretici emekçi değildir ama, her üretici emekçi ücretli emekçidir. Dolayısıyla, kapitalizm açısından üretici emekçilerin tümü, yani kapitalizm açısından kollektif emekçi, bütünüyle işçi sınıfının bir parçasıdır.

Şimdi Adam Smith'in öteki tanımına ve Marks'ın buna tutumuna bakalım.

Adam Smith'in ikinci ve yanlış tanımı, bir metada somutlaşan emeğe üretici emek demesidir. Tek başına bu, kapitalizm açısından değil, basit meta üretimi (kendi üretim aracına sahip üreticinin pazar için üretim yapması) açısından bir tanımdır.

Basit meta üreticisi kendi üretim araçlarını ve işgücünü kullanarak meta, dolayısıyla değer üretir. Bu metayı pazarda değerine eşit bir fiyatla sattığını varsayarsak, basit

meta üreticisi emeğinin karşılığını alır.

Kapitalizmde ise üretici emekçi yine değer üretir, ama üretim araçlarına kendisi sahip olmadığı için, o yalnızca kendi işgücü değerinin karşılığını (ücretin buna eşit olduğunu varsayarsak) alır. Üretilen değer ile işgücünün değeri arasındaki fark artık-değer olarak, üretim araçlarının sahibi olan kapitalistin cebine gider. Dolayısıyla kapitalizm yalnızca değer üretimi değil, asıl olarak artık-değer üretimidir.

> "Üretim süreci, bir yanda, emek süreciyle değer yaratma sürecinin birliği olarak ele alındığında meta üretimidir, öte yanda, emek süreciyle artık-değer üretme sürecinin birliği olarak ele alındığında kapitalist meta üretimidir."[1]

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, kapitalizm ile basit meta üretiminin yakın bir akrabalığı vardır ama ikisi aynı üretim biçimi değildir. Basit meta üretimi kapitalizm açısından ne üretici emek, ne üretici olmayan emektir. Hiçbir tasnife girmez.[2]

Adam Smith, üretici emeği meta üreten emek diye tanımlarken, bunu, kendisi basit meta üretimi açısından baktığı için değil, meta, kapitalizmde de zenginliğin temel birimi olduğu için yaptı. Nitekim kapitalizm geliştikçe tüm meta üretimini giderek kapitalist meta üretimine dönüştürür. O zaman da Adam Smith'in yanlış tanımı doğru bir anlam kazanmaya başlar. Çünkü kapitalizmde artık-değer üreten emek de bir metada somutlaşır.

Bu anlayışla ve koşulla Marks, Adam Smith'in yanlış tanımını *ikincil* bir tanım olarak kabul etmiştir.[3] "İkincil" sıfatının da vurguladığı gibi, kapitalizmde asıl önemli olan artık-değerdir, şu ya da bu meta, artık-değerin taşıyıcısı

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.197.
2. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.407.
3. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.409-410.

olduğu için, o ölçüde, ikincil derecede önemlidir.

> "Üretici işçinin emeğinin vücut bulduğu metanın kullanım değeri en gereksiz türden olabilir. Maddi özellikler onun doğasıyla hiç bağlı değildir. Tam tersine onun doğası, yalnızca, belirli bir toplumsal üretim ilişkisinin ifadesidir. O (üretici emek tanımı-*E.E.*), emeğin içeriğinden ya da sonucundan değil, onun özgül toplumsal biçiminden türetilen bir emek tanımıdır."[1]

Görüldüğü gibi, asıl önemli olan emeğin içeriği ya da sonucu değil, toplumsal üretim ilişkilerinde tuttuğu yerdir. Dolayısıyla, hangi emek üretici emektir sorusunu yanıtlarken, birincisi, işçi olanlara, ikincisi, artık-değer üretilen dallara bakmak gereklidir.

Bunu akılda tutarak soralım: Hangi dallarda çalışan *işçiler* üretici emekçidirler?

İlk ağızda imalat, madencilik (taş ocakçılığı dahil), tarım (ormancılık, balıkçılık vb. dahil) ve ulaşımı sayabiliriz.[2] Marks'ın zamanında henüz bugünkü kadar gelişmediği için onun, "yeni *üretim* dalları" diye geçerken sıraladığı inşaat, haberleşme ve enerji de bunlara katılır.[3]

Bunlardan, örneğin ulaşım, üretimin dolaşım alanında da sürmesiyle, metanın kendisinde değil, bulunduğu yerde değişiklik yaparak değer yaratan bir daldır. Bugün böyle yeni dalların olup olmadığı, ya da Marks'ın zamanında onun üretici değil dediği dalların üretici duruma gelip gelmediği somut olarak araştırılmalıdır.

Biz burada hizmet gibi tartışmalı dalları hiç katmadık. Bu tür konuları ilerde ele aldıkça, daha başka üretici dallar olup olmadığını göreceğiz, varsa onları da burada sayılanlara ekleyeceğiz.

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.158.
2. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.412.
3. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.455.

Üretici emek, artık-değer üretimi alanına ilişkin bir kavramdır. "...Bu tür üretici emek, sermayenin varlığının temelidir."[1] Üretim alanını ve ulaşımda olduğu gibi, üretimin dolaşımda sürdüğü alanları kapsar. Sermayenin bir de ticaret, bankacılık gibi, üretici olmayan alanlarda parçaları vardır.

Bu alanlarda çalışan işçilerin durumuna bakmadan önce, bir parantez açıp, hem üretici emek anlayışının çarpıtılmasına, hem işçi sınıfının üretici işçilerle sınırlandırılmasına Türkiye'den bir örnek vermek istiyoruz. Bu örneğin sendikal alandan olması, önemini daha da artırıyor.

BİR KARMAŞA ÖRNEĞİ

Yıldırım Koç'un *Yapıt* dergisinde bir yazısı yayınlanmıştı. "Türkiye'de üretken emek ve üretici olmayan emek" başlıklı bu yazı, bu konuda kavram karmaşasına iyi bir örnektir. Bu yazıyı ele almakta bir bu açıdan yarar vardır. Sonra, bu yazının *Yapıt* gibi bir dergide çıkması kendi içinde o kadar önemli sonuçlar doğurmaz. Ama yazar bir sendikada uzmandır, herhalde çalıştığı alanda da bu fikirleri yayıyordur. Asıl kötü olan budur. Yazıyı ele almakta bir de bu açıdan gereklilik vardır.

Yazı, Türkiye'de üretken nüfusun bir dökümünü yapmayı amaçlamış. Ancak ilk ağızda üretken emek konusunu, ondan sonra da işçi sınıfının kapsamını büyük bir karmaşaya uğratmış.

"Üretken emek" başlığı altında söz şöyle başlıyor:

> "Değer üretme süreci ancak maddi ürün üretimiyle mümkündür. Her çalışma değer üretmiyor. Değer üretiminin ölçütü, maddi ürün üretimidir. İnsan emeği, ana değer kaynağı olarak maddi ürünlerde billurlaşıyor ve onları değer içeren ürünler ve mallar haline

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.153.

dönüştürüyor."[1]

Bu bir kördüğümdür.

Değer üretiminin ölçütü maddi ürün üretimiyse, bir kez, insanlar ezelden beri değer üretiyorlar demektir. Oysa insanlar ezelden beri maddi ürün üretiyorlar ama değer üretmiyorlar. İkincisi, o zaman, evlerde aileler tarafından dikilen elbiseler, pişirilen yemekler, yapılan kitap rafları vb. de maddi ürün olduğuna göre, değer taşır ki bu da doğru değildir. Onlar pazara çıkmadıkları için yalnızca kullanım değeri taşırlar, değer taşımazlar.

Değer üretimi, emek sürecine vurulmuş bir toplumsal damgadır. Bu damgayı basit meta üretimi vurmaya başlamış, kapitalizm bunu dayanak yapmış, daha da yaygınlaştırmış ve artık-değer üretimiyle aşmıştır. Değer tarihsel-toplumsal bir kategoridir. Oysa yazıda sanki insan emeği ürün yarattığında otomatikman değer de yaratıyor!

Marks böyle yaklaşımlar için şöyle diyor:

> "Ancak, kapitalist üretim biçimlerini mutlak biçimler, dolayısıyla üretimin ebedi, doğal biçimleri olarak addeden burjuva dargörüşlülüğü, sermaye açısından *üretici emek* nedir sorusunu, hangi emek genelde üreticidir ya da genel olarak üretici emek nedir sorusuyla karıştırabilir."[2]

Yıldırım Koç'un, Marks'tan çok Adam Smith'in izlerini taşıyan yazısından, değer üretiminin tarihsel-toplumsal bir kategori olmadığı izlenimi, haydi diyelim bir kalem sürçmesi sonucunda çıkıyor. Ama bir başka izlenim daha çıkıyor ki, bu kalem sürçmesi falan değil, düpedüz anlayış sürçmesidir. Yazı, üretken emeğe hangi açıdan bakacağını şaşırmış, emek süreci, basit meta üretimi ve kapitalizm açısından üretken emek hem birbirine, hem üretken

1. *Yapıt*, Temmuz-Ağustos 1985, s.58.
2. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.393.

sermayeye karışmıştır.

Başta "üretken faaliyette bulunmayan, ya da değer ve artı-değer yaratmayan ücretliler" den sözediliyor.[1] Buradan, üretici ve üretici olmayan emek kapitalizm açısından söz konusuymuş gibi bir sonuç çıkıyor. (Kaldı ki burada da "değer ve artık-değer" demek işi bulandırıyor. Kapitalizm için artık-değer yeterli ölçüttür.) Ama biraz sonra artık-değer hepten kalkıyor ve değer yaratma ana ölçüt olarak kalıyor. (Yazıdan verdiğimiz ilk alıntı bunun çarpıcı örneğidir.) Böylece üretken emeğe basit meta üretimi açısından bakılmış oluyor.

Arada, "insan emeği... kollektif üreticinin bir parçası olarak maddi ürünlere katılıyor"[2] gibi sözler geçiyor. Ücretli işçi, meta vb. terimleri yerine toplumsal damga taşımayan, "insan" emeği, maddi ürün gibi terimler kullanılması, emek sürecinin de karmaşa içinde olduğunu gösteriyor.

Sonunda ise hem yalnızca değer, hem artık-değer yaratanlar aynı tasnife sokuluyor. Üstelik bunlara, üretici *emek* başlığı altında üretici *sermaye* de katılıyor!

Oysa endüstri sermayesi üretkendir ama üretken *emek* değildir. Üretkenliği de, birincisi, "artık-emeği *zorunlu kılan* bir güç" olmasından, ikincisi, "toplumsal emeğin üretici yeteneklerinin ve bilim gibi, genel toplumsal üretici güçlerin emicisi ve gasp edicisi" olmasından kaynaklanır.[3]

Yazıda, "Türkiye'de üretken emek ve üretken olmayan emek tahminleri" başlığı altında tasnif şöyle geliyor:

> "Türkiye'de maddi ürün üretimine katılan ya da emeklerini maddi ürüne aktaran insanları çeşitli sınıflara bölebiliriz.
>
> "1. Ücretliler içinde işçi sınıfı.
>
> "2. Küçük üreticilerin bir bölümü.

1. *Yapıt*, s.57.
2. *Yapıt*, s.58.
3. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.392.

"3. Kapitalistlerin bir kısmının çalışmasının bir bölümü."[1]

Bir kez, toplumsal damga taşımayan emek süreci, birden, çeşitli sınıflara bölünüyor. Oysa sınıflar, başlarda gördüğümüz gibi, *toplumsal* üretim sisteminde tuttukları yere göre belirlenirler. Emek sürecinde ise sınıf kavramı yoktur, insan vardır.

İkincisi ve en önemlisi üretici emek tasnifi yaparken, "ücretliler içinde işçi sınıfı" demek ne demektir? İşçi sınıfı, yalnızca üretici ücretli emekçilerdir, hatta onun da bir bölümüdür demektir. Yani böylece işçi sınıfı kavramı, Nabi Yağcı'nın ünlü çekirdeğine indirgenmiştir! Marksizm açısından hiç de böyle olmadığını biraz önce gördük!

Üçüncüsü, küçük üreticilerin (pazarlamayla ilgilenmeyip, üretim yapan) bölümü de üretici emek arasına katılıyor. Oysa küçük üretici, ancak kapitalizmin şu ya da bu biçimde damgası altındaysa, kapitalizm açısından üretici emek tasnifine girer.

Bundan önceki bir bölümde, kapitalizm geliştikçe tüm meta üretimini kapitalist meta üretimine dönüştürdüğü için, Marks'ın Adam Smith'in üretici emeğe ilişkin ikinci, yanlış tanımını koşullu olarak kabul ettiğini söylemiştik. Bu damga ya da dönüştürme nasıl olur?

1. Eskiden bağımsız çalışan ve fabrikalar için diyelim vida ile somun üreten bir küçük üretici iflas eder, gider fabrikaya işçi olur. Artık kapitalist meta üretimi içindedir.

2. Bu dönüşüm her zaman böyle açıktan işçi olmak biçiminde de olmaz. Bizim küçük üretici, sözde "bağımsız" çalışırken, bir de bakarız ki bir dizi fabrikanın parça-başı işçisi konumuna düşmüş. Fabrikalar onun sırtından artık-değer kazanır olmuşlar!

3. Hatta daha da basit yolu vardır. Başlarda bir bölümde, kapitalizmin üretim araçları sahipliğiyle üreticiyi nasıl sürekli birbirinden ayrıştırdığından sözetmiştik. Orada,

1. *Yapıt*, s.58-59.

küçük meta üreticisinin kendini nasıl iki insan olarak görmeye başladığını anlatmıştık.

Gerçekten de, kapitalizm egemen oldukça, kapıtalist üretim ilişkilerinin, Marks'ın deyimiyle "toplumdaki kategorik belirleyiciliği" o kadar artar ve yayılır ki, küçük üretici, dünyaya kapitalizmin gözlüğüyle bakmaya, kendini hem patron, hem işçi olarak görmeye, kendi kendisine artık-değer üretmeye başlar. Bir süre sonra da zaten ya patron, ya işçi olur. Bu tek tek bakıldığında kalıcı bir durum olamaz ama toplu bakıldığında, bu durumdaki küçük üreticiyi adeta bir yarı-işçi olarak kapitalist ilişkiler içinde saymayı gerektiren toplumsal bir olgudur[1].

Marks, bütün bu süreçlerin işlediğini bilerek ve söyleyerek, bu koşulla, Adam Smith'in, üretken emeği, bir metada somutlaşan emek diye tanımını, ikincil bir tanım olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla, küçük üretim eğer su ya da bu yoldan ya da biçimde, kapitalist meta üretimine dönüşmüş, onun damgasını yemişse kapitalizm açısından üretici emek tasnifine girer.

Söz konusu yazıda, bu böyle algılanmıyor. Küçük üretici, küçük üretici olarak, artık-değer değil, değer yaratıcısı olarak üretici emek tasnifine sokuluyor. Bu ciddi bir yanlıştır.

4. Kapitalistlerin bir kısmının çalışmasının bir bölümü de üretici emek içine katılıyor. Burada da Marksizm'den eser yoktur.

"Kapitalistlerin bir kısmının çalışmasının bir bölümü" derken kastedilen herhalde şudur: İşleri henüz menejere devretmemiş, kendisi fiilen menejerlik yapan kapitalistlerin yaptıkları bu menejerlik işi. Menejer ile kapitalist ayrı kişiler olduğu zaman durumun ne olduğunu ilerde ayrıca ele alacağız. Burada, ikisi aynı kişi olduğu zaman ne olmayacağını belirteceğiz.

Kapitalist fiilen çalışıyorsa, buna emek süreci açısından bakarsak, o da bir "insan" olarak sürecin eşgüdümünü

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.407-409.

sağlıyor, kafa emeğiyle "üretici" bir iş yapıyor demektir. Ancak soruna kapitalist üretim süreci açısından bakılırsa durum farklıdır.

Kapitalist çalışmasıyla ilk bakışta artık-değere katkı da yapsa, kendi katkısıyla oluşan artık-değeri de kendi cebine attığı için, bu katkı *artık-değer kategorisine girmez.* "Artık-değerin bu parçası artık, artık-değer değil, tersidir, harcanan emeğin karşılığıdır."[1] Dolayısıyla kapitalist ne kadar çok çalışırsa çalışsın üretici emekçi değildir!

Bu yazıda daha değinilecek başka bazı yanlar da vardır. Örneğin hizmetlere ilişkin garip fikirler geçmektedir. Ama artık bunları bırakıp, konumuza dönelim ve dolaşım alanında çalışanların durumuna bakalım.

III.II. DOLAŞIM ALANI

> "Yeniden üretim sürecinin kendisi üretici olmayan işlevleri de içerir.[2]

Bu nedenle kapitalizmde artık-değer üreten alanların yanında, artık-değer üretmeyen birçok alan da vardır. Ticaret, ticaretle bağlı çeşitli depolama işlevleri, muhasebe, sekreterlik işleri, bankacılık, sigortacılık, borsa vb. hep bunlar arasındadır.

Bu alanlarda değer yaratılmaz. Üretim alanında yaratılmış değer, bir biçimden bir başka biçime (mal paraya, para mala) dönüştürülür, defterlere işlenir (muhasebe) ya da malların bozulmasıyla kaybolmasın diye (depolama vb.) korunur. Yatırım için para sermaye bulunur. Bu alanlarda, bu gibi üretici olmayan işlemler yapılır.

Örneğin sigortacılık için Marks şöyle diyor:

> "...Sigorta şirketleri tekil kapitalistlerin zararlarını

1. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.382.
2. K.Marks, *Kapital*, c.2, s.134.

kapitalist sınıf arasında paylaştırır. Ama bu, eşit dağıtılmış zararı, toplam toplumsal sermaye açısından zarar olarak kalmaktan çıkarmaz."[1]

Marks'm zamanından bu yana kapitalistlerin gözü daha da açılmıştır. Bugün bakıyoruz, sigorta şirketleri kapitalistlerin zararını yalnızca kapitalist sınıf arasında bölüştürmüyorlar. Halkın belli tüketim araçlarından ettiği küçük zararlarla, kapitalistlerin, özellikle tekelcilerin büyük zararlarını toplayıp, hepsini birden herkese "eşit" bölüştürüyorlar. Böylece kapitalistlerin üzerine düşen zarar payını azaltmış oluyorlar.

Bu, kapitalistler, hele ki tekelci kapitalistler açısından her ne kadar yararlıysa da, yararı, artık-değer kaybının bir bölümünü halkın sırtına yıkmaktan öte değildir. Kendisi artık-değer yaratmaz.

Öte yandan, bundan önce, tekelleşmiş banka ve endüstri sermayesinin emperyalizm döneminde finans-kapital olarak nasıl iç içe geçtiğini görmüştük. Burada bankacılık derken kastımız, finans-kapitalin egemenliğinde de olsa, hâlâ sürüp gelen, klasik bankacılık işlemleri yapan alandır. Bilindiği gibi finans-kapital, eski kapitalizm üzerinde bir tür üst yapıdır. Eski kapitalizmi kaldırıp atmaz, onun üstüne oturur.[2]

Bununla da bağlı olarak bir noktayı daha belirtmek gereklidir. "Yeniden üretim sürecinin kendisi üretici olmayan işlevleri de içerir" derken, bugün artık, "üretici olmayan" sözü tek başına hafif kalmaktadır. Buna "parazit, spekülatif vb. olan" diye ek yapmak gerekir. Çünkü finans-kapitalin yeniden üretim süreci, yine nesnel bir mekanizmanın parçası olarak bu tür işlevleri de içerir.

Ne olursa olsun, bütün bu tür alanlardaki işçilerin durumunu, Marks'ın ticaret alanındaki işçilere ilişkin şu söylediklerinden çıkarabiliriz:

1. K.Marks, *Kapital*, c.2, s.140.
2. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.29, s.168.

"Ticaret kapitalisti... tarafından çalıştırılan ücretli işçiler hakkında ne diyebiliriz?

"Bir bakıma, ticaretle çalışan böyle bir kimse de, başka herhangi bir ücretli işçi gibi ücretli işçidir. Bir kez, onun işgücü de, gelir olarak harcanan bir parayla değil, tüccarın değişken sermayesiyle satın alınır. Dolayısıyla özel hizmet için değil, yatırılan sermayenin değerini genişletmek için satın alınır. İkincisi, onun işgücünün değeri ve böylece ücreti de emeğinin ürünüyle değil, öteki ücretli işçilerinki gibi, yani onun özgül işgücünün üretim ve yeniden üretim harcamalarıyla, belirlenir.

"Ancak, endüstri sermayesiyle tüccar sermayesi ve böylece endüstri kapitalistiyle tüccar arasında varolan ayrımın aynısını, onunla (ticaret alanındaki ücretli işçi -*E.E.*) endüstri sermayesi tarafından doğrudan çalıştırılan ücretli işçiler arasında yapmalıyız. Tüccar, ... ne değer, ne artık-değer ürettiğine göre, bu demektir ki aynı işlevlerde onun çalıştırdığı ticaret işçileri de onun için doğrudan artık-değer yaratamazlar...

"...Tüccar sermayesinin artık-değerle olan ilişkisi endüstri sermayesinden farklıdır. Endüstri sermayesi, başkalarının ödenmemiş emeğine doğrudan el koyarak artık-değer üretir. Tüccar sermayesi ise bu artık-değerin bir bölümüne, bu bölümü endüstri sermayesinden kendisine transfer ederek, el koyar.

"Ancak değeri realize etme işleviyledir ki, tüccar sermayesi yeniden üretim sürecinde sermaye olarak hareket eder. Tekil tüccarın kâr yığını bu sürece yatırdığı sermaye yığınına bağlıdır ve katiplerinin ödenmemiş emeği ne kadar çoksa, o, alım-satım için o kadar çok sermaye yatırabilir. Sayesinde, tüccarın parasının sermayeye dönüştüğü işlevin kendisi, büyük ölçüde tüccarın çalışanları aracılığıyla görülür. Bu katiplerin ödenmemiş emeği, artık-değer yaratmaz ama tüccarın artık-değer elde etmesini sağlar...

> Dolayısıyla, onun için bir kâr kaynağıdır. Yoksa ticaret hiçbir zaman büyük ölçekte, kapitalistçe yürütülemezdi.
>
> "Nasıl, emekçinin ödenmemiş emeği üretici sermaye için doğrudan artık-değer yaratıyorsa, ticaret alanındaki ücretli işçinin ödenmemiş emeği de tüccar sermayesine bu artık-değerden bir payı garantiler."[1]

Önce şunu belirtelim ki burada Marks'ın kullandığı "üretici sermaye" vb. sözcükler, artık-değer üretilen bir alana yatırılmış sermaye anlamınadır. Bunun dışında söylenenlerden ise şu sonuçlar net olarak çıkıyor:

1. Ticaret alanında çalışan işçiler de işçi sınıfının bir parçasıdır.
2. Ancak bu işçiler, işçi sınıfının doğrudan artık-değer üretmeyen, emeği üretici olmayan bir parçasıdır.
3. Emeği üretici olmamakla birlikte, bu parça sömürülerek, yani emeğinin tam karşılığını değil yanlızca işgücünün değerini ücret diye alarak, kendisini çalıştıran kapitalist kesime artık-değerden pay aktarmaktadır.
4. Böylece bu kapitalist kesimin, birbiriyle bağlı olarak, sermayesinin de, kârının da aracı bu işçiler olmaktadır.

Marks'ın burada ticaret alanı için söylediklerini, hiç çekinmeden üretici olmayan tüm alanlara genelleyebiliriz. Bir kez, üretici olmayan bir alan, yatırım alanı olarak iş görüyor ve kâr da ediyorsa, bu alanın, kapitalizmin kendine göre (ticaretin, değeri realize etme işlevi olduğu gibi) bir işlevi, bir yararı var demektir. Öte yandan, kâr ettiğine göre, bu alanda işçi sömürüsü var demektir. Dolayısıyla, üretici olmayan bütün alanlarda sermayenin egemenliğinde çalışan ücretli işçiler, Marks'ın burada ticaret alanı için dediği gibi, işçi sınıfının kuşkusuz parçasıdırlar.

Bunlar *Kapital*'de (hem de iki cildinde birden — bakınız *Kapital*, c.2, s.134-135, "Dolaşımın Harcamaları" başlıklı bölüm) böyle açıkça yazılıdır. Biz *Kapital*'de yazılanların

1. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.292-294.

yeni gelişmeler ışığında, onun kendi bilimsel yaklaşımıyla değiştirilmesine, geliştirilmesine hiç karşı değiliz. Ancak ortada fol yok, yumurta yokken, *Kapital*'de bu yazılanları değiştirmeyi gerektirecek hiçbir "yenilik" yokken, kalkıp da işçi sınıfını doğrudan artık-değer üreten işçilerle sınırlamaya iyi niyet ya da bilimsellik atfedecek de değiliz.

Neyi kastettiğimizi örnekleyelim.

KÖTÜ BİR ÇARPITMA

Birinci bölümde, Fransız Komünist Partisi'nin bu görüşü savunduğunu belirtmiştik. Orada Sovyetler'den hiç sözetmemiştik. Burada kısaca edelim. Sovyetler'de 1969'da yayınlanmış, *Tarihsel Materyalizm* başlıklı bir felsefe kitabında bakın ne diyor:

> "Kapitalizm altında, *üretici işçilerin* — işçi sınıfının — üretimi geliştirmede oynadığı rol giderek büyür."[1]

Böylece işçi sınıfı üretici işçilerle sınırlandıktan sonra, aynı kitabın ilerki bir bölümünde ofis işçileri vb., ana sınıfların *dışında* toplumsal *tabakalar* olarak sıralanıyor![2]

Bu garip görüş, birinci bölümde sözünü ettiğimiz, dünya komünist hareketinde "işçi sınıfı nedir" tartışmasında SBKP'nin resmi tutumu değildi. Bu nedenle orada Sovyetler'i hiç katmadık. Ama burada vurgulamak istiyoruz ki balık baştan kokar. FKP üyeleri, 1969'da mutlaka Fransızca olarak da yayınlanmış olan bu kitabı okuyarak, 1970'lerdeki tartışmada o meşum görüşü savunmuş olamazlar mı?

Marks, yukarıda aktardığımız sözlerden az sonra, ticaret alanında çalışan işçilerin daha iyi ücret aldıklarını söylüyor. Acaba buradan bir yanlış anlama mı çıktı? Buna da bir

1. D.I.Chesnokov, *Tarihsel Materyalizm*, İng. basım, Moskova 1969, s.130.
2. D.I.Chesnokov, *Tarihsel Materyalizm*, İng. basım, Moskova 1969, s.179.

bakalım.

> "Ticaret alanındaki işçi, sözcüğün katı anlamıyla, ücretli işçilerin, daha iyi ödenen, emeği vasıflı tasnifine giren ve ortalama emeğin üzerinde kalan kesimine aittir. Ama kapitalist üretim biçiminin ilerlemesiyle, ücret, ortalama emeğe göreceli olarak bile düşme eğilimi gösterir."[1]

Bunun nedenlerini Marks şöyle açıklıyor:

Birincisi, önceleri *her işi* beceren ve bu yeteneğiyle ortalama emeğin üzerinde kalan ticaret işçisi, ofiste işbölümü geliştikçe, *bir işi* beceren bir işçiye dönüşür. Dolayısıyla, o da giderek ortalama düzeye düşer.

İkincisi, "kapitalist üretim biçimi eğitim yöntemlerini vb. giderek daha çok pratik amaçlara yönelttikçe, ticari uygulamalar, yabancı dil vb. konusunda gerekli öğretim, bilgi, bilimde ve kamu eğitimindeki ilerlemeyle, giderek daha hızlı, kolay, yaygın ve ucuz olarak yeniden üretilir."[2] Kamu eğitiminin yaygınlaşmasıyla, düşük yaşam standardına alışkın kesimlerden, ticaret gibi alanların aradığı vasıfta işçiler çıkar. Bu durum ücretleri aşağı çeker.

Üçüncüsü, kamu eğitiminin yaygınlaşmasıyla aranan vasıfta işgücü arzı yükselir, işçiler arası rekabet körükl.enir. Bu da ücretleri düşürür.

Bunlarla bağlı olarak, ticaret alanında çalışan işçilerin durumu, kapitalizmin gelişme eğrisine paralel olarak, şöyle gelişir:

> "Onların emek kapasitesi artarken, ücretleri düşer... Bu emeğin çoğalması, daha çok artık-değerin hiçbir zaman nedeni değil, her zaman sonucudur."[3]

1. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.300.
2. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.300.
3. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.300-301.

Görüldüğü gibi, Marks'ın bu anlattıkları hiçbir yanlış anlamaya yer bırakmamaktadır. Bir kez, burada yüksek ücret de alsalar, ticaret işçilerinin işçilikleri sorguya çekilmiyor. İkincisi, onların ayrıcalıklı durumlarının da geçici olduğu, hızla ortalamaya doğru indiği vurgulanıyor.

Bugün ticaret işçileri ortalamaya, hatta belki ortalamanın da altına çoktan indiler. Ama işçi sınıfına başka alanlardan (bilim, sanat vb.) yeni katılımlar oluyor ve onlar da aynen yukarıdaki süreci yaşıyorlar. Önce ayrıcalıklı bir işçi kesimi oluşturuyorlar. Emperyalist ülkelerde bunların bir kısmı doğrudan işçi aristokrasisine transfer edilirken, bir kısmı ortalama düzeye doğru inişe geçiyor. Türkiye gibi ülkelerde ise "ayrıcalıklar" çok göreceli olduğu gibi, bunların büyük çoğunluğu inişe geçiyor.

Marks bunları yazmış ve yaşam da vargücüyle bu yazılanları doğrulamışken, hâlâ ticaret alanındaki işçileri işçi saymayanlar çıkıyor. Ticaret kapitalistinin kapitalistliğinden bir an bile kuşku duymayanlar, ticaret işçisine gelince ince eler sık dokur oluyorlar. Bunlar aynı yaklaşımla, işçi sınıfına bugün yeni katılan kesimleri de içeri almamak için uğraşıyorlar.

Şimdi, üretici emek konusuna değinirken, bir soru olarak mimlediğimiz hizmet konusunu ele alacağız ve buralarda çalışanların durumuna bakacağız.

III.III. HİZMET SEKTÖRÜ

Önce "hizmet" kavramını ele alarak başlayalım:

> "...*Hizmet*... emeğin sağladığı özgül bir kullanım değeri için kullanılan bir terimdir. Ancak özgül bir kullanım değeri için özel bir terimdir zira bir *şey* biçiminde değil, bir *aktivite* (faaliyet-*E.E.)* biçiminde hizmet verir. Ama bu onu örneğin bir makinadan, bir saatten hiç de ayırdetmez."[1]

Burada Marks, hizmeti bir kullanım değeri olarak ele alıyor. Bir kullanım değeri olarak hizmetin, aktivite biçiminde sağlanması, onu bir makinadan, bir saatten ayırdetmez diyor. Peki ya değer açısından hizmetin durumu ne olabilir?

Pazara çıkmış hizmetler için Marks şöyle diyor:

> "Böyle hizmetlerin bir kullanım değeri ve üretim maliyetleri nedeniyle bir de değişim değeri vardır. Tüketilebilir maddeler olarak ele alındığında, (pazarda-*E.E.)* mal biçiminde varolan tüketilebilir maddelerin yanı sıra, her an, bir miktar da hizmet biçiminde tüketilebilir madde bulunur. Dolayısıyla tüketilebilir maddelerin toplam miktarı, tüketilebilir hizmetler olmadan olacak miktardan her an daha fazladır. İkincisi, ancak, (yalnızca miktar değil-*E.E.)* değer de daha fazladır, çünkü bu hizmetler için verilen metaların değerine, artı, hizmetlerin kendi değerine eşittir."[2]

Açıkça görüldüğü gibi Marks, hizmet tüketilebilir bir madde olarak pazara çıkmışsa, üretim maliyetleri nedeniyle onun da değeri vardır diyor. Hizmetin hem kullanım değeri, hem de pazara çıkmışsa değişim değeri (yani değeri) olabiliyor. O zaman bir hizmet de meta sayılabilir mi?

HİZMET META SAYILABİLİR Mİ?

Sorunun kendisi ilk bakışta siyasal ekonomiye aykırı görünüyor. Bu nedenle yanıtlamaya, önce soru üzerinde biraz durarak başlayalım.

Yukarıda aktardığımız gibi, hizmet, bir şey değil, bir aktivite biçimindedir. Aktivite, yaşayan, canlı emektir.

1. K.Marks, *Artık Değer Teorileri*, c.1, s.403-404.
2. K.Marks, *Artık Değer Teorileri*, c.1, s.168-169.

Hizmet meta olursa, bu demektir ki, canlı emek meta olmuştur. Oysa canlı emeğin meta olup olmayacağı, siyasal ekonomide çok önemli bir tartışma odağı oluşturmuştur. Ve tartışmayı net sonuca bağlayan yine Marks olmuştur.

Tartışma şuradan kaynaklanıyordu: Kapitalist, işçiye ücret olarak emeğinin değerini mi, yoksa işgücünün (yani *emek kapasitesinin)* değerini mi ödüyor? Bazı burjuva siyasal ekonomicileri, kapitalistin işçinin emeğini, yani bir hizmet satın aldığını ileri sürüyorlardı. Marks net olarak gösterdi ki, kapitalizmde *işgücü* metadır ve kapitalist işçiye *işgücünün* değerini ödüyor ama karşılığında, işçinin emeğiyle yarattığı değere el koyuyor. Artık-değer bu ikisi arasındaki farktan çıkıyor.

Eğer, işgücü değil de, emek meta olsaydı ve kapitalist işçiye onun değerini ödeseydi, artık-değer, dolayısıyla kapitalizm varolmazdı. Kapitalist üretim biçimi, ancak işgücünün meta oluşu temelinde açıklanabilir. Marks da böyle yapmış, tartışmayı net sonuca bağlamıştır. Kapitalist sömürü mekanizmasını açıklama çerçevesinde Marks, canlı emeğin meta olmayacağını, ancak işgücünün meta olabileceğini söylemiştir.

Öte yandan, birazdan aktaracağımız gibi, Marks'ın, hizmete, hatta doğrudan canlı emeğe meta dediği durumlar vardır. Bunların bazıları, henüz Marks'ın kendisi emek-işgücü farkını netleştirmeden önceye raslıyor, ama bazıları, tam tersine netleştirdikten sonradır. Bu, bazı tutarsızların sandığı gibi, Marks'ın bir tutarsızlığı değildir, hatta tutarsızlık değildir.

Kapitalist sömürü mekanizmasının süregen temeli, emeğin değil işgücünün meta olmasıdır. Ama bu demek değildir ki, işgücünün yanı sıra, emek de, ayrıca, meta olarak pazara çıkmayacak.

Değer yasası, "...ancak kapitalist üretim temelinde kendini özgürce geliştirmeye başlar..."[1] Bununla bağlı olarak kapitalizm herşeyi metalaştırır. Hatta, "kendi içinde

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.536.

meta olmayan, vicdan, şeref gibi nesneler sahiplerince satılığa çıkarılabilirler ve böylece fiyatları yoluyla meta biçimini alırlar."[1] (Türkiye "Büyük Millet" Meclisi'nin, burjuva siyasal partilerin kulakları çınlasın!) Öte yandan kapitalizm, kendi dışında tüm meta üretimini sürekli kapitalist meta üretimine dönüştürür.

Dolayısıyla, kapitalizmde, emeğin de bir meta olarak pazara çıkmaması için hiçbir neden yoktur. Ama kapitalizmde bir meta olarak emek, hiçbir zaman sermayenin değişken parçasıyla (işçi ücretlerine ayrılan parçayla) değiş tokuş olmaz. Sermayenin değişken parçasıyla değiş tokuş edilen, emek değil, *her zaman, yalnızca* işgücüdür. Yoksa kapitalizmin varoluş nedeni olan artık-değer ortadan kalkar.

Kapitalist, sermayenin değişken parçasıyla her zaman ve yalnızca işgücü satın alır. Bunun dışında, metalaşmış emek de satın alınabilir, ama bu harcama değişken sermayeden yapılmaz. Diyelim, işçilerin verimi artsın diye kapitalist, bazı öğlen tatillerinde bir müzisyen getirip saz çaldırıyor. Bu müzisyenin emeği metalaşmıştır. Kapitalist onun metasını satın almaktadır ama ödemesini, kendi işçilerine ücret ödediği değişken sermayeden yapmamakta ve doğrudan onun sırtından artık-değer kazanmamaktadır.

Öte yandan metaya dönüştürülmüş emek, kapitalist ya da işçi vb., çeşitli kişilerin tüketim harcamalarıyla da satın alınır. Dolayısıyla, ya gelirle, ya da sermayenin değişmez parçasıyla değiş tokuş edilmiş olur, ama hiçbir zaman değişken sermayeyle değiş tokuş edilmez. Değişken sermayeyle değiş tokuş edilen, yanlızca ve yanlızca işgücüdür.

Marks, emeğin değil işgücünün meta olduğunu bu çerçevede ısrarla vurgulamıştır. Emek, kapitalist sömürü mekanizmasının işleyişi, yani üretim süreci içinde, meta olarak yer alamaz. Ama kapitalizm koşullarında pazarda meta olarak boy göstermemesi için hiçbir neden yoktur.

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.102.

Nitekim, bu anlamda, hizmet meta olabilir mi sorusunu, Marks doğrudan evet diye yanıtlamaktadır.

Birisi ya çarşıdan pantolon alabilir ya da kumaş alıp, bir terzi tutup pantolon diktirebilir. Böyle bir örnekten söz ederken Marks şöyle diyor:

> "Burada... para, bir durumda bir *meta* ile değiş tokuş oluyor ve öteki durumda emeğin kendisini bir meta olarak satın alıyorsa da, sermaye olarak işlev görmüyor."[1]

Bir başka yerde Marks şöyle söylüyor:

> "Emekçinin kendisi emek, yani *hizmet biçiminde sağlanan metalar...* satın alabilir."[2](abç)

Açıkça görülüyor ki "emeğin kendisi" meta olabiliyor. Başka bir deyişle, "hizmet biçiminde sağlanan metalar" olabiliyor. Tarihsel gelişim açısından bakarsak, bunun böyle olması son derece doğaldır.

Tarihsel gelişim sürecinde, insanların, estetik, kültürel, eğitim gibi ihtiyaçları da artıyor. Hizmet biçiminde sağlanan bu tür ihtiyaçların bazıları, kapitalizmde toplumsal gelişmenin düzeyine göre, işgücü değeri içinde de yer alıyor. Bu ihtiyaçları karşılayan kullanım değeri metalaşmasaydı, kapitalizm bu alana el atmasaydı, bunların üretimini de giderek kapitalist üretim içine almasaydı şaşırtıcı olurdu.

Nitekim üretici emek konusunu ele alırken görmüştük ki, Marks, maddi olmayan üretim alanından örnek (eğitim fabrikası örneği) vermişti. Bu bölümde anlatılanlardan sonra, şimdi bu olguyu iyice vurgulayabiliriz. Maddi üretimin yanı sıra bir de maddi olmayan kapitalist üretim vardır. Bu da hizmet biçiminde metalar üretir.

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.402.
2. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.404.

"KAPİTALİZMİN MADDİ OLMAYAN ÜRETİM ALANINDAKİ BELİRTİLERİ"

Başlığı tırnak içinde verdik, çünkü aynen bu başlık altında, Marks şunları yazıyor:

"Maddi olmayan üretim,... meta ürettiği zaman bile iki türlü olabilir:

"1. Üreticilerden ve tüketicilerden bağımsız ve farklı bir biçimi olan kullanım değerlerinde, *metalarda* sonuçlanır... Kitaplar, resimler tek sözle, onları yazan ya da yapan sanatçının sanat çalışmasından ayrı varlık bulan tüm sanat ürünleri gibi. Burada kapitalist üretim çok sınırlı bir çapta geçerlidir: Örneğin, ortak bir yapıtın — diyelim bir ansiklopedinin — yazarı, parayla yazı yazan bir gurup başka yazarı sömürdüğü zaman olduğu gibi. Bu alanda, çoğunlukla, *kapitalist üretime bir geçiş biçimi* varlık sürdürür. Bu biçimde, çeşitli bilimsel ya da sanatsal üreticiler, zanaatkarlar ya da uzmanlar, kitap ticaretinin kollektif ticaret sermayesi için çalışırlar. Bu ilişkinin gerçek anlamda kapitalist üretim biçimiyle hiçbir ilgisi yoktur. Ve hatta bu, biçimsel olarak bile kapitalizmin egemenliği altına getirilmemiştir. Emek sömürüsünün, tam da bu geçiş biçimlerinde en yüksek olması, durumu hiç değiştirmez.

"2. ...Üretim, tüm çalışan sanatçıların,... aktörlerin, öğretmenlerin, doktorların, papazların vb. durumunda olduğu gibi, üretim eyleminden ayrılamaz. Burada da, kapitalist üretim biçimine yalnızca küçük çapta raslanır ve sorunun doğası gereği, o ancak az sayıda alanda uygulanabilir. Örneğin, eğitim kurumlarındaki öğretmenler kurumun işvereni için salt ücretli işçiler olabilirler. İngiltere'de böyle birçok eğitim fabrikası vardır. Bu öğretmenler, öğrenciler açısından *üretici emekçi* olmadıkları halde (çünkü okula ödeme

öğrenci ailesinin gelirinden yapılıyor-*E.E.),* kendi işverenleri açısından üretici emekçidirler. İşveren sermayesini onların işgücüyle değiş tokuş eder ve bu süreçle kendini zenginleştirir. Tiyatrolar, eğlence yerleri vb. gibi yerler için de durum aynıdır. Böyle durumlarda aktörün kamuyla ilişkisi bir sanatçının ilişkisidir ama işvereniyle olan ilişkisinde o *üretici emekçidir.* Bu alanda kapitalist üretimin tüm bu göstergeleri, toplam üretimle karşılaştırıldığında o kadar önemsizdir ki bunların hepsi hesap dışı bırakılabilir."[1]

Görüldüğü gibi, Marks, maddi olmayan üretimi ikiye ayırıyor. Biri üretimi yapandan ayrı varlık bulan kitap, resim vb. metalarda somutlaşıyor, ötekisi, üretim eyleminden ve üretenden ayrı varlık bulmayan, tam anlamıyla maddi olmayan metalar üretiyor. Yani ikisi de meta, ama metanın türünde belli bir farklılık var.

Birinci alanda kapitalist üretim biçimine örnek, bir yazarın ansiklopedi gibi bir yanıt hazırlarken başkalarını da işçi-yazar olarak yanında çalıştırmasıdır. İkinci alanda örnek ise özel okullardaki işçi öğretmenler, tiyatrolarda, eğlence yerlerinde vb. işçi olarak çalışanlardır.

Kapitalist üretimin her iki alandaki göstergeleri için de Marks, bunlar o kadar önemsiz çapta ki, uğraşmaya değmez diyor. Gerçekten de onun zamanında bunlar devede kulak kaldığı için uğraşmaya değmeyecek kadar önemsizdi. Ama aradan yüz yılı aşkın zaman geçti. Bugün durum farklıdır.

Her ne kadar, tarım-endüstri-hizmet ayrımı açısından burjuva istatistiklerinin mantığını anlamak pek olanaklı değilse de, Tablo 1'deki şu veriler bir fikir veriyor:

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.410-411.

- TABLO 1 -
ÇALIŞANLARIN DURUMU

	Tarım	Endüstri	Üçüncü sektör
	%	%	%
Fransa			
1856	53.0	24.0	23.0
1901	42.0	30.0	28.0
1959	24.0	38.0	38.0
1970	13.3	39.7	47.0
1979	9.0	36.0	55.0
ABD			
1850	64.0	18.0	18.0
1900	38.0	28.0	34.0
1960	9.1	34.2	56.7
1970	4.0	31.0	65.0
1979	4.0	31.0	65.0
Büyük Britanya			
1881	13.0	50.0	37.0
1950	4.0	50.0	49.0
1969	1.7	47.0	51.3
1979	3.0	39.0	58.0
Japonya			
1920	54.0	25.0	21.0
1950	48.0	27.0	25.0
1967	23.0	34.0	43.0
1979	11.0	35.0	54.0
İsveç			
1965	12.0	42.0	46.0
1979	6.0	33.0	62.0
Federal Almanya			
1979	6.0	45.0	49.0
Kanada			
1979	6.0	29.0	65.0

1979 verileri *CSO Social Trends 11*, İng. basım, s. 17
Öteki yılların verileri *Ansiklopedi Britannica*, İng. basım

Bu verilerdeki sektör ayrımları, tarım hariç, oldukça anlaşılmaz ve garip ölçütlere dayanmaktadır. Ancak yine de, verilerde üçüncü sektör denen sektörün artan ağırlığı, bu sektörün kapsadığı maddi olmayan üretimin ağırlığının da çok artmış olduğunu yeterince yansıtmaktadır. Demek ki, maddi olmayan üretim alanında neler olup bittiğini bugün hesaba katmak zorundayız.

Bu başlı başına, büyük ve ciddi bir araştırma konusudur. Sovyetler Birliği, bu tip bilimsel araştırma görevlerini hakkıyla yerine getirmediği için, sonunda enerjisini, Marksizmi demode (!) ilan etmeye, sorunları tersinden "çözmeye" yöneltmiştir. Ama görev ortada duruyor. Yalnızca görev değil, modası bir türlü geçmeyen, yol gösterici ana kaynak da ortada duruyor. Lenin'den bu yana ciddi hiçbir katkı yapılmadığı halde Marksizm, her türlü bilimsel araştırmaya hâlâ pırıl pırıl ışık tutuyor.

Biz bu görevi tam anlamıyla yerine getirmeye teşebbüs bile ediyor değiliz... Bu görevi tam yerine getirmek ya Marks gibi üstün bir kafanın, ya da birbirini tamamlayarak üstünlük düzeyine ulaşan bilimsel bir kadronun işidir. Biz burada yalnızca Marks'ın bu ve başka konularda yazdıkları çerçevesinde mantık yürütüyor bunlardan genel bir anlayış çıkarmaya çalışıyoruz.

Bunun için, üretim ve dolaşım alanlarına yeniden kısaca dönmemiz ve bu konuda önce söylenenlere bazı ekler yapmamız gerekiyor.

HİZMET ALANINDA ÜRETİCİ EMEK

Bundan önce üretici emek konusuna değinirken, Adam Smith'in üretici emeği meta üreten emek diye tanımlamasını Marks'ın koşullu ve *ikincil* olarak kabul ettiğini yazmıştık. Bu ikincilliğin bir nedeni de şudur:

Artık-değer üreten her emek, maddi ya da maddi olmayan bir metada somutlaşır. Ama mantığı tersine

çevirdiğimiz zaman, metada somutlaşan her emek üretici olmayabilir, çünkü bunun istisnaları vardır.

Bir kez, üretimin üretici olmayan bazı harcamaları vardır. Temizlik ve tamir (düzenli bakım değil) bunlardandır. Bunlar metanın üretimine doğrudan katkı yapmadığı halde, üretimin sürebilmesi için yapılması gerekli harcamalardır ve maliyetler, dolayısıyla metanın değeri içinde de yer alırlar. Bu işlerde çalışan ücretli işçilerin sömürüsü, daha çok artık-değer yaratmak biçiminde değil, artık-değerden yapılması gerekli üretici olmayan bir harcamayı daha aza indirmek, yani zarardan kâr ettirmek biçiminde hesaba katılır.[1]

Öte yandan dolaşım alanında raslanan istisnalar vardır. Örneğin para basımı, bir metada, hem de önemli bir metada somutlaşmaktadır. Ama para, ne üretici, ne bireysel tüketimin içine girer. Para "salt bir dolaşım makinası" işi görür.[2] Onun için yapılan harcamalar, toplumsal zenginliğin dolaşım alanı için feda edilen bir parçasıdır.

Dolaşım alanında iki tür harcama vardır. Biri, metanın değerine hiç yansımayan, ama daha önce oluşmuş değerden pay alan türden harcamalardır. Ticaretin, muhasebeciliğin çoğu harcaması bu türdür. Ötekisi de, metanın değerinde belli ölçüde yansıyan harcamalardır. Depolama, soğutma vb. alanların çoğu harcaması da buna örnek oluşturur. Her iki tür harcama da üretici değildir.

Bu söylenenler, dikkat edilirse, bir artık-değer muhasebesinin olduğunu gösteriyor. Nasıl ki, Nasrettin Hoca'nın üç eşeği varsa, bunlardan ikisi kaybolup yeniden bulunursa, eşeklerinin sayısı beşe çıkmaz, aynen bunun gibi, bazı alanlarda artık-değer üretilse bile, bu diyelim bir kayıbı yerine koyuyorsa vb., toplam hesaba katılmıyor ve bu alanlar üretici sayılmıyor. Bu alanlarda çalışan ücretli işçilerin sömürüsü, toplam artık-değer açısından net bir artı değil, zararı, yani eksiyi azaltma işlevi görüyor.

1. K.Marks, *Kapital*, c.2, s.176-180.
2. K.Marks, *Kapital*, c.2, s.139.

Bunları ve üretici emekçi olmasa da işçinin işçi olduğunu akılda tutarak, şimdi üretici olup olmama konusunda hizmetler açısından bir yaklaşım yapmaya çalışalım.

Buraya kadar Marks'tan aktardıklarımızdan bu konuda bazı genel sonuçlar net ve açık olarak çıkıyor. Eğitim, sanat, bilim, yayıncılık, eğlence gibi alanlarda *kapitalistin ücretli işçisi durumunda olanlar*, yalnızca işçi sınıfının bir parçası değil, aynı zamanda onun üretici emekçi olan parçasıdırlar. Yani, bu sayılan alanlarda çalışan ve üretici emeği ele alırken sıraladığımız ölçütlere uyan işçiler, geneliyle üretici emekçidirler.

Ancak yeni gelişmelerin sonucunda bu alanların kendi içinde üretici olmayan bölünmeler de olmuş olabilir. Örneğin, günümüzde kapitalizm, sanat alanına çeşitli yollardan yoğun olarak el atmıştır. Bunlardan biri de reklamcılıktır.

Reklamcılık, çeşitli hizmetler olduğu gibi, film, fotoğraf vb. çeşitli maddi metalar da üretmektedir. Ancak reklam ne üretici, ne kişisel tüketim içindedir. Satışı artırmak, yani dolaşımı etkilemek için başvurulan bir araçtır. Reklam harcamaları, reklamını yaptıran şirketin ürettiği metanın değerinde yansısa bile, üretime katkısı olmayan harcamalardır. Kanımızca reklamcılık üretici olmayan bir alandır. Nitekim Marks, sanat alanını üretici emeğe örnek verirken, bu alanın, tiyatro, opera, konser gibi yanlarını düşünmektedir.

Öte yandan, bir yerde doktorlardan söz ederken Marks, "işgücünün tamiri" benzetmesini yapıyor.[1] Maddi üretim alanında, düzenli bakımdan farklı olarak, tamirin işlevine değinmiştik. Aynı mantıkla, kanımızca sağlık hizmetleri alanı, hiç olmazsa bu alanın önemli bir bölümü üretici değildir. Sağlık hizmetleri için yapılan harcamalar, kapitalizm açısından üretici olmayan ama (belli ölçüde) gerekli (ve gerekli olduğu ölçüde yapılan) harcamalardır.

Kapitalizmin, hem işçi sömürüsüyle doğrudan, hem de

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.167.

(Gorbaçof'un ve Yağcı'nın yutturmaya çalıştığının tam tersine çok sınıfsal olan) çevre kirlenmesi vb. yollardan neden olduğu sağlık bozuklukları, sağlık hizmetleri alanında doğru dürüst tamir bile edilmemektedir.

Sağlık derken buna ruh sağlığını da katmak gerekiyor. Nitekim, doktorları fiziksel bozuklukların tamircisine benzeten Marks, Avrupa'nın köylerine kadar uzanan papaz şebekesini de ruhsal zayıflıkların tamiri çerçevesinde ele alıyor.[1] Kanımızca biz papazların yerine ruh doktorlarını, imamları, hocaları vb. koyabiliriz.

Bir de, yine kapitalizmin sivil toplumuyla doğrudan bağlı olarak doğan ilişki bozuklukları vardır. Bunların tamiri de hukukçulara vb. düşmektedir.

Yani kapitalizmin, toplumsal alanda oldukça yüklü bir tamir işi vardır. Sistemin yürümesi için ne kadar gerekiyorsa, bu alanlara o kadar harcama yapar. Bu alanlar üretici olmayan alanlardır, ama burada da işçi sömürüsü vardır. Buralardaki işçi sömürüsü artık-değerden yapılan bu üretici olmayan harcamaları azaltmaya yarar.

Spora gelirsek, kapitalizm bu alana da el atmıştır. Marks'ın saydığı "eğlence" ve "eğitim" alanlarının hangisi açısından bakarsak bakalım, otomatikman diyebiliriz ki, bu alanda da bir işveren için ücretli işçi olarak çalışanlar, yalnızca işçi sınıfı içinde değil, aynı zamanda üretici emekçidirler. Öte yandan Marks, bir yerde, otel lokanta işçileri için şunları söylüyor:

> "Emeğin ve dolayısıyla onun ürününün belirleyici maddi biçiminin, üretici ve üretici olmayan emek arasındaki bu ayrımla kendi içinde hiçbir ilgisi yoktur. Örneğin, herkesin gittiği bir oteldeki ahçılar ve garsonlar, emekleri otel sahibinin sermayesine dönüştüğü ölçüde üretici emekçidirler. Hizmetçi (örneğin bir evde-*E.E.)* olarak aynı insanlar, ben onların hizmetlerinden sermaye elde etmeyip onlara

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.175.

gelir harcadığım ölçüde, üretici olmayan emekçidirler."[1]

Böylece, hem, otel lokanta alanında bir işverene çalışan ücretli işçilerin de üretici emekçi olduğunu gördük, hem de, gelir karşılığı hizmet konusuna geldik. Buna geçmeden ve bunu dışarıda bırakarak, buraya kadar söylenenlerin kısa bir özetini yapalım:

1. Metalar hizmet biçiminde de olabilir.
2. Dolayısıyla kapitalist hizmet üretimi vardır.
3. Bu alanda çalışan ücretli işçiler üretici emekçidirler.
4. İlk bakışta hizmet üretimi gibi görünüp de, gerçekte üretici olmayan (reklam, sağlık hizmetleri vb.) bazı alanlarda çalışan ücretli işçiler ise, yine işçi sınıfının parçasıdırlar, ama üretici emekçi değildirler.

GELİR KARŞILIĞI HİZMET

Hizmet olgusu, ilk bu biçimde, yani, sermaye değil gelir karşılığı hizmet olarak doğmuştur. Krallar, prensler, padişahlar ve zenginler, hizmetçiler, uşaklar vb. tutarak, devlet ya da özel işlerini (ya da ikisini birden) onlara yaptırmışlardır. Bu hizmetçilere yapılan ödeme, ya devlet gelirlerinden, ya özel gelirlerden, ama sermayeden değil mutlaka gelirden çıkmıştır.

Bugüne geldiğimizde, bu kategori, kamu hizmetleri ve özel hizmetler diye oldukça net ayrılan iki gurup olarak varlığını sürdürmektedir. Kamu hizmetlerini ya da devlet memurlarını ileride ayrıca ele alacağız. Burada özel hizmetlerin konumuna, gelişiminin seyrine ve ulaştığı noktaya bakacağız.

Bir kez, hizmeti verene ödeme, sermayeden değil gelirden yapıldığı anda, bu emek, sermaye üreten, dolayısıyla üretici emek olamaz. Özel hizmetlerde

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.159.

çalışanlar üretici emekçi değildirler. Burada soru, bunların işçi sınıfı içinde olup olmadıklarıdır. Bunu yanıtlamak için konuyu tarihsel gelişim içine oturtmak gerekmektedir.

Hizmetçilik ilk başladığında, hizmetçinin emeği meta değildi. Burada ayrıntısına girmeye gerek olmayan, meta dolaşımı dışında bazı ilişkiler söz konusuydu.

Kapitalizmin gelişmeye başlamasıyla durum değişmeye başladı. Kapitalizm, girdiği her yerde üretimi önce meta üretimine, ardından da kapitalist meta üretimine dönüştürür. Nitekim, özel hizmet alanında da meta ilişkileri başladı.

Bu ne anlama gelir? Hizmetçinin emeğinin karşılığını alması gibi bir uygulamanın belirmesi demektir. Emeğin karşılığını şöyle düşünmek herhalde yanlış olmaz: Diyelim, 8 saatlik emekle üretilen bir metanın değeri 80 liraysa, hizmetçinin, aynı yoğunluk ve vasıfla 8 saatlik emeğinin karşılığı da 80 lira olur. Böylece hizmetçi, emeğini, bir meta olarak, diyelim 80 liraya satıyordur. İşgücünün değeri olan ücretten daha yüksek bir para kazanıyordur.

Bu konumda olan birisine işçi denebilir mi? Denemez. Bu konum daha çok küçük burjuvaya benzemektedir. Nitekim Marks, bir yerde, ev hizmetçileri için, hiçbir kesim küçük burjuvaziye, bunlardan daha değersiz bir katılım sağlanamaz, diyor.[1]

Ancak gelişme burada durmamıştır. Kapitalizm bu alandaki etkilerini derinleştirmiştir. Bu çalışmanın en başında, sınıf ölçütlerinden biri olarak, emeğin toplumsal örgütlenmesinde tutulan yeri saymıştık. Kapitalizmde emeğin burjuva örgütlenmesi ücretli emektir, demiştik. İşte zamanla kapitalizm, hizmetçileri de ücretli emek içinde örgütlemeye başlamıştır.

Giderek hizmetçiler, emeğinin karşılığını değil, işgücünün karşılığını alan bir kesime dönüşme sürecine girmiştir. Ve Marks bu dönüşümü de görmüştür. Bir başka yerde, emek verimliliğinin artması, *"işçi sınıfının* giderek daha büyük bir kesiminin üretici olmayan alanlarda çalışmasına

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.201.

ve bunun sonucunda, eski ev kölelerinin hizmetçi sınıfı adı altında... sürekli genişleyen bir çapta yeniden üretimine neden oluyor" diyor.[1]

Burada geçen "hizmetçi sınıfı" Marks'ın kendi koyduğu bir ad değildir. Buradaki "sınıf" sözcüğü de ayrı bir toplumsal sınıf anlamına gelmiyor. Tam tersine Marks, günlük dilde "hizmetçi sınıfı" denen kesimin, işçi sınıfının üretici olmayan alanda çalışan bir parçası olduğunu vurguluyor.

Gerçekten de, eğer hizmetçi, emeğinin değil işgücünün karşılığını alıyorsa, onun işçi sınıfı içinde sayılmaması için ne gibi nedenler olabilir?

Hizmetçi üretim aracı sahibi değildir. Emeğin burjuva örgütlenmesi olan ücretli emek içinde yer alıyor. Toplumsal zenginlikten işgücünü satarak, onun karşılığı kadar pay alıyor. Öte yandan ücretli emekçi ama ücreti sermayeden değil birinin gelirinden çıkıyor.

Sömürü, emek sermaye ilişkileri çerçevesinde bir kavramdır. Bunun dışında bir işçi kazıklansa ve biz de buna söz gelimi "sömürü" desek de, bu gerçek anlamıyla kapitalist sömürü içine girmez. Bu anlamda, ödeme *sermayeden değil gelirden* yapıldığı zaman, ödemeyi yapanla hizmetçi arasında doğrudan bir sömürü ilişkisi söz konusu değildir. Ancak hizmetçi, onu ücretli emek için örgütleyen sistemle, sınıfla, sömürü ilişkisi içindedir.

Hizmetçi diyelim 8 saat çalışıyor ama toplumsal zenginlikten bunun değil, işgücünün karşılığını, yani örneğin 4 saatlik emeğin karşılığını alıyor. Toplumsal zenginliği kendi tekelinde tutan burjuvazi, tüm emeği ücretli emek olarak örgütleyerek, özel hizmetleri de ucuza yaptırmanın yolunu buluyor. Dolayısıyla hizmetçiyle, tüm emeği ücretli emek olarak örgütleyen sermaye sınıfı arasında dolaylı da olsa sömürü ilişkisi vardır. Zaten özel hizmetçi çalıştıranların büyük çoğunluğu da burjuvalardır.

Kapitalist yeniden üretim süreci, üretim alanını, dolaşım

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.446.

alanını ve bunlarla bağlı olarak tüketimi kapsar. Özel hizmetlerin çoğu tüketim harcamaları çerçevesindedir. Artık tümüyle bunlar da kapitalist yeniden üretim sürecinin içindedir. Bu alanda işgücünü satarak çalışan ücretli emekçileri, işçi sınıfının dışında bir tabaka vb. gibi görmek için bu açıdan da hiçbir neden yoktur. Onlar da, kapitalist yeniden üretim sürecinin içinde, üretici olmayan ücretli işçiler olarak yer alıyorlar.

Bundan önce, ticaret alanındaki ücretlilerin durumunu ele alırken, Marks'ın bir değerlendirmesini aktarmıştık. Bu değerlendirme, şimdi ele aldığımız konu açısından da ışık tutucudur:

> "Ticaret kapitalisti... tarafından çalıştırılan ücretli işçiler hakkında ne diyebiliriz?
>
> "Bir bakıma, ticarette çalışan böyle bir kimse de, başka herhangi bir ücretli işçi gibi ücretli işçidir. Bir kez, onun işgücü de, gelir olarak harcanan bir parayla değil, tüccarın değişken sermayesiyle satın alınır. Dolayısıyla özel hizmet için değil, yatırılan sermayenin değerini genişletmek için satın alınır. İkincisi, onun işgücünün değeri ve böylece ücreti de emeğinin ürünüyle değil, öteki ücretli işçilerinki gibi, yani onun özgül işgücünün üretim ve yeniden üretim harcamalarıyla, belirlenir.
>
> "Ancak, endüstri sermayesiyle tüccar sermayesi ve böylece endüstri kapitalistiyle tüccar arasında varolan ayrımın aynısını, onunla (ticaret alanındaki ücretli işçi -*E.E.*) endüstri sermayesi tarafından doğrudan çalıştırılan ücretli işçiler arasında yapmalıyız. Tüccar,... ne değer, ne artık-değer ürettiğine göre, bu demektir ki, aynı işlevlerde onun çalıştırdığı ticaret işçileri de, onun için doğrudan artık-değer yaratamazlar..."[1]

Görüldüğü gibi, Marks, bir işçinin "aynen öteki işçiler"

1. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.292-294.

gibi olabilmesi için, iki açıdan paralel kuruyor. Biri, işgücünü gelirle değil, değişken sermayeyle değiş tokuş etmesi, ikincisi, aldığı paranın, emeğinin tam karşılığı değil, işgücünün karşılığı, yani ücret olması.

Yukarıda, hizmetçiliğin tarihsel gelişimini anlatırken gördük ki, kapitalizmin başlangıcında, özel hizmetçi için bu ikisi de geçerli değildir. Daha sonra ise, özel hizmetçiler ücretli emek örgütlenmesi içine alınmış, ücret karşılığı çalışmaya başlamıştır. Yani, Marks'ın kurduğu iki paralelden biri geçerlidir.

İşgücünün, sermayeyle değil gelirle değiş tokuş edilmesi, özel hizmetçinin doğrudan bir sömürü ilişkisi içinde olmamasını getiriyor. Bu yanıyla özel hizmetçi, "öteki işçiler"den farklı bir özellik taşıyor. Öte yandan, ücretli olarak çalışmak, hele ki günümüz dünyasında, özel hizmetçiyi sistemle sömürü ilişkisi içine sokmaya ve onu işçi saymaya haydi haydi yeterlidir. Kanımızca, Marks'ın da, özel hizmetçileri, daha yukarıda aktardığımız gibi, giderek işçi sınıfı içinde sayması, bu yaklaşımladır. Kaldı ki, zaten eksik olduğunu söylediğimiz özellik de hızla tamamlanmaktadır:

Kapitalizm geliştikçe özel hizmet büroları vb. kuruluyor. Bir işveren evlere temizlikçi, bakıcı vb. gönderiyor. O zaman özel hizmetçiler işgüçlerini bir ailenin geliriyle değil, bir işverenin sermayesinin değişken parçasıyla değişir oluyorlar. Bu durumda özel hizmetçilerin üretici emekçi olup olmadıkları konusuna girmeyeceğiz. Ama birşey açıktır ki sermaye ile olan çelişkileri çok daha netleşiyor.

İşgücü gelirle değiş tokuş edildiği zaman, emek sermaye çelişkisinin günlük yaşamda derinlerde gizli kalması çok daha kolaydır. Nitekim, bu durumda olan özel hizmetçiler, ücretli hizmetçiler olarak işçi sınıfı içinde yer almakla birlikte, emek sermaye çelişkisini kendi günlük yaşamlarında göremeyen, öteki üretici olmayan işçilerden de farklı olarak en geri kesimdir.

Buradan bir sonuç daha çıkıyor. İşçi sınıfı içinde yalnızca

üretici olan ve olmayan emekçi ayrımı yoktur. Üretici olmayan işçiler de, işgücünü sermayeyle ya da gelirle değişen işçiler diye ayrılıyorlar. İşçi sınıfının en tipik özelliklerini taşımak açısından bir önem sıralaması yapacaksak, en başta üretici işçiler, sonra işgücünü sermayeye satan ama üretici olmayan işçiler, en sonunda ise işgücünü gelirle değişenler geliyor.

HİZMET SEKTÖRÜ SONUÇ

Gördük ki, hizmet biçiminde metalar, dolayısıyla kapitalist hizmet üretimi, başka bir deyişle maddi olmayan kapitalist üretim diye bir olgu vardır. Bunun öyle olması da son derece doğaldır.

Tarihsel gelişme sürecinde insanların maddi olmayan ihtiyaçları da belirmiştir. Herşeyi metalaştıran, her türlü meta üretimini giderek kapitalist meta üretimine dönüştüren kapitalizmin, bu maddi olmayan ihtiyaçlar alanına da el atmaması zaten düşünülemezdi.

Öte yandan burada vurgulayalım ki, bu bir başka olguya daha işaret ediyor: Kapitalizm, kendi damgası altında bir yoldan da olsa, dünyamızı ister istemez komünizme doğru götürüyor. Emek verimliliğini artırıyor ve maddi üretim içinde harcanan emek zamanını azaltıyor. Ama bunun sonucunda insanların moral, kültürel ihtiyaçlarını karşılamaları için zaman vereceğine, bu ihtiyaçları da metalaştırıp, kendi üretim alanına çekiyor. Böylece maddi olmayan kapitalist üretim diye bir alan doğuyor.

Geneliyle ulaştığımız ölçütler şöyle oldu: Hizmet üretimi gibi görünse de, dolaşım işlevlerine yönelik olan, toplumsal tamir kapsamına katılan ve ücret ödemesi sermayeden değil gelirden yapılan hizmetler üretici sayılmaz.

Burada birbiriyle bağlı iki noktayı vurgulayalım.

Birincisi tanımlamanın kapitalizm açısından yapılması gerektiği ve öyle yapılmaya çalışıldığıdır. Böyle olunca,

emeğin somut içeriği hiçbir anlam taşımıyor. Örneğin, aynı ahçı, Hilton'da çalışırken üretici emekçi sayılıyor. Vehbi Koç'un evinde çalışmaya başladığı anda üretici olmayan emekçi oluyor.

İkincisi, moral ya da özel değil nesnel ölçütler bulunması gerektiğidir. Bunun sonucunda moral olarak kabullenemeyeceğimiz bazı alanlar üretici alan çıkabilir. Maddi üretim alanında bunun örnekleri vardır. Örneğin, sigara ve içki, zararı bilindiği halde üretilmektedir. Maddi olmayan üretim alanından da çok örnek bulunabilir. Söz gelimi, çeşitli filmler, yayınlar, vb.

Bu iki nokta birbiriyle bağlıdır, çünkü kapitalizm açısından bakılınca, nesnel olan, onun moral ölçütlerine de uymaktadır. Nitekim Marks, kapitalizm emek verimliliğini artırdıkça, "bugün için vazgeçilmez, ama kendi içinde gereksiz çok sayıda işin yaratılması"ndan sözediyor.[1] Günümüzde, kapitalizm için vazgeçilmez, insanlık için ise, yalnızca gereksiz değil, zararlı birçok iş alanı vardır.

Kapitalizm açısından bulmaya çalıştığımız nesnel ölçütler sonucunda, alan alan ve kesin bir sıralama yapmaktan kaçındık. Ancak Marks'ın yazdıklarını aktardık ve bu temelde, belli ölçüde akıl yürütmeye çalıştık.

Eğitim, eğlence, sanat, bilim, yayın, spor, otel-lokanta gibi alanlardaki ücretli işçilerin, geneliyle üretici emekçi olduğunu söyledik. Bu sayılan alanların bazılarının, günümüzde, dolaşıma yönelik olarak kullanıldığını, bu açıdan, örneğin, sanat üretici olsa da, sanatı kullanan reklamcılığın, kanımızca üretici olmadığını belirttik. Öte yandan, toplumsal tamir işlevi gören, sağlık, hukuk vb. hizmetlerin ve ücretini gelirden alan özel hizmetçilerin üretici sayılamayacağını öne sürdük. Kamu hizmetlilerini ise bu bölümde hiç ele almadık.

Burada yine bir-iki noktayı vurgulayalım.

Bir kez, bu alanlar tam bir sıralama değildir ve yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu sıralama zaten mantık yürütmenin

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.530.

ötesinde değildir. Kaldı ki, günümüzde bu alanların kendi içinde birer bütün olarak ele alınması da doğru değildir. Bunların öyle bir çeşitliliği vardır ki, bugün somut duruma bakmadan yapılacak genellemeler, eksik ya da yanlış olabilir. Aynı işin içinde bile çeşitli işlevler karışık olarak birarada bulunabilir. Örneğin, sporun içine reklamcılığın karıştığı gibi.

İkincisi ve en önemlisi, burada uzun uzun tartıştığımız, üzerinde akıl yürüttüğümüz, kapitalist hizmet üretimi denen alanı saptamaktır. Bununla amaç, üretici emekçilerin kapsamını daha doğru belirlemiş olmaktır. Ancak, asıl amacımız, yalnızca üretici emekçilerin değil, işçi sınıfının kapsamını belirlemektir. Bu açıdan, hiç unutmayalım ki, üretici olmayan bir alanda çalışan ücretli emekçi de, bugün işgücünü, ister sermayeyle, ister gelirle değişsin, işçi sınıfının parçasıdır. Bu ayrımlar artık işçi olup olmamayı değil, işçi sınıfının kendi içinde tabakalaşmasını anlamak açısından önem taşır.

Nitekim, bırakalım bütün burada yazılanları bir yana, bu olguyu yaşam somut olarak da gözümüze sokmuyor mu? Kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde hizmet, hatta özel hizmet alanında, sendikalaşma çoktan doğdu. Toplu sözleşmeler, grevler yapılıyor. Bunlar, belli ölçülerde Türkiye'de de gerçekleşti. Yanılmıyorsak, 12 Eylül'ün yarıda kestiği grevlerden biri de kapıcıların greviydi.

Öte yandan, Batı'da memurların da sendikalaşması çoktan gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise neredeyse 20 yıldır gündemde olan ve giderek bastıran bir sorundur. Acaba neden? Yoksa kamu hizmetlileri de mi işçileşti?

Şimdi bu konuyu ele alacağız.

III.IV. DEVLET MEMURLARI DA MI?

Yukarıda, "gelir karşılığı hizmet" başlığı altında özel hizmetler alanında çalışanların konumunu ele almıştık.

Burada kamu hizmetleri denen alanda çalışanların konumunu ele alacağız.

Konuya iki noktayı belirterek başlayalım:

Birincisi, "kamu" sözüne ilişkindir. "Kamu" sözü, merkezi ve yerel tüm devlet aygıtını kapsamaktadır. Başka bir deyişle, günlük dilde devlet ve belediye denen parçaların ikisini de kapsamaktadır.

İkincisi, kamu hizmetleri derken yalnızca kamu gelirlerinden yapılan harcamalarla yürütülen alanı kastediyoruz. Her düzeyde devlet aygıtının sahip olduğu şirketler, işletmeler vardır. Buralarda çalışan ücretliler ücretlerini bu işyerlerinin sermayesinden alırlar. Bu işyerleri hizmet sektöründe de olsa, buralardaki ücretlileri kamu hizmetleri kapsamında ele almıyoruz.

Dolayısıyla, kamu hizmetlerinde çalışanlar derken kastımız, merkezi ya da yerel devlet aygıtında, herhangi bir şirketin sermayesinden değil, kamu gelirinden aldığı para karşılığında çalışanlardır. Günlük dilde bu kesime geneliyle memur denmektedir. Konumuz memurlardır.

"Kamu gelirinden aldığı para karşılığında çalışmak" sözlerinden de anlaşıldığı gibi, burada diyeceklerimiz, "gelir karşılığı hizmet" başlığı altında dediklerimizle aynı birçok yan taşıyacaktır. Bu aynı yanlardan birini baştan ayıklayalım.

"Gelir karşılığı hizmet" başlığı altında belirtildiği gibi, alınan paranın kaynağı sermaye değil gelirse, bu alanda çalışan sermaye üretemez, dolayısıyla üretici olamaz. Hiçbir memur üretici emekçi sayılamaz. Burada soru, günümüzde memurların işçi olup olmadıkları, geneliyle sınıfsal konumlarıdır. Bunu yanıtlayabilmek için yine biraz gerilerden başlamak gerekiyor.

UCUZ DEVLET-PAHALI DEVLET

Bundan önce, ikinci bölümde, "emperyalizm olgusu"

başlığı altında, endüstri sermayesinin "ucuz devlet" isteğiyle işe başladığını yazmıştık. Böyle başlayan dönemin sonu, çeşitli nedenlerle, devletin eski sahipleriyle bir uzlaşmayla ve hiç de ucuz olmayan bir devletle kapanmıştır demiştik. Şimdi bu noktayı biraz daha açalım.

Adam Smith, yargıçların, subayların, çeşitli düzeylerde devlet çalışanlarının ve yöneticilerinin üretici olmadıklarını söylüyordu. Bunların kamu himetçileri olduklarını, evlerdeki hizmetçilerle aynı kategoride bulunduklarını anlatıyor ve bu tür, üretici olmayan tüm harcamaların olabildiğince kısılması gerektiğini savunuyordu.

Marks, Adam Smith'in bu sözleri için, "bu, henüz bütün toplumu, devleti, vb. kendi egemenliği altına almamış, hâlâ devrimci olan burjuvazinin dilidir" diyor ve şunları ekliyor:

> "...Burjuvazi savaşı kazanınca ve devleti kısmen kendisi devralıp, kısmen de onun eski sahipleriyle uzlaşma yapınca, yine bunun gibi, ideolojik meslekleri kendi eti kemiği olarak kabullenince ve onları her yerde kendisi için işlev görür duruma getirince,... gerçek üretici emekçiler kendisine başkaldırınca ve hatta ona başkalarının endüstrisi temelinde yaşadığını söyleyince... ortaya yeni bir durum çıkar ve burjuvazi, önceki bir aşamada kendisinin eleştirdiği ve karşısında savaş verdiği şeyi kendi açısından, ekonomik olarak haklı göstermeye çalışır."[1]

Başka bir deyişle, burjuvazi egemenliği ele alınca eskiden savunduğu "ucuz devlet" fikrinden vazgeçiyor. Bununla da kalmayıp, işçi sınıfının suçlamaları karşısında, devlet harcamalarını haklı göstermek (hem de, ev hizmetçileriyle aynı kategoride sayılmaktan alınan büyükbaşları teselli etmek) için devlette çalışanların "üretici emekçi" olduğunu bile iddia etmeye kalkışıyor.

Devrimciliğiyle birlikte bilimselliğini de yitiren burjuvazi

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.300-301.

istediği kadar iddia etsin, devlet çalışanlarının kapitalizm açısından üretici olamayacağını biliyoruz. Peki başka açılardan bunların burjuva egemenliğinin ilk dönemindeki kimliği hakkında ne söyleyebiliriz?

Burjuvazi devletin eski sahipleriyle bir uzlaşma yapmış. Demek ki ilk başlarda devlette çalışanlardan bazıları doğrudan aristokrasinin adamlarıymış. Burjuvazi devletin belli alanlarında çalışma hakkını aristokrasiye ödün olarak vermiş. Mutlaka bunlara yüksek miktarda bir para da bağlamıştır.

Öte yandan burjuvazi devleti kısmen de kendisi üstlenmiş. Bu işi nasıl yürütecek?

Yukarıda Marks ideolojik mesleklerden, burjuvazinin bunları devralıp, kendisi için işlev görür duruma getirmesinden sözediyor. Burada "ideolojik" sıfatı birbiriyle bağlı iki anlamda birden kullanılmaktadır:

Biri, düzenin sakat toplumsal ilişkilerinden, egemen sınıfın bunları bir çıkarlar bütünü olarak yansıtan ideolojisinden kaynaklanan meslekler anlamında. Ötekisi, sonuçları yine düzene yarayan düşünsel işler, yani kafa işleriyle ilgili meslekler anlamında.

İdeolojik meslekler devlet aygıtının dışında da vardır. Burada yalnızca devlet aygıtının çerçevesi içinde düşünürsek, diyebiliriz ki, hakiminden tapu memuruna, polisinden subayına kadar bütün bürokrasi bu tür meslekler içine girer.

Yani, devlet aygıtında eski düzenin, aristokrasinin adamları (ki bunları da henüz burjuvalaşmamış ama burjuvaziyle uzlaşmış ideolojik meslek sahipleri sayabiliriz) ve burjuvazinin eski düzenden devraldığı, artık onun çıkarına işlev gören ideolojik meslek sahipleri çalışmaktadır.

Başlarda kapitalizm henüz tüm toplumu ahtapot gibi sarmamış, herşey daha otomatikman kapitalizm yararına sonuç verir duruma gelmemiştir. Bu nedenle burjuvazi devlet aygıtının kendi üstlendiği parçasında yürüyen çalışmanın kendi çıkarları yönünde olmasını çeşitli

yollardan garantilemek zorundadır.

Bu yollardan biri her işin tepe kadrolarını sağlam tutmaktır. Tepelere, burjuva gibi yaşayan, burjuva gibi düşünen kadrolar getirmektir. Öyle de yapılır. Tepedeki kadrolar kendileri fiilen sermayedar olmamakla birlikte, çıkar bağlarıyla, yaşam düzeyiyle, ideolojik bakışıyla vb. sermaye sınıfıyla özdeşleştirilir.

Burjuva sınıfı içinde, yalnızca başlarda değil, her zaman için geçerli bir işbölümü söz konusudur. Sınıfın bir parçası devlet aygıtındaki işleri yönetir.

İdeolojik meslektekilerin büyük çoğunluğu, eski düzende bazı işleri en iyi bilenler olarak o düzenin egemen sınıfına çalışan, sınırlı sayıda ve ayrıcalıklı bir tabaka oluşturuyordu. Bu tabakaya burjuvazi de muhtaçtır. Kendi çıkarlarını garantilemek için ilk başlarda bu ayrıcalıkları o da tanır. Bu tabakaya en azından küçük burjuvaca bir konum sağlar.

İdeolojik meslektekilerin belki kötü koşullarda yaşayan bir kesimi de vardı. Ama başlarda bunlar dikkate alınmayacak kadar küçük bir azınlıktı. Asıl belirleyici olan ayrıcalıklılardı.

Dolayısıyla ilk başlarda devlet aygıtında çalışan ideolojik meslek sahiplerini, aristokrasinin adamlarını dışarda tutarak şöyle tasnifleyebiliriz: Yönetim katlarında doğrudan burjuva kadrolar, öteki katlarda ise derece derece hepsi ayrıcalıklı, en azından küçük burjuvaca bir yaşam sürdürebilen genişçe bir kesim. Bir de belki, kötü koşullarda yaşayan küçük bir kesim.

Bunların dışında, devlet aygıtında, ideolojik meslek sahibi denemeyecek, çünkü bu işi meslek olarak yapmayan geçici erler vardı. Bunlar devlet memuru değillerdi.

Buraya kadar yapılan dökümden çıktığı gibi eskiden devlet memurları, aristokratlardan, burjuvalardan, en geniş olarak da küçük burjuvalardan oluşan bir kesimdi. Toplumsal gelişmenin yönü doğrultusunda, kısa süre içinde aristokratlar da burjuvalaştı. Kaldı burjuva yöneticiler ve

yaygın bir küçük burjuva taban.

Paris Komünü devlet memurlarının bu ayrıcalıklı konumuna karşı da savaş açtı. Bir yandan orduyu, polisi dağıtıp, tüm memurları seçimli yaparken, öte yandan memur maaşlarını işçi ücretleri düzeyine indirdi. Çünkü bu, memurların işçileşmesi açısından önemliydi.

DEĞİŞİM

Marks Paris Komünü'nü anlatırken bir yerde şöyle diyor:

> "Modern endüstrinin ilerlemesi, sermaye ve emek arasındaki sınıf uzlaşmazlığını hangi hızda geliştiriyor, genişletiyor, yoğunlaştırıyorsa, aynı hızda, devlet erki de giderek daha çok, sermayenin emek üzerindeki ulusal erki, toplumu köleleştirmek için örgütlenmiş bir kamu gücü, sınıf despotluğu makinası karakteri alır."[1]

Hatırlatmadan geçmeyelim ki, TBKP'li sosyal demokratların bugün hararetle savundukları ulusallık işte bu tür bir ulusallıktır. Sermayenin emek üzerinde ulusal erkidir.

Sermaye ile emek arasındaki sınıf uzlaşmazlığı gelişip, genişleyip, yoğunlaştıkça, devlet de giderek, emeğe karşı bir sınıf despotluğu makinası karakterini alır. Sanıyor muyuz ki, bu makina, emeğe karşı aynı despotluğu kendi içinde uygulamadan, kendi içindeki emeği köleleştirmeden edebilir?

"Gelir karşılığı hizmet" başlığı altında, özel hizmetçilerin, emeğin burjuva örgütlenmesi olan ücretli emek içinde nasıl yer aldıklarını anlatmıştık. Kapitalizm, kamu hizmetleri alanında da çoğunluğu, ücretli emek içinde örgütlemeye geçer.

Burjuvazi çeşitli nedenlerle "ucuz devlet" fikrinden vazgeçmiş, pahalı devleti baştan kabul etmiştir. Ancak işçi

1. K.Marks, Marks-Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç ciltlik, c.2, s.218.

sınıfı güçlendikçe, birçok toplumsal istem öne sürdükçe, pahalı devlet iyice pahalılaşır.

İşçi sınıfının bu istemleri temelinde, bugün burjuva devletinin eskiye ek olarak, merkezi ya da yerel düzeylerde çeşitli hizmet bölümleri vardır. Buralarda çok sayıda insan çalışmaktadır.

Öte yandan işçi sınıfının güçlenmesiyle, toplumda sınıf çelişkilerinin derinleşmesiyle burjuvazinin savunma harcamaları da kat kat artar. Bununla bağlı olarak, "vatan hizmeti" safsatasıyla karın tokluğuna yürütülen askerlik işi burjuvazi için ciddi bir güvensizlik kaynağı oluşturur. Bu vb. nedenlerle profesyonel orduya geçiş bir noktada zorunlu olur.

Artık tarihsel olarak gerekliliğini yitiren burjuvazinin, buna rağmen başta kalması ona çok pahalıya patlamaya başlar. Kapitalizm "ucuz devlet" fikrinden vazgeçmiştir ama bu demek değildir ki pahalı devleti olabildiğince ucuzlatmaya çalışmayacak.

Bunun için, gelişmenin belli bir noktasında devlete şirket gözüyle bakma eğilimi egemen olur. "Sosyal devlet" adı altında sigortacılıktan kâr etmeye çalışılır. Verimsiz harcamalar kısılır. Harcamalarda verim ölçütü öne çıkarılır.

Kapitalizmde verimin en baş ve belirleyici ölçütü sömürüdür. Geniş bir memur yığınını fiilen ücretli emekçiye dönüştürerek kapitalizm, daha çok emek karşılığında daha az harcama yapmış olur. Bunun önünde hiçbir engel yoktur.

Kapitalizm geliştikçe pazara bol işgücü çıkar. Bir yandan devlet işlerinde de işbölümünün artması, bu işleri ortalama vasıfta işgücünün yapabileceği düzeye indirirken, öte yandan eğitimin yaygınlaşması, işgücünün ortalama düzeyini yükseltir. Böylece devlet memurlarının, eskiden olduğu gibi az bulunurluğu, dolayısıyla ayrıcalıklarının nesnel temeli ortadan kalkar.

Süreç içinde, devlet çalışanlarının yapısı değişir. Üst

yönetim katlarında yine burjuva bir yönetici kadro, orta katlarda ve bazı önemli parçalarda yaşam biçimiyle, bakış açısıyla küçük burjuva bir kesim, en altta, en geniş olarak ise ücretli emekçi "memurlar". Bu "memurlar" işçi değil midir?

Bunlar üretim aracı sahibi değillerdir. Toplumsal zenginlikten işgüçlerini satarak, harcadıkları emeğin değil işgüçlerinin karşılığı kadar pay alırlar. Dolayısıyla onlar da sömürülürler.

Bu memurların durumu, iki sorunun yanıtlanmasını gerektiriyor. Birincisi bunların ücretlerinin kamu gelirinden çıkıyor olmasına ilişkindir. İkincisi de bunların emeğin toplumsal örgütlenmesinde tuttukları yere ilişkindir.

Birinci sorunun yanıtı "gelir karşılığı hizmet" bölümünde söylenenlerle benzer yanlar da, bazı farklılıklar da taşımaktadır.

Ödeme sermayeden değil gelirden yapıldığı zaman, ödeyenle ödenen arasında doğrudan bir sömürü ilişkisi söz konusu değildir. Ancak, işgücünü satarak geçinen emekçi, kendisini ücretli emek içinde örgütleyen sistemle, sınıfla sömürü ilişkisi içindedir.

Özel hizmetler için bu durumun, emek sermaye çelişkisini gizleyici sonucundan söz etmiştik. Kamu hizmetleri alanında bu sonuç çok daha önemsiz boyutlardadır. Marks'ın Paris Komünü'nden sonra belirttiği şu olgu bunun nedenini açıklamaktadır:

> "Sınıf egemenliği artık kendini ulusal üniforma içinde gizleyemiyor..."[1]

Özel hizmetlerde ücretli emekçi, çoğu zaman ken lisi tek kişi olarak, günlük yaşamında örneğin bir aileyle yüz yüzedir. Bu aile sistemi temsil edebilir ya da etmeyebilir. Kamu hizmetlerinde ise hem emekçi tek değildir, hem de devlet sınıf egemenliğini temsil etmektedir ve bu durum artık

1. K.Marks, Marks-Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç ciltlik, c.2, s.240.

gizlenememektedir. Dolayısıyla kamu hizmetlerinde emek sermaye çelişkisinin derinlerde gizli kalması hiç de o kadar kolay değildir.

Öte yandan devlet, kapitalist yeniden-üretim sürecinin her açıdan ve giderek artan ölçüde içinde, hatta yer yer başında, göbeğindedir. Kamu gelirleriyle kamu işletmelerinin kârları birbiri içine geçmiştir. Tüm kamu harcamaları, ekonomik siyasetlerin parçası durumuna gelmiştir. Böylece, işgücünü sermayeyle değil bir gelirle değişmek diye net bir olgu artık kalmamıştır. Yani kapitalizm dışı bir gelirin kapitalizm dışı bir alanda ödeme için kullanılması da söz konusu değildir.

Birinci soru için yanıt, ücretli "memurlar"ın işçi olduğu yönündedir. Bu memurların emeğin toplumsal örgütlenmesinde tuttukları yere ilişkin olan ikinci soruya gelelim.

Bu memurlar, kendileri, işgüçlerini satarak, fiilen ücretli emekçi olarak çalışmaktadırlar. Bu açıdan, hiç kuşkusuz emeğin toplumsal örgütlenmesinde, ücretli emek içinde yer almaktadırlar. Kuşku şuradan çıkabilir ki içinde çalıştıkları aygıt emeği köleleştirme, emeğe karşı sınıf despotluğu yapma aygıtıdır. Böyle bir aygıtın çalışanları olarak emeğin toplumsal örgütlenmesinde nerede olduklarını söyleyeceğiz?

Bir sonraki bölümde daha iyi göreceğiz ki Marks, devletin toplum çapındaki işlevine benzer işlevleri bulunan menejerleri ve ustabaşıları, *eğer kendileri ücretli emekçi olarak çalışıyorlarsa*, endüstri ordusunun, yani işçi sınıfının içine katıyor.

İşçi sınıfı açısından ters, sakat, zararlı, pis vb. birçok işi de kapitalizm işçi sınıfına yaptırıyor. İşçi sınıfının kendisi kapitalizmin ürünüdür. İşçi sınıfının kapsamını belirlerken öznel ölçütlerle değil, kapitalizmin nesnel verileri temelinde karar vermek gereklidir. Dolayısıyla söz konusu memurlar da işçi sınıfı kapsamındadır.

Ancak yukarıda sorduğumuz soru, işçi sınıfı içindeki bu kesimin bazı özelliklerini anlamak açısından önemlidir. İşi

emeğe karşı sınıf despotluğu yapmak olan bir aygıttaki ücretli emekçilerin en azından bir parçası, açıktır ki, işçi aristokrasisi olmaya nesnel olarak bir yatkınlık taşır. Burjuvazi emperyalistleşir, böylece eli bollaşırsa, bu parçayı kolayca aristokratlaştırabilir.

Bu kesim içinde özel bir ayrım daha yapmak gereklidir.

Marks, menejerleri ve ustabaşılarını endüstri ordusunun içinde ele alırken, onların bu ordunun subayları, çavuşları olduklarını da belirtiyor. Devletin ordu, polis gibi özellikle baskıcı bölümlerinde çalışanlar, gerçek subaylar, çavuşlardır. Bunların en önemli konumlarda olanları zaten ücretli emekçi değildirler. Ücretli emekçi olarak çalışanlar ise, işçi aristokrasisi olmasalar da, nesnel konumları gereği toplumsal düzeyde son ana kadar işçi aristokrasisi gibi davranırlar. Burjuvazinin bu yönde sürekli baskısı altındadırlar.

Yaptığımız özel bazı vurguları bir yana bırakırsak, geneliyle şunu diyebiliriz ki, devlet memurlarının bir bölümü burjuva, bir bölümü küçük burjuva, önemli bir bölümü ise ücretli emekçi, yani işçi konumundadır. Bunu görmemek, en başta yaşamın verisel olarak gösterdiklerine yüz çevirmek olur. Birçok kapitalist ülkede memurlar çoktan sendikalaşmış, grevler bile yapmıştır. Fransa'da, İtalya'da vb. askerlerin sendikalaşması epey tartışılmıştır. Artık kapitalist dünyada devlet memurlarının büyük çoğunluğu işçi sınıfına katılmıştır.

Türkiye'de de memurların sendikalaşması aynı nedenle gündemdedir. Burjuvazi işçileri kağıt üzerinde memur statüsüne geçirmeye çalışadursun, yaşam memurların çoğunluğunu işçi statüsüne çoktan geçirmiştir.

III.V. MENEJERLER VE USTABAŞILARI

Bundan önce, "kollektif emekçi — üretici emek" başlığı altında, menejerlerin rolüne değineceğimizi belirtmiştik.

Burada menejerlerin ve ustabaşılarının rolüne, sınıfsal konumuna bakacağız.

Önce konuya ilişkin olarak Marks'ın genel yaklaşımını aktaracağız. Sonra, konunun bazı önemli yanlarına ayrıca bakacağız.

GENEL YAKLAŞIM

Marks, kapitalist basit kooperasyonu anlatırken şöyle diyor:

> "Eğer, üretim sürecinin... kendi ikili doğası (bir yanda emek süreci, öte yanda artık-değer yaratma süreci olması-*E.E.*) nedeniyle kapitalistin denetimi de özde iki yanlıysa, o zaman bu denetim biçim olarak despotçadır. Kooperasyon ölçeklerini genişlettikçe, bu despotluk kendine özgü biçimler alır... Kapitalist, tekil işçilerin ve işçi guruplarının doğrudan ve sürekli denetimi işini özel bir tür ücretli emekçiye devreder. Bir kapitalistin kumandasında, işçilerden oluşan bir endüstri ordusu, gerçek bir ordu gibi, iş yapılırken kapitalist adına kumanda edecek subaylar (menejerler) ve çavuşlar (ustabaşıları, kalfalar) gerektirir."[1]

Burada Marks, menejerlerin, ustabaşılarının ücretli emekçi olduğunu açıkça söylüyor. Endüstri ordusunun kumandanı kapitalist, ama kendisi işçilerden oluşuyor. Bu işçilerin bir kısmı, iş yapılırken kapitalist adına kumanda ediyorlar. Bu nedenle, Marks bunlara, aynı zamanda, "özel bir tür ücretli emekçi" diyor.

Marks, aynı olguyu, kapitalist fabrikaya ilişkin olarak da şöyle dile getirmiş:

> "Emek araçlarının yeknesak hareketine işçinin teknik olarak bağımlı kılınması ve çalışanların, her

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.331-332.

cinsten ve her yaştan bireylerden oluşan gövdesinin bu özgül bileşimi, kışla disiplinine yol açar. Kışla disiplini, fabrikada eksiksiz bir sistem durumuna yükseltilmiştir ve daha önce sözü edilen (bundan bir önceki alıntı kastediliyor-*E.E.)* denetim emeğini tam olarak geliştirerek, böylece çalışanları işi yapanlar ve denetleyenler diye, bir endüstri ordusunun erleri ve çavuşları olarak böler."[1]

Kapitalizmin başlangıç noktası olan basit kooperasyonla birlikte, endüstri ordusunun emir komuta zinciri oluşuyor. Kapitalizm geliştikçe denetim emeğini de geliştiriyor. Fabrika aşamasında denetim, eksiksiz bir sistem durumuna getiriliyor. Komutanı olan kapitalist hariç, tümü işçilerden oluşan endüstri ordusunun içinde, er ve çavuş ayrımı bir sistem olarak yerleştiriliyor.

Fabrika aşamasının sonrasını yine Marks'tan okuyalım. Anonim şirketlerin kuruluşuna değinirken Marks, bunun sonuçlarını şöyle anlatmış:

"1. Üretimin ve işletmelerin ölçeğinin muazzam genişlemesi. Bu, tekil sermayeler için olanaksızdı...

"2. ...Sermaye burada, özel sermayeden farklı olarak, doğrudan toplumsal sermaye... biçimini ve onun girişimleri de, özel girişimlerden farklı olarak, toplumsal girişimler biçimini alır. Bu, kapitalist üretimin kendi çerçevesi içinde özel mülkiyet olarak sermayenin kaldırılmasıdır.

"3. Fiilen çalışan kapitalistin, başkalarının sermayesini yöneten salt bir menejere, sermaye sahibinin ise salt bir sahibe dönüşmesi... Sermaye... artık fiili üretim sürecindeki işlevden tamamen kopuktur, bunun gibi, menejerin kişisinde bu işlev de sermaye sahipliğinden kopuktur."[2]

1. K.Marks, *Kapital,* c.1, s.423-424.
2. K.Marks, *Kapital,* c.3, s.436.

Emperyalizm olgusunu öngören bu çok önemli sözleriyle Marks, aynı zamanda şunu demiş oluyor ki, kapitalist, artık endüstri ordusunun komutanı bile olmaktan çıkıyor. Özel sermaye toplumsal sermaye biçimini almıştır. Endüstri ordusu yine kapitalizm için çalışıyor. Ama kapitalizm o kadar gereksiz olmuş ki, bu çalışma, başında kapitalist olmadan yürüyor. Kapitalizm komutanlığı bile ücretli olarak çalışan menejere bırakıyor.

Her menejerin işçi olmadığını, yalnızca *ücretli emekçi* olarak çalışan menejerin işçi olduğunu, birazdan göreceğiz. Burada, Marks'ın, *bir eğilim olarak*, menejerlerin işçileşmesini vurgulayan genel yaklaşımını aktarıyoruz. Yani, Marks da, her menejer işçidir gibi birşey söylemiyor, yalnızca bu yönde bir eğilimden sözediyor.

Bu eğilimin bir sonucunu Marks şöyle açıklamış:

> "Böylece kâr... başkalarının artık-emeğine, üretim araçlarının sermayeye dönüştürülmesinden, yani bunların fiili üretici karşısında yabancılaşmasından, başkasının malı olarak, menejerden en alttaki gündelikçi emekçiye kadar üretimde fiilen çalışan her bireyle zıtlık içinde olmasından doğan salt bir el koyma olarak görünüyor."[1]

Üretim araçları kapitalizmin malı olduğu için, sırf bu nedenle, kapitalizm başkalarının artık-emeğine el koyuyor. Kârın içyüzünün bu el koyma olduğu artık görünüyor. Burada açıkça söylendiği gibi, bir süredir komutanlığı da üstlenmiş olan "menejerden, en alttaki gündelikçi emekçiye kadar" tüm endüstri ordusu, yani, üretim güçlerinin en önemli parçası, üretim araçlarının sermaye kimliğiyle, yani üretim ilişkileriyle zıtlık içindedir.

Çok açıktır ki Marks, bir eğilim olarak, menejeri, emek sermaye çelişkisinde, emek içinde, yani işçi sınıfı içinde görüyor. Bir yandan onun endüstri ordusunun erlerinden

1. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.437.

farklı özelliklerini belirtiyor ve böylece onun nasıl bir işçi olabileceğini belirliyor. Ama öte yandan, kapitalist üretim sürecinin denetiminin, sermaye sahipliğinden kopma eğiliminin, komünizmin habercisi olduğunu söylüyor:

> "Anonim şirketlerde işlev, sermaye sahipliğinden tamamen kopuktur, dolayısıyla emek de, üretim araçları sahipliğinden ve artık-emekten tamamen kopuktur. Kapitalist üretimin sonul gelişmesinin bu sonucu, sermayenin üreticilerin mülkiyetine, ama artık bireysel üreticilerin özel mülkiyeti olarak değil de, birleşik üreticilerin mülkiyeti olarak, düpedüz toplumsal mülkiyet olarak yeniden geçirilmesine (yani, komünizme-*E.E.)* doğru gerekli bir geçiş aşamasıdır. Öte yandan, anonim şirket, üretim sürecinde hâlâ kapitalist mülkiyetle bağlı kalan tüm işlevlerin, salt birleşik üreticilerin işlevlerine, toplumsal işlevlere dönüştürülmesine doğru bir geçiştir."[1]

Anonim şirketlerde sermaye, üretim araçlarının sahibidir ve artık-emeğe el koyar ama baştan sona endüstri ordusunun çalışması, sermaye sahipliğinden artık tamamen kopuktur. Kapitalist üretim süreci, yalnızca mülkiyet bağıyla kapitalizme bağlıdır. Fiili üretim ise tümüyle işçi sınıfı tarafından yapılmaktadır. Bu komünizmin habercisidir, komünizme giden yolda gerekli bir geçiştir! Marks, bir eğilim olarak bunu vurguluyor. İşte Marks'ın genel yaklaşımı budur.

ÇEŞİTLİ YANLAR

Buraya kadar Marks'ın menejerler ve ustabaşıları konusuna genel yaklaşımını aktarmaya çalıştık. Bunu yaparken, konunun gerekli birçok ayrıntısına hiç değinmedik. Şimdi

1. K.Marks. *Kapital.* c.3, s.437.

bunlara bakalım.

İşçi Olmayan Menejerler

Marks'ın, bir eğilim olarak, menejerleri ve ustabaşıları (artık bu ikisi için genel olarak menejerlik sözünü kullanacağız) işçi sınıfı içinde gördüğünü belirttik. Öyleyse menejer sıfatını taşıyan herkesi işçi mi sayacağız? Hayır. Marks'ın dediklerinden de zaten böyle bir sonuç çıkmıyor.

Emeğin burjuva toplumsal örgütlenmesi ücretli emektir. Yukarıda, Marks'ın sözünü ettiği menejerlerin, ücretli emekçi olduğunu aktardık. Bu aynı zamanda şu demektir ki, yalnızca ücretli emekçi olan menejerler işçidir. Ücretli emekçi durumunda olmayan menejerler de yok mu? Var. Hem de çok.

Bir kez, sahte menejerler var. Marks, anonim şirketlerde bir sahtekarlığın geliştirildiğini ta o zaman belirtiyor. Menejerlikle ilgisi olmayan kişilerin, şirketlerin yönetim kurullarına, gerçek menejerlerin üstüne getirildiğini, hiçbir iş yapmadan maaş alarak bunların hissedarları soyduğunu söylüyor.[1]

Bugün Türkiye'de bu, bütün emekli generaller için neredeyse bir kuraldır. Yalnız Türkiye'de değil, bütün kapitalist ülkelerde de uygulanmaktadır. Elbet bunları işçi sayacak değiliz.

Sonra, kapitalizmde, emperyalizmde, endüstri ordusunun kumandasını ücretli emekçi olan menejerlere bırakma eğilimi olduğu gibi, bundan duyulan ölesiye korku da vardır. Tepe menejerlerin şirketlere hissedar yapılması, işgücü değerinin çok üstünde "ücret" alması vb., ya da menejerlikle sahipliğin aynı elde tutulması sık raslanan olgulardır.

Nitekim, mülkiyetini savunma güdüsüyle burjuvazi, menejerlerin tepesini kendi sınıfıyla bütünleştirmiş, ortada

1. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.389.

bir bölümünü de en azından küçük burjuvalaştırmıştır. Böyle menejerlerin işçi sayılmayacağı açıktır. Ama altta geniş bir kesim vardır, bunlar ücretli emekçidir ve *ücretli emekçi olan* menejerler işçidir.

MENEJERLİK ÜCRETİ

Menejerlik denen işgücüne ve menejerlerin ücretine ilişkin olarak Marks şunları söylüyor:

> "Kapitalist üretim biçimi işleri öyle bir noktaya getirmiştir ki, sermaye sahipliğinden tamamen kopmuş olan denetim işi her zaman hazır bulunabilir...
> "...
> "...Denetim için ücretler, bir yandan, aynen başka herhangi bir ücret gibi, kalabalık bir endüstriyel ve ticari menejerler sınıfının (toplumsal sınıf anlamında değil, kesim, gurup anlamında-*E.E.*) gelişmesiyle, belirli düzeyini ve belirli pazar fiyatını bulurken, öte yandan, vasıflı emek için tüm ücretler gibi, özel yetiştirilmiş işgücünün üretim maliyetini azaltan genel gelişmeyle birlikte giderek daha çok düştü."[1]

Görüldüğü gibi, menejerler kalabalık bir kesim oluşturunca, başka herhangi bir işgücü gibi onların işgücü de, belli bir pazar fiyatı buluyor. Öte yandan vasıflı emeğin her alanda başına gelen onların da başına geliyor. Genel gelişmeyle, eğitim vb. yaygınlaştıkça, vasıflı işgücünün üretim maliyeti, dolayısıyla da ücretleri düşüyor.

Ücretli emekçi olan menejerlerin ücret durumunu Marks böyle özetliyor. Peki bunlar nasıl işçi?. Bu soruyu, önce üretici emek açısından yanıtlayalım.

1. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.386, 389.

MENEJERLİK VE ÜRETİCİ EMEK

Ücretli emekçi olan menejerler üretici emekçi midir?

Bir kez, bu soru, sorudan da anlaşıldığı gibi, ancak ücretli emekçi olan menejerler için geçerlidir. Menejer küçük burjuvaysa, artık-değer yaratılmasına katkısı olsa da, bunu aynen geri aldığı için, gerçekte artık-değer yaratması söz konusu değildir. Menejer burjuvaysa, yalnızca kendi katkısını değil, başkalarının yarattığı artık-değeri de fazlasıyla geri aldığı için, yine artık-değer yaratması söz konusu değildir. Dolayısıyla, bu durumlarda üretici emek sorusu kalmaz.

İkincisi, üretici olmayan bir alanda, örneğin ticarette çalışan bir menejer, ücretli emekçi de olsa, çalıştığı alanda artık-değer yaratılmadığı için, üretici emekçi olamaz.

Bunları akılda tutarak yanıta geçelim. Denetim ve menejerlik emeğine ilişkin olarak Marks şöyle diyor:

> "Nerede, doğrudan üretim süreci, bağımsız üreticilerin, birbirinden yalıtlanmış emeği biçimini değil de, birleşik bir toplumsal süreç biçimini alırsa, orada, denetim ve menejerlik emeği doğal olarak gereklidir. Ancak bunun ikili bir doğası vardır.
>
> "Bir yandan, çok bireyin birarada katıldığı her emek, sürecin eşgüdümünü ve birliğini sağlayacak emredici bir irade ve parçasal operasyonlar için değil, işyerinin bir bütün olarak çalışması için geçerli, orkestra şefininkine çok benzer işlevler gerektirir. Bu, her birleşik üretim biçiminde yerine getirilmesi gereken üretici bir iştir.
>
> "Öte yandan,... bu denetim işi, doğrudan üretici olarak emekçiyle üretim araçları sahibi arasında zıtlığa dayanan bütün üretim biçimlerinde zorunlu olarak doğar. Dolayısıyla köleci sistemde doruk noktasına ulaşır. Ama kapitalist üretim biçiminde de kaçınılmazdır, çünkü ondaki üretim süreci, aynı

zamanda kapitalistin, (işçinin-*E.E.)* işgücünü tükettiği bir süreçtir.

"...

"Bir zıtlıktan, sermayenin emek üzerindeki egemenliğinden doğan ve dolayısıyla kapitalist üretim biçimi gibi, sınıf çelişkilerine dayanan tüm üretim biçimlerinde bulunan denetim ve menejerlik emeği, her birleşik toplumsal emeğin bireylere özel görevleri olarak verdiği üretici işlevlerle, kapitalist sistem altında da doğrudan ve ayrılmazcasına bağlıdır."[1]

Burada Marks, denetim ve menejerlik emeğinin ikili doğasını anlatıyor. Emek süreci çok sayıda insanın katılımıyla yürür düzeye gelmişse, denetim ve menejerlik işi emek süreci açısından gerekli bir iştir. Ama sınıf çelişkilerine dayanan sömürücü üretim biçimlerinde, gereklilik, yalnızca bundan kaynaklanmaz. Bu üretim biçimlerinde denetim ve menejerlik, aynı zamanda egemen sınıfın sömürüsünü sürdürmesi için de bir "gereklilik"tir.

Denetim ve menejerlik işinin bu ikili doğasını kapitalizmde de görüyoruz. Ancak menejer, her iki açıdan da üretici emekçidir, çünkü kol emeği harcamasa da emek sürecine ve artık-değer üretimine o da katkı yapıyor. Yani menejer, her iki açıdan da kollektif emekçinin içindedir. Nitekim Marks, menejerin üretici olduğunu ayrıca da vurgulamıştır:

"... Bir kapitalist olarak kapitaliste işgücünün kullanım değeri, onun *fiili* kullanım değerinde, belirli bir somut emeğin — yani eğirme emeği, dokuma emeği vb. — yararlılığında değildir. ... Onu metada ilgilendiren, kendisinin ödediğinden daha çok değişim değeri olmasıdır ve bu yüzden de onun açısından emeğin kullanım değeri, ücretler biçiminde ödediğinden daha çok miktarda emek-zamanı geri almaktır.

1. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.383-386.

> Bu üretici işçilerin arasında, metanın üretimine şu ya da bu yoldan katkı yapan, fiili operatörden (makinayı işleten-*E.E.*) (kapitalistten farklı olarak) menejere ya da mühendise kadar herkes vardır."[1]

Buraya kadar söylenenlerle de bağlı olarak, menejer nasıl işçidir sorusunu şimdi de başka bir açıdan yanıtlayalım.

"Özel Bir Tür Ücretli Emekçi"

Hatırlarsak. yukarıda Marks, menejerler için, "özel tür bir ücretli emekçi" deyimini kullanıyordu. Menejerlerin, endüstri ordusunun subayları, çavuşları olduğunu söylüyordu. Bu temelde, bir önceki alt bölümde, devlet memurlarına ilişkin olarak belirttiklerimiz, menejerler için de geçerlidir. Hele ki menejerler hiyerarşisinin yukarılarına doğru çıktıkça, ordu ve polis gibi kurumlarda çalışanlar için dediklerimiz de geçerli olmaya başlar.

Yani, ücretli işçi olan menejerler bile, işçi aristokrasisi olmaya nesnel olarak bir yatkınlık taşırlar. Öte yandan, üst kademeye doğru çıktıkça, nesnel konumları gereği, toplumsal düzeyde son ana kadar işçi aristokrasisi de değil, çoğu zaman burjuva gibi davranırlar. Burjuvazinin bu yönde sürekli etkisi, moral baskısı altındadırlar.

Ancak işçi olan menejerler, ne tür işçi olurlarsa olsunlar, yine de Marks'ın, komünizmin habercisi olarak değerlendirdiği bir olguyu; endüstri ordusunun komutanlığının da artık işçilerin eline geçmekte olduğunu vurgulamak gereklidir.

Kapitalizm altında, işçi sınıfının kendi ürettiği makinalar, işçi sınıfının karşısına sermaye olarak, düşman konumda çıkar. Bu nedenle, işçilerin düzene ilk tepkileri makinalara yönelmiştir.

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.156-157.

Aynen bunun gibi, kapitalizmin, işçi sınıfını, endüstri ordusu olarak örgütleyiş biçimi de, sınıfın karşısına düşmanca bir konumda çıkar. Bunun tepkisini de menejerler toplar.

İşçi sınıfı açısından burjuva kuyrukçuluğu ihanetse, yığın kuyrukçuluğu da en azından işe yaramaz bir harekettir. İşçi sınıfının bilimsel bilgiye, gerçeğe ve doğruya ihtiyacı vardır. Menejerin de sınıfsal yerini doğru olarak öğrenmek durumundadır. Sovyetler Birliği görevini menejerler konusunda da yapmamıştır.

Titrek Bir "Bilimsellik" Örneği

Milyonerler ve Menejerler diye, S.Menşikov'un yazdığı bir Sovyet kitabı var. Kitap verisel açıdan oldukça zengin. Belli ki yazar iyi bir araştırmacı. Ancak Marksizm, Lenin'in ölümünden sonra, Sovyetler'de herhalde anlaşılamamış!

Böyle ortacı, böyle korkak bir "bilimsel" yaklaşım görülmemiştir. Menejerler hakkında koca kitap yazılıyor, ama içine yalnızca tepe menejerler hakkında ve yüzde yüz doğru olduğu sanılan değerlendirmeler katılıyor. Böyle bir yaklaşımla, yüzde yüz doğru sanılan değerlendirmelerin bile bazıları doğru olmadığı gibi, Marks'ın çoktan yazdığı birçok doğru da eksik bırakılıyor.

Sorun çıkarırsa, nasıl çözeceklerini bilmedikleri nükleer santralları "korkusuzca" kullanıp, ondan sonra bilimsel araştırmada böylesine korkak davranmak, en azından ciddi bir tutarsızlıktır.

Sovyetler Birliği, bu titrek "bilimsel" yaklaşımı yüzünden, bugün inançsızlıktan kıvranmakta, kendini en güçlü silahlardan kendi eliyle yoksun bırakırken, her alanda burjuvaziyle ortaklık aramaktadır.

Şimdi kafa kol emeğine, bu alanda çalışanların konumuna bakacağız.

III.IV. KAFA VE KOL EMEĞİ

Bundan önce, kollektif emekçiyi ele alırken, Marks'ın konuya ilişkin sözlerini aktarmıştık. Orada Marks, kafa ve kol emeğinin (Bu "emek", emek-sermaye derkenki anlamda değil, herhangi bir iş anlamındadır.) yollarının ayrıldığını ve ölümcül düşmanlar olduklarını söylüyordu.

Buradaki düşmanlık ne anlama geliyor? Bu sözlerle Marks kol ve kafa işi yapan işçileri de birbirine düşman mı sayıyordu? O zaman işçi sınıfının kapsamına ya biri, ya ötekisi mi girecek?

Gerçekte, bu soruların, somut bazı alanlara ilişkin yanıtlarını daha önce gördük. Devlet memurlarına, menejerlere ilişkin söylediklerimiz buna örnektir. Ancak yine de, bu soruları daha genel düzeyde yanıtlamak için, konuya kısaca değinmek gerekiyor.

DÜŞMANLIK NEDEN?

İlkel toplumda, üretim güçleri çok geri bir gelişme düzeyindeydi. İhtiyaçlarını karşılamak için hemen hemen tüm toplum üretime katılıyordu ve üretilen ancak yetiyordu.

Üretim güçleri geliştikçe, toplumun ihtiyaçları için yeterli ürün, tüm toplum üretime katılmadan da üretilebilir duruma geldi. Başka bir deyişle, ortaya bir artık-ürün çıkmaya başladı.

Tarihte bu, sömürü ilişkilerinin, sınıflı toplumun, devletin, ordunun ve bütün bunlarla bağlı olarak, kadının ezilmesinin, kafa kol emeği arasındaki ayrımın da temelidir. Bazıları kol emeğiyle üretim yaparken, bazıları kafa emeğiyle yönetmeye, sanatla, araştırmayla vb. ilgilenmeye başladılar.

Kır-kent ayrımı, kafa-kol emeği ayrımının ilk belirgin yansımasıdır. Kentler yönetim ve kültür merkezleri olarak gelişirken, kırlar bunun tam tersi uçta yer almışlar, yalnızca

üretim yapmışlardır.

Önceleri kol emeği üretimle, kafa emeği üretim dışı alanlarla ilgiliydi. Ancak zamanla, bu işbölümü, üretim sürecinin kendi içinde de başgösterdi, kol ve kafa emeği ayrımı üretim sürecinde de belirdi.

Bu açıdan en çok ve en hızlı yol alan, hatta birçok alanda bunu başlatan kapitalizmdir. Toplumda işbölümü önceden de vardı, ama işyerine işbölümünü ilk kez o getirdi. Kafa-kol emeği ayrımı işyerinin içine girdi. Böylece, kafa emeğiyle üretime katılma kavramı yerleşti. Makinalı üretime ilk kez kapitalizm geçti. Zaten makina, kafa emeğinin temsilcisi olarak üretim sürecinde belirdi. Ayrıca kapitalizm geneliyle işbölümünü hızla derinleştirdi.

Fazla ayrıntısına girmeden kapitalizmde ulaşılan duruma şöyle bir bakalım. Kafa emeği ne gibi işlevler yerine getiriyor? Bunun örneklerini önce görmüştük, şimdi daha genel değinelim.

Sömürücü sınıfın, üretim alanı dışındaki yönetim işleri, büyük ağırlığıyla, kafa emeğine dayanıyor. Bunların bazıları, devlet çerçevesi içinde, bazıları dışında kalıyor.

Yine doğrudan üretim alanının dışında kalan ve Marks'ın evrensel emek olarak nitelediği[1] bilimsel araştırmaların bazı sonuçları, önceleri teknoloji kanalıyla (neden "önceleri" dediğimize ilerde değineceğiz) üretime yansıtılıyor.

Nasıl yansıtılıyor? İşçinin daha çok artık-değer üretmesini, yani daha çok sömürülmesini sağlayan örgütlenmeler ve makina buluşlar, üretim teknolojileri biçiminde. Başka bir deyişle, sermaye biçiminde!

Bilim de böylece giderek daha geniş bir parçasıyla karşımıza sermaye biçiminde çıkmaya başlıyor. Nitekim, Marks, bazı bilimsel buluşların daha 19. yüzyılda sermayeyle olan bağını şöyle dile getirmiş:

"1830'dan beri, işçi sınıfının ayaklanmalarına

1. K.Marks, *Kapital*, c.3, s.104.

karşı, salt sermayeye silah sağlamak için yapılmış buluşların oldukça geniş bir tarihini yazmak olanaklıdır."[1]

Kapitalizmde işçi makinayı kullanmaz, sermaye olarak makina, işçiyi kullanır. Marks bunu da şöyle anlatmış:

> "Tamamen biçimsel ilişki açısından bile,... *üretim araçları*, emeğin maddi koşulları,... emekçiye bağımlı görünmez, emekçi onlara bağımlı görünür. O onları kullanmaz, onlar onu kullanır. Sermaye emeği *çalıştırır."*[2]

Sermayenin emeği çalıştırma sürecinde, yani üretim alanında yönetim de, büyük ağırlığıyla kafa emeğiyle bağlıdır.

Böylece kapitalizmde, makinalar vb. üretim araçları, örgütsel biçimler, bilim ve hatta doğa güçleri, hepsi sermaye güçleri olarak emeğin karşısına çıkıyor:

> ".. Toplumsal olarak gelişmiş emeğin biçimleri — kooperasyon, manifaktür (...), fabrika (...) — *sermayenin gelişme biçimleri* olarak görünür. Dolayısıyla, emeğin, toplumsal emeğin bu biçimlerine dayanan üretici güçleri — bunun sonucunda bilim ve doğa güçleri de — *sermayenin üretici güçleri* gibi görünür."
>
> "...Doğa güçleri ve bilim,... emekçilerin karşısına sermayenin *güçleri* olarak çıkarlar. Bunlar, birey olarak emekçinin hünerinden ve bilgisinden ayrıdırlar — ve köken olarak onlar da emek ürünü oldukları halde — emek sürecine nerede girerlerse, *sermayenin kapsamında* görünürler. Makinadan yararlanan kapitalistin bunu anlaması gerekmez... Ama *makinada* somutlaşan bilim, emekçiler açısından *sermaye* olarak

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.390.
2. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.390.

görülür. Ve gerçekte... *toplumsal emeğe* dayalı bu uygulamalar... yalnızca emeğin *sömürü araçları* olarak görünürler..."[1]

Marks'ın anlatımı çok açıktır. Kafa emeğinin sonuçları üretim sürecinde sermaye olarak, onun sömürü araçları olarak işçinin karşısına çıkıyor. Aynı olgu, toplum çapında ila sömürü ilişkilerinin, devletin vb. simgesi olarak beliriyor.

Bir gövdede nasıl kafa kola emir verir, onu yönetirse, sermaye de ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda kafa emeğine böyle bir işlev gördürüyor. Kafa ve kol emeği arasındaki düşmanlığın temeli kısaca ve kabaca budur.

Bu anlatılanlardan da anlaşılıyor ki ölümcül düşmanlık, kafa ve kol işçileri arasında değil, bildiğimiz, klasik iki uç, yani emek-sermaye arasındadır. Nasıl işçiyle makina arasında değil, makinayı sömürü için kullanan kapitalizm arasında düşmanlık varsa, geneliyle kol-kafa emeği için de aynısı geçerlidir.

Hangi Açıdan Sorun Var?

Kapitalizmin kol ve kafa emeği arasındaki işbölümünü böyle derinleştirmesi, sınıfların bileşimini de kuşkusuz etkiler.

Sınıfların dedik, çünkü bu işbölümü burjuvazinin, küçük burjuvazinin içinde de yansır. Örneğin, birçok Sovyet kitabının evirip çevirip bir yere koyamadığı aydınlar, gerçekte bu işbölümünün, varolan sınıflar içinde yansımasının dikey toplamından başka birşey değildir. Burjuva aydını, küçük burjuva aydını ve işçi sınıfı aydını vardır. Geneliyle aydınlar konumuzun dışındadır. Ama şu konumuz açısından önemli ki, işçi sınıfının da bileşimi etkilenmektedir. İşçi sınıfının da aydını vardır.

Herhangi bir işbölümü, farklı iş parçalarının farklı

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.390, 391.

insanlara düşmesi demektir. Kafa kol emeği arasındaki ayrışma da işçi sınıfı içinde kiminin kafa, kiminin kol işi yapması demektir.

İşçi olup olmama yapılan işin içeriğiyle ilgili bir konu değildir. En başlarda tanım da verdik. Bu tanımda toplumsal üretim sisteminde tutulan yer ana ölçüttü. Dolayısıyla işçi yalnızca kollarıyla, çöpçü olarak da, yalnızca kafasıyla matematikçi olarak da çalışabilir. Yeter ki üretim aracı sahibi olmasın, ücretli emekçi olarak çalışsın ve toplumsal zenginlikten işgücünü satarak pay alsın. Kapitalist sistemde bu koşullarda yer tutan herkes, yaptığı işin içeriği ne olursa olsun işçidir.

Nitekim kafa işçisinin de işçi olduğunu Marks şu sözlerle anlatmış:

> "Gerçekten de, şu, kapitalist üretim biçiminin karakteristik özelliğidir: O, çeşitli emek türlerini, dolayısıyla kafa ve kol emeğini — ya da birinin ya da ötekinin ağır bastığı emek türlerini — birbirinden ayırır ve farklı insanlar arasında dağıtır. Ama bu, maddi ürünün bu insanların *ortak ürünü*... olmasını engellemediği gibi, öte yandan, bu insanların her birinin sermayeyle, ücretli-emekçi ya da en üstün anlamıyla üretici emekçi ilişkisini de engellemez ya da değiştirmez..."[1]

Marks burada üretim alanında çalışan kafa işçilerinden söz ediyor. Aynı mantık, öteki alanlarda çalışanlar için de geçerlidir. İşçi olup olmamayı belirleyen, yapılan işin içeriği değil, içinde bulunulan ilişkinin niteliği olduğuna göre, ister mühendis, mimar, ister tercüman, araştırmacı vb. olsun, sermaye-emek ilişkisinin emek kutbunda yer alan herkes işçidir. Burada hiçbir sorun yoktur. Ancak kafa ve kol emeği arasındaki ayrım, toplumsal gelişme ve onun önderi olan işçi sınıfı açısından çözülmesi gereken bir sorundur.

1. K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.411-412.

Bunun üzerinde kısaca duralım.

Komünizm sınıfsız, devletsiz, siyasetsiz bir toplumdur. Bunun olabilmesi tüm bireylerin yönetebilir düzeye gelmesiyle, bu yoldan toplumun yönetilme ihtiyacının son bulmasıyla bağlıdır. Öte yandan, komünizm bilimsel bir toplumdur. Komünizmde bilimin uygulaması tüm bireylerin günlük yaşamına kadar inmek, bilim, toplumsal ve bireysel bilinç olmak durumundadır. Bütün bunlar, kafa kol emeği arasındaki ayrımın kalkmasını, insanlığın ulaştığı en yüksek gelişme düzeyinin birer bütün olarak her bir bireyde yansımasını gerektirir.

Kapitalizm, bu gerekliliği karşılamanın hem önüne engeller çıkarır, hem nesnel temelini döşer, hatta ilk adımlarını atmaya başlar. Bunu anlatabilmek için kapitalizmde bilimin, makinalı üretimin yerine ve işlevine bir göz atalım.

Modern Endüstri ve Bilim

Yukarıda bilimin sonuçları "önceleri" teknoloji kanalıyla üretime yansıtılıyor dedik. Sonraları ne oluyor?

Marks'ın dediği gibi, "modern endüstri,.. bilimi, emekten ayrı bir üretim gücüne dönüştürür ve onu da sermayenin hizmetine sokar."[1]

Burada Marks'ın "emekten ayrı" demesi, bilime yapılan harcamaların, işçi ücretlerinin oluşturduğu değişken sermayeden ayrı bir kalem olduğunu anlatıyor. Marks, kapitalizmin bilimi giderek bir üretim gücüne dönüştürdüğünü söylüyor. Bu ne demektir?

Kapitalizmin makinalı üretime geçmesiyle, yani fabrika aşamasına girmesiyle, teknoloji denen yeni bir bilim dalı doğdu. Marks bunu şöyle anlatmış:

"(Modern endüstrinin-*E.E.*) izlediği ilke, her süreci,

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.361.

> onu oluşturan hareketleri insan elinin yapabilme olasılığını hiç dikkate almadan, onun bileşkeni olan hareketlere indirgeme ilkesi, yeni modern teknoloji bilimini yarattı. Çeşitli, görünüşte birbiriyle bağlı olmayan ve şaşırtıcı endüstriyel süreçler, böylece, belli yararlı sonuçlara ulaşmak için, doğal bilimin bilinçli ve sistematik uygulamasına dönüşmüş oldu."[1]

Bilimin, üretim gücüne dönüşme süreci böyle başladı. Bu aşamada, bir yandan geneliyle bilimsel araştırma sürerken, öte yandan teknoloji bilimi, bazı bilimsel sonuçları endüstriye uyguluyor, bilimle endüstri arasında bir kanal oluyordu. Giderek tüm bilimsel araştırmanın endüstriyle doğrudan bağları gelişti. Bunun anlamını somut olarak şöyle anlatabiliriz.

Önceleri bilim, olguların, süreçlerin *nedenlerini* buluyordu. Teknoloji, bu bulgulardan, *nasıl yapılır* sorusunun yanıtlarını alıp uyguluyordu. Giderek, "neden"ler ile "nasıl"lar birbirinden ayrılmaz duruma gelmeye başladı. "Nasıl"ı uygularken sorun çıkıyor, anında "neden" sorusunu soruyorsun ve anında yanıtını bulup yeniden "nasıl"a yansıtıyorsun. Bunun gibi, artık "neden"leri sorarken daha baştan "nasıl"ların ihtiyaçlarını dikkate alıyorsun.

Böylece bilim, bir üretim gücüne dönüşüyor, üretimde doğrudan ve aktif bir rol oynamaya başlıyor.

KAPİTALİZM SORUNU ÇÖZEBİLİR Mİ?

Buraya kadar anlatılanlardan, modern endüstrinin üretimi nasıl giderek artan ölçüde bilimselleştirdiğini gördük. Şimdi de bunun çelişkili toplumsal işleyiş ve etkilerine ilişkin olarak Marks'ın dediklerine bakalım:

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.486.

"Modern endüstri, bir sürecin varolan biçimini asla sonul olarak görmez ve ele almaz. Dolayısıyla, bu endüstrinin teknik temeli devrimcidir, oysa önceki tüm üretim biçimleri özünde tutucuydu. O, makina, kimyasal süreçler ve başka yöntemler yoluyla, yalnızca üretimin teknik temelinde değil, emekçinin işlevlerinde ve emek sürecinin toplumsal bileşimlerinde de sürekli değişiklikler getirir. Böylece aynı zamanda, toplumdaki işbölününü de devrimcileştirir ve durmadan, yığınla sermayeyi ve çalışanı üretimin bir dalından bir başkasına gönderir. Ama eğer modern endüstri, doğası nedeniyle emek çeşitliliğini, işlev akışkanlığını, emekçinin evrensel hareketliliğini gerektiriyorsa, öte yandan da kapitalist biçimiyle, eski işbölümünün kemikleşmiş ayrıntılarını yeniden üretir.

"Modern endüstrinin teknik gereklilikleriyle, onun kapitalist biçiminin toplumsal karakteri arasındaki bu mutlak çelişkinin, emekçinin durumundaki her türlü sabitliği ve güvenliği nasıl kaldırdığını, emekçiyi nasıl, emek aletlerini geri alarak geçim araçlarını elinden kapmakla ve ayrıntı-işlevini durdurarak onu gereksiz kılmakla tehdit ettiğini gördük. Bu zıtlığın, o gudubetin, nasıl öfkesini, her zaman sermayenin emrinde olabilsin diye sefalet içinde tutulan endüstri yedek ordusunun yaratılmasıyla, durmadan işçi sınıfı içinden insan kurban edilmesiyle, işgücünün en pervasızca harcanmasıyla ve her ekonomik gelişmeyi toplumsal bir afete dönüştüren toplumsal bir anarşinin neden olduğu yıkımla çıkarıldığını da gördük. Bu olumsuz yanıdır.

"Ama eğer bir yandan, bugün iş çeşitliliği kendini olağanüstü güçlü bir doğa yasası gibi ve her noktada dirençle karşılaşan bir doğa yasasının körcesine yıkıcı hareketiyle dayatıyorsa, modern endüstri, öte yandan, afetleri yoluyla, iş çeşitliliğini, dolayısıyla emekçinin çeşitli işler için uygunluğunu, dolayısıyla onun çeşitli

yeteneklerinin olabilen en büyük ölçüde gelişmesini üretimin temel bir yasası olarak kabullenme gerekliliğini dayatır. Üretim biçimini bu yasanın normal işlemesi için uyarlamak toplum için bir ölüm-kalım sorunu olur. Gerçekten, modern endüstri, ölüm cezasıyla toplumu, bugünün, tek ve aynı ıvır zıvır işlevi yaşam boyu yinelemekten sakatlanmış ve böylece salt bir insan parçasına indirgenmiş ayrıntı-işçisinin yerine, çeşitli emeklere uygun, üretimin her değişimini yüzlemeye hazır ve yerine getirdiği toplumsal işlevler, kendi doğal ve edinilmiş güçlerine özgür gelişme ufku açan birer biçimden başka birşey olmayan, tam gelişmiş bireyi geçirmeye zorlar."[1] (Anlayış kolaylığı açısından, fikirleri tasniflemek için paragraflara biz böldük.)

Marks, modern endüstrinin teknik gerekliliklerivle onun taşıdığı kapitalist damga arasındaki çelişkinin hem olumsuz, hem olumlu sonuçlarını çok güzel anlatmış. Bunlardan da çıkıyor ki, her ekonomik ilerlemeyi toplumsal bir afete dönüştüren kapitalizm, bir kör döğüşü içinde, yine de kafa kol emeği ayrımının kalkması için gerekli nesnel temeli döşüyor. Hatta, bu ayrımı bir yandan yeniden üretirken, öte yandan gündemden kaldırmaya doğru gidiyor.

Ancak yine anlatılanlardan çıkıyor ki, bu sorun kapitalizmin çelişkili doğası içinde tam çözülemez. Kafa kol emeği arasındaki ölümcül düşmanlık, devrimle sermayenin egemenliği öldürülmedikçe tam giderilemez. Ölümcül düşmanlık giderildikten sonra hâlâ arta kalan farklılıklar ise, komünizmin, zaten en önemli işlevi kapitalizmin artıklarını temizlemek olan, birinci aşamasının gündemindedir.

Tarihin bu gidişine bizin şimdiden yapabileceğimiz katkı, kafa işçisini işçi saymayarak kol ve kafa işçisini

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.487-488.

birbirinden koparan görüşleri sergilemek, böylece kol ve kafa işçilerinin işçi örgütlerinde birliğini pekiştirmek, birbirlerinden öğrenmelerini, birbirlerini tamamlamalarını kolaylaştırmaktır. "İşçiler aydınlansın, aydınlar işçileşsin" belgisi bunu anlatmaktadır.

III.VII. İŞÇİ AKTİF ORDUSU — SON BİR NOKTA VE ÖZET

İşçi sınıfının kapsamını ele alırken, buraya kadar, Marks'ın işçi aktif ordusu dediği, işte çalışan işçilerin çeşitli kesimlerini tasnifleyerek kabaca sıralamaya çalıştık. Bir sonraki bölümde işçi yedek ordusunun, işçi ailelerinin konumuna bakacağız. Buna geçmeden işçi aktif ordusu hakkında son bir noktaya değinmek ve bir özet yapmak istiyoruz.

Değinmek istediğimiz, evde çalışan işçilerin durumudur. Türkiye'de oldukça yaygın olan ve alan değiştirerek, giderek de yayılan evde çalışma, uzun süre yarı-feodalliğe, feodal kalıntıya örnek getirildi. Bu nedenle, bu konuyu bir cümleyle geçmeyip üzerinde kısaca durmak istedik.

Eskiden evde çalışma (domestik endüstri), doğal köylü ekonomisiyle, zanaatkarlıkla, çiftçilikle vb. bağlıydı. Kapitalizm geliştikçe bu durumu değiştirdi, evleri de atölyelerin, fabrikaların birer dış departmanı, bölümü durumuna soktu. Bunu Marks şöyle anlatmış:

> "(Fabrika sisteminin gelişmesiyle-*E.E.*)... Kollektif emekçinin kapsamında radikal bir değişme olur, birbiriyle bağlantılı olarak çalışan insanlar değişir. Manifaktür döneminin (yani henüz makinalı üretimin yapılmadığı dönemin-*E.E.*) tersine, işbölümü artık olabildiği yerde, kadınların, tek sözle, ... ucuz emeğin çalıştırılmasına dayandırılır. Durum yalnızca, ma[illegible]na kullansın ya da kullanma[illegible]sın, tüm büyük ölçekli

> üretimde değil, aynı zamanda, ister çalışanların evlerinde, ister küçük atölyelerde yürütülsün, domestik endüstri denen alanda da böyledir. Bu modern domestik endüstri denen alanın, eski moda... domestik endüstriyle adından başka hiçbir ortak yanı yoktur. O eski moda endüstri artık fabrikanın, manifaktürün ya da deponun dış bir departmanına dönüştürülmüştür. Sermaye, büyük yığınlarla bir noktaya topladığı ve doğrudan kumanda ettiği, fabrikada çalışanlar, manifaktür işçileri ve el sanatkarlarının yanı sıra, bir başka orduyu daha görünmez ipliklerle harekete geçirir: Domestik endüstride çalışan, büyük kasabalarda yaşayan ve ülkenin tüm yüzeyine de dağılmış olan işçiler."[1]

Marks, bundan sonra, İngiltere'de, evlerde dantel ve hasır ören işçilerin, akıl almaz derecede kötü koşullarını anlatıyor. Ancak, diyor, kapitalistler arası pazar kavgasında, bu koşulları daha da kötüleştirerek malı ucuzlatmanın olanaksızlığından, buralara bile makina girmeye başladı. Domestik endüstrinin terzilik, şapkacılık, ayakkabıcılık gibi çeşitli dallarını birden etkileyen ve aynı zamanda tek başına kullanılabilen bir makina olarak da dikiş makinasını örnek veriyor.[2]

Engels'in *Konut Sorunu*'nda, Lenin'in *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nde söylediklerinden de daha birçok örnek getirilebilir. Aynen işçi konumunda olup, sermaye için evde üretim yapanlar da işçi sınıfının ayrılmaz parçasıdır.

Ustelik bunlar, evde üretim yaparak, kapitalistin yüklenmesi gereken bazı harcamaları da, kendileri yüklenmiş olurlar. Aldıkları düşük ücret düzeyiyle, geçinebilecek kadar parayı biraraya getirebilmek için, gece gündüz, çoluk çocuk çalışırlar. Bunlardan üretici alanlarda

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.461.
2. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.471-474.

çalışanlar, Marks'ın da vurguladığı gibi, kocaman bir artık-değer üretirler. Yani evde çalışan işçilerin büyük bölümü yalnızca işçi de değil, üretici emekçidirler.

Ev işçilerinin de işçi sınıfının parçası olduğunu vurguladıktan sonra, şimdi kısa bir özet yapabiliriz.

İşçi sınıfının, üretici emekçi olan ve olmayan kesimleri vardır.

Üretici emekçi olanlar, artık-değer yaratan alanlarda çalışanlardır. Bu alanlar, imalat, madencilik (taş ocakçılığı dahil), ulaşım, haberleşme, enerji, eğitim, sanat, bilim, yayıncılık, eğlence, otel-lokanta gibi, mal ve hizmet üreten çeşitli alanlardır.

Bu alanlarda çalışanların tümü, kollektif olarak artık-değer üretir, kollektif emekçiyi oluştururlar. Kollektif emekçinin içine, kol-kafa emeği ayrımı yapmadan, *işçi konumunda olan* ve dolayısıyla artık-değer üretimine katkı yapan mühendisler, araştırmacılar, menejerler vb. (hepsi değil, yalnızca artık-değer üretenler) de girer. Öte yandan, işyeri ayrımı yapmadan, evde ya da fabrikada çalışanlar da girer. Yeter ki işçi konumunda olsunlar, kendileri işgücü değerinin karşılığı bir ücret alsınlar, sermaye için artık-değer yaratsınlar.

Üretici emekçi olmayan işçiler, artık-değer yaratmayan, ya da artık-değer yaratsa bile, kapitalist sistemin *sistem olarak* bazı gerekliliklerini karşılayan, bazı ekonomik, toplumsal bozukluklarını tamir eden alanlarda çalışan işçilerdir. Artık-değer yaratmayan alanlar, ticaret, muhasebe, bankacılık, sigortacılık, reklamcılık, sekreterlik gibi alanlardır. Bunlara, bir de, işgücünün, sermayeyle değil, gelirle değiştirildiği hizmet dalları katılır. Kapitalist sistemin sistem olarak gerekliliklerini karşılayan, ya da bozukluklarını gideren alanlar ise para basma, tamir (düzenli bakım değil), depolama, soğutma, ambalajlama, sağlık, hukuk, devlet memurluğu gibi alanlardır.

Bu alanlarda çalışan işçiler üretici emekçi değildirler ama bu onların işçi sınıfı içinde olmadıkları anlamına

gelmez. Kafa-kol emeği, evde işyerinde çalışma ayrımı yapmadan, bunların hepsi, işçi sınıfının üretici olmayan kesimidirler. Bu kesimi de kendi içinde ikiye ayırmak olanaklıdır.

Biri, işgücünü sermayeyle değişen, ötekisi, işgücünü özel gelirle ya da kamu geliriyle değişen işçilerdir. Bu işçilerin hepsi, kapitalist emek örgütlenmesi ya da yeniden üretim sürecinin içindedir ve sömürülmektedir. Dolayısıyla bunların hepsi işçidir.

Ancak, üretici olan, olmayan tüm işçiler arasında, işçi sınıfının en tipik özelliklerini taşımak, sermayeyle emek arasındaki ölümcül düşmanlığı en canlı ve açık olarak yaşamak açısından bir sıralama yapacak olursak, üretici işçileri en başa, üretici olmayıp işgücünü sermayeyle değiştiren işçileri ikinci sıraya, yine üretici olmayıp ama işgücünü kamu geliriyle değişen işçileri üçüncü sıraya, işgücünü özel gelirle değişenleri ise en sona koymak gereklidir. Böyle bir sıralama yapılabilir ve yapılmalıdır. İşçi sınıfı içinde daha başka tasniflemeler de yapılabilir. Yeter ki, bütün bu kesimlerin işçi sınıfının kopmaz ayrılmaz parçası olduğu unutulmasın.

Şimdi işçi sınıfının, aktif ordusunun dışında kalan işsizler, emekliler, işçi aileleri gibi kesimlerin konumuna geçelim.

III.VIII. İŞÇİ YEDEK ORDUSU

İşsizler de mi işçi sınıfı içinde? Devasa işçi ordusunun sonu bir türlü gelmiyor. Evet, işsizler de işçi sınıfı içindedir.

"İşçi sınıfı nedir?" başlıklı bölümde sınıf tanımı vermiştik. Buna göre, ana ölçütün toplumsal üretim sisteminde tutulan yer olduğunu söylemiştik. Bu ana ölçütün de, üç ayrı ölçütü olduğunu belirtmiştik. Kapitalizmde bu üç ölçüt şöyleydi: Üretim aracı sahibi olup olmamak, emeğin burjuva örgütlenmesi olan ücretli emek

içinde yer alıp almamak, toplumsal zenginlikten hangi konumdan ne kadar pay almak.

Öncelikle şunu belirtelim ki, "toplumsal üretim sisteminde tutulan yer", ille de fiilen üretimin içinde tutulan yer anlamına gelmez. Üretim sisteminin çarkları dönerken, *üretime katılarak ya da katılmayarak,* sistem açısından geneliyle ne gibi bir işlev görüldüğünü anlatır. Yani bundan hareketle, "işsiz üretim yapmıyor, o zaman toplumsal üretim sisteminde yer tutuyor mu" diye bir soru sormak doğru olmaz. Dolayısıyla doğrudan öteki üç ölçüte geçelim.

İşsizler açısından bunlara bakalım. Açıktır ki, işsiz, üretim aracı sahibi değildir. Yine açıktır ki, toplumsal zenginlikten, değil sömürücü konumdan çokça bir pay almak, hiç pay alamamaktadır. Bunlarda sorun yok. İşsiz, ücretli emek örgütlenmesi içinde midir? Yanıtlanması gereken asıl soru budur.

Marks işsizlik denen olgunun ortaya çıkış nedenlerini şöyle anlatmış:

> "Toplam sermayenin büyümesiyle, onun değişken parçası... da artar, ama bu artış, sürekli azalan bir orantıda olur... Daha fazla sayıda emekçiyi emmek, ya da hatta, eski sermayenin sürekli dönüşümünü hesaba katarak, halihazırda işlev görenleri çalışıyor tutmak için ihtiyaç duyulan, yalnızca toplam sermayenin daha hızlı, sürekli artan ölçüde hızlı birikimi değildir... Gerçekte kapitalist birikimin kendisi... göreceli olarak işsiz bırakılmış bir emekçi nüfus üretir. Yani, sermayenin kendi genişlemesinin ortalama ihtiyaçları için yeterli olandan daha büyük boyutta bir nüfus ve dolayısıyla bir artık-nüfus üretir.
>
> "(...)
>
> "...Dolayısıyla emekçi nüfus, kendi ürettiği sermaye birikimiyle birlikte, kendisini göreceli olarak gereksiz kılan araçları da üretir, göreceli bir artık nüfusa dönüşür. Ve o, bunu, her zaman artan ölçüde yapar.

> Bu, kapitalist üretim biçimine özgü bir nüfus yasasıdır. Gerçekte her özgül tarihsel üretim biçiminin, yalnızca kendi sınırları içinde, tarihsel olarak, geçerli olan özgül nüfus yasaları vardır. Soyut bir nüfus yasası ancak bitkiler ve hayvanlar için, o da ancak insanlar onlara karışmadıkları ölçüde, vardır.
>
> "Ama eğer emekçi artık-nüfus, birikimin ya da, kapitalist bir temelde zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir sonucuysa, bu artık-nüfus, aynı zamanda kapitalist birikimin kaldıracı, kapitalist üretim biçiminin bir varoluş koşulu olur. Sanki sermaye kendi cebinden onu beslemişçesine, oldukça mutlak olarak sermayeye ait olan, atılabilir bir endüstri yedek ordusu oluşturur. Efektif nüfus artışının sınırlarından bağımsız olarak, sermayenin kendi genişlemesinin değişen ihtiyaçları için her zaman sömürülmeye hazır bir yığın insan malzemesi yaratır."[1]

Burada Marks, şunları vurguluyor: Sermayenin kendi genişlemesi, bu genişlemeye göreceli olarak gereksiz bir artık-nüfus üretir. Dolayısıyla emekçi nüfusun bir bölümü artık-nüfusa dönüşür. Bu kapitalist üretim biçiminin nüfus yasasıdır. Nüfus artışından bağımsız olan bu artık-nüfus, kapitalist gelişmenin zorunlu sonucu ve varoluş koşuludur. Endüstri yedek ordusu adeta sermayeye aittir. Onun elinin altında, her zaman sömürülmeye hazır insan malzemesi oluşturur.

Buradan öğreniyoruz ki, işsizler, kapitalizmin *kendisinin örgütlediği* bir endüstri yedek ordusudur. Peki bu örgütlenmenin ücretli emekle bir ilişkisi var mıdır? Birbiriyle bağlı iki açıdan da vardır. İşgücü arzı ve talebi de, ücret düzeyi de, endüstri yedek ordusunun varlığıyla kopmazcasına bağlıdır:

> "İşçi sınıfının çalışan kesiminin aşırı çalışması,

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.631-632.

yedeklerin saflarını kabartır. Öte yandan, yedeklerin, kendi rekabetiyle çalışan kesime yaptığı basınç ne kadar bi yükse, bu, çalışanları aşırı çalışmaya ve sermayenin dikte ettiklerine boyun eğmeye o kadar çok zorlar. İşçi sınıfının bir kesiminin aşırı çalışmasıyla öteki kesiminin zorunlu işsiz-güçsüzlüğe mahkum edilmesi ve bunun tersi, hem bireysel kapitalistleri zenginleştirmenin aracı olur, hem de aynı zamanda, endüstri yedek ordusunun, toplumsal birikimin ilerlemesine denk düşen bir ölçekte üretilmesini hızlandırır.

"Endüstri yedek ordusu, durgunluk ve ortalama refah dönemlerinde aktif emek ordusunun üzerine çöker, fazla üretim ve ani patlama dönemlerinde ise iddialı değildir. Böylece, görece artık-nüfus, emek arz ve talebi yasasının, etrafında döndüğü eksendir. Yasanın işlediği alanı, sömürü faaliyetine ve sermayenin egemenliğine tamamen uygun bir çerçeveye sınırlar."[1]

Görüldüğü gibi, endüstri yedek ordusu emek arz ve talebi yasasının eksenidir. Bu yasanın insafsız işleyişine karşı kapitalizm altında tek önlemi Marks şöyle belirtmiş:

"...Emekçiler,... kapitalist üretimin bu doğal yasasının, kendi sınıflarına olan yıkıcı etkilerini zayıflatmak için, sendikalar vb. aracılığıyla, çalışanlarla işsizler arasında düzenli işbirliği örgütlemeye kalkıştıkları anda, sermaye ve onun dalkavuğu olan siyasal ekonomi, 'ebedi' ve 'kutsal' arz ve talep yasası çiğneniyor diye bağırmaya başlar. Çalışanlarla işsizlerin her beraberliği, bu yasanın 'ahenkli' işleyişini bozar."[2]

Burada, Marks'ın değindiği bu çok önemli konu üzerinde

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.636, 639.
2. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.640.

durmayacağız. Ama bu canalıcı konu ele ve dikkate alınmalı, sendikalar işsizleri de kapsamalıdır.

Öte yandan, ücret düzeyi de endüstri yedek ordusunun varlığıyla kopmazcasına bağlıdır:

> "...Ücretlerin genel hareketleri, tamamen, endüstri yedek ordusunun genişlemesi ve daralmasıyla düzenlenir..."[1]

Buraya kadar anlatılanlardan yeterince çıkıyor ki, endüstri yedek ordusu, ücretli emek örgütlenmesiyle yalnızca ilişkili değil, onun parçasıdır. Zaten emeğin sermayeye bağımlılığı için ille de bir işe girmiş çalışıyor olması hiç gerekmez. "Gerçekte, emekçi daha kendini sermayeye satmadan sermayeye aittir."[2]

Endüstri yedek ordusu, ücretli emek örgütlenmesinin parçası olduğu içindir ki, Marks da, işsizleri, işçi sınıfının içinde ele almaktadır:

> "...*İşçi sınıfının* bir kesiminin aşırı çalışmasıyla, *öteki kesiminin* zorunlu işsiz güçsüzlüğe mahkum edilmesi..."[3] *(abç)*

İşsizler, işçi sınıfının öteki kesimi olarak geçiyor. Yine bir başka örnek:

> "...İşçi sınıfı, aktif ve yedek iki orduya bölünmüştür..."[4]

İşçiler ve işsizler, aynı sınıfın iki ordusu olarak geçiyor. Bir başka örnek:

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.637.
2. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.637.
3. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.636.
4. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.637.

"...İşçi sınıfı, yani toplam işgücü...[1]

İşgücü, yalnızca bir işte çalışanın sahip olduğu bir meta değildir. Alıcısı olsa da olmasa da, pazarda satılık olarak bulunabilir. Marks, işgücünü satılığa çıkarmış herkesi, alıcı bulup çalışsa da, alıcı bulamayıp çalışmasa da, işçi sınıfı içinde addediyor.

Peki, işsizlerin hepsi mi işçi sınıfı içindedir?

TÜM İŞSİZLER Mİ?

Göreceli artık-nüfus ya da endüstri yedek ordusunun, üç kategorisi ve bir de en dibe çökmüş kesimi vardır.

Birincisi, yüzer-gezer işsizlerdir. İşçiler, sürekli işten çıkarılır, işe alınır. Bu arada, sermaye, yeni, genç işçiler arar, işçilerin kimisi kendi bildiği işkolunda iş bulamaz, kimisi tükenmiştir artık çalışamaz, vb. İşe alınanların, sayısı mutlak olarak artar, ama, üretim artışına göre oranı, giderek azalır. Yani sürekli akıntı vardır ve bir kesim işçi, iş arayışıyla, bir süre bu akıntıda yüzdükten sonra, dere kenarına fırlatılır.

İkincisi, gizli işsizlerdir. Özellikle tarımda, kapitalizmin gelişmesiyle, şehre göç etme noktasına gelmiş koca bir yığın, tarım alanında gizli işsiz olarak yer alır. Marks, "bu nedenle, tarımsal emekçi, ücretlerin en düşüğüne çalışır ve bir ayağı, her zaman, zaten sefaletin batağında durur" diyor.[2] Bunların işsizliği, ancak göç kanalları açıldığında, yığınsal göç etmeleriyle anlaşılır, açığa çıkar.

Üçüncüsü, sürekli iş değiştiren, düzenli bir işte çalışmayanların oluşturduğu işsizler kesimidir. Bunlar, aslında aktif ordunun atıl üyeleridir. Atıl kaldıkları sırada atıl işsizleri oluştururlar.

En kötü koşullarda, sefalet içinde yaşayan kesime

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.638.
2. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.642.

gelince. Bunların çoğu serseriler, hırsızlar vb. "tehlikeli" kesimlerdir. Bu kesimi Marks üçe ayırmış. Biri çalışabilecek durumda olanlar. İkincisi endüstri yedek ordusunun adayları olan kimsesiz çocuklar. Üçüncüsü, yaş, sakatlık, uyumsuzluk vb. nedenlerle çalışamayacak durumda olanlar.

Sefalet içinde yaşayan bu kesim için, Marks şöyle diyor:

> "Sefalet, aktif emek ordusunun hastanesi ve endüstri yedek ordusunun ölü ağırlığıdır. Onun üretimi, endüstri yedek ordusunun üretimi içindedir, gerekliliği de öyle. Artık-nüfus yanısıra sefalet, kapitalist üretimin ve zenginliğin kapitalist gelişmesinin bir koşuludur. Kapitalist üretimin ıvır zıvır masrafları arasına girer, ama sermaye bunların çoğunluğunu, kendi omuzlarından, işçi sınıfının ve alt orta sınıfın omuzlarına nasıl atacağını bilir."[1]

Emeklilik, işsizlik vb. sigortaları, gelir desteği denen türden ödemeler, tam da Marks'ın, bu son söylediğine örnektir. Buna sonra geleceğiz. Önce, yukarıda sözü edilen, işsizlerin hepsinin işçi sınıfı içinde olup olmadığı sorusunu yanıtlayalım.

Günlük dilde, işsizler sözü, zaman zaman, başka sınıfların, özellikle küçük burjuvazinin işsizlerini de kapsar bir içerikle kullanılmaktadır. Bu, daha çok, "gizli işsizler"de söz konusu olmaktadır.

Küçük toprak sahibi bir çiftçi, toprağından geçimini sağlayamıyorsa, ya da bir köy bakkalı, sinek avlıyorsa, bunlar, göç fırsatı çıkar çıkmaz, göç edeceklerdir. Bunlar, gizli işsizlerdir, gelecekte işçileşmeye adaydırlar, ama henüz, işçi sınıfı içinde değillerdir. Ne zaman ki, mülksüzleşip, işgüçlerini pazarda satılığa çıkarırlar, o zaman, alıcı bulmasalar da, Marks'ın deyimiyle, "toplam işgücü, yani işçi sınıfı" içindedirler.

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.644.

Pazarda işgücünü satmak için alıcı arayanların hepsi hiç kuşkusuz işçi sınıfı içindedir. Bu konuda sorun yok. Emeklileri de dışarda tutalım. Marks'ın deyimiyle "tehlikeli", yoz olan kesimin konumu ne?

Bizce, Marks'ın anlattıklarından anlaşılan odur ki, bunlar bile işçi sınıfı içindedir. Marks, sefaleti, işçi aktif ordusunun hastanesi olarak koyuyor. Hastanede yatan işçi, işçi değil midir? Marks, sefalet, işçi yedek ordusunun üretimi içindedir, gerekliliği de öyle, diyor. Nitekim, bunlar için kullanılan bir başka terim de "lumpen *proletarya*"dır. Bunlar, işçi sınıfının tortusudur, ama, onun tortusudur. Ve kapitalizmin yasaları, bu tortuyu zorunlu kılıyor. Şöyle ki:

Kapitalizmin, çalışan işçiyi istediği gibi sömürebilmesi, elinin altında gerektiğinde sömürecek yedekler tutabilmesi için, endüstri yedek ordusu zorunlu oluyor. O zorunlu olunca, onun içinden bir kesimin de yozluğa, serseriliğe kayması, sınıf özelliklerini yitirmesi kaçınılmaz oluyor. Fabrikadan, işyerinden, köprü altına, meyhanelere uzanan ve kapitalist sömürü ilişkileriyle kopmazcasına bağlı olan, *tek ve aynı olan* bir zorunluluk zinciri söz konusudur.

Marks'ın dediği gibi, "bir kutupta zenginliğin birikmesi,... aynı zamanda zıt kutupta, yani, kendi öz ürününü sermaye olarak üreten sınıf tarafında, sıkıntının, çile, kölelik, cehalet, zalimlik, kafaca geri kalmanın verdiği acının birikmesidir"[1].

Görüldüğü gibi, her türlü çile ve sıkıntı işçi sınıfının kutbundadır. Yozluk, alkoliklik, sefalet, vb., bu sıkıntının en çıplak bir biçimde ve belirli bir kesim olarak yansıması oluyor. Bunları istemiyorsak, tepkimizi, bu kesimi işçi sınıfının kapsamından dışlayarak değil, insan öğüten kapitalizmi, bu dünyadan dışlayarak göstermek gerekir.

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.645.

III.IX. EMEKLİLER VE AİLELER

İşçi sınıfının kapsamı içinde son olarak emeklileri ve aileleri ele alalım.

Yukarıda bir yerde, Marks'ın yazdıklarını aktarırken gördük ki, çalışabilecek yaşı geçen ve çalışamaz duruma gelen işçileri, Marks, sefalet içinde yaşayan kesim içinde ele alıyor. Şimdi bakıyoruz, birçok ülkede, sosyal sigorta işleyişi, emekliliği de kapsıyor. Böylece, belli yaşa gelen işçiler çalışmadan da bir aylık alabiliyor ve yaşlılığında, Marks'ın yazdığı ölçüde sefaletten kurtulabiliyor.

İşçi emeklileri, işçi sınıfı içinde midir, sorusu açısından, bu yeni durum birşey değiştirmiyor. Çünkü, önceki bölümde gördüğümüz gibi, sefalet içinde yaşasalar bile, onlar işçi sınıfı içindedirler. Ancak, konuyla ilişkin birkaç noktaya değinmekte yarar vardır.

Emekli, her hafta, ay ya da üç ayda bir, düzenli bir para almaktadır. Sefil olsa, sefil olduğu için, para alınca da, sanki toplumsal zenginliği karşılıksız yiyormuş gibi görüldüğü için, kimilerince bir türlü işçi sınıfının kapsamına alınmıyor. Oysa, emekli işçinin aldığı para, çoğu zaman kendi çalışırkenki ücretinin parçasından başka birşey değildir.

Yukarıda, Marks, sermayenin, sefalet içinde olanların harcamalarını işçinin, küçük burjuvanm sırtına yıkmayı bildiğini söylüyordu. Gerçekten de olan budur. Hatta artık bu harcamalar, yalnızca işçinin sırtına yıkılmaktadır.

Önceleri, sefalet içinde yaşayanlara "yardım" örgütlenmişti. Bu yardım, vergiler vb. yoluyla, Marks'm dediği gibi, emekçilerin sırtına yıkılıyordu. İşçi sınıfı, "yardım" değil, hak istediğini, güçlü eylemlerle duyurdu. Onun üzerine, sosyal sigorta işleyişi doğdu. Ama kapitalizmde, sermayeye yaramayan ya da zararlı olan hiçbir şey uygulanamayacağı için, bu da, faturası, işçi sınıfına, kârı, işverenlere ve onların devletine bölüştürülen bir işleyiş olarak kuruldu.

Tüm sigortalı işçiler, çalışırken ücretlerinin belli bir parçasını pirim olarak ödüyorlar. Sigorta fonunun oluşu-

muna, bazı ülkelerde işverenler, bazı ülkelerde ise, aynı zamanda devlet de katkı yapıyor.

Çoğu ülkede, işverenin, işçi adına ödediği pirim, zaten ücretten kesintidir. Devletin katkısı, ücretten yapılan, vergi vb. başka kesintilerin küçük bir kısmının geri iadesi olarak düşünülebilir. Bunu yapabilen de, yalnızca zengin bazı emperyalist devletler olabilmektedir. Dolayısıyla, sonunda baktığımız zaman görüyoruz ki, çoğu zaman sigorta fonu, işçinin kendi ücret parçalarından oluşmaktadır.

Başında tümüyle böyle olmasa bile, sigorta fonunun önemli bir ağırlığı, sonunda yine işçi ücretlerinden oluşur. İşverenler ve devlet, fonu işleterek, kendi yaptıkları katkıyı misliyle geri alırlar. Böylece, yine katkı yapmış değil, gerçekte fona borç vermiş olurlar. Ne taraftan bakılsa, sigorta fonunda biriken para işçinin parasıdır. Hatta yapılan ve çok gizli tutulan bazı hesaplara göre, enflasyon dikkate alındığında, emeklilikte işçilerin aldıkları aylığın, yıllar içinde kendi ödedikleri pirim toplamından az olduğu söyleniyor. Yani sigorta fonu, yalnızca zararsız, kârlı değil, çok kârlı bir alan olarak iş görüyor. Buna karşılık, emekli işçiler de çalışırken biriktirdikleri ücreti, emekli olunca geri alarak koyu bir sefaletten kurtulmuş oluyorlar. Ama böyle olduğu için işçilikten çıkmıyorlar. Emekli işçiler, işçi sınıfının parçasıdır.

Şimdi işçi ailelerine gelelim.

İşsizlere ilişkin olarak da gördüğümüz gibi, toplumsal üretim sisteminde tutulan yer, ya da ücretli emek örgütlenmesi içinde olmak, ille de üretime fiilen katılmayı gerektiren dar kavramlar değildir. Kapitalizm, koca bir ekonomik-toplumsal formasyondur. Onun işleyişi, yalnızca işyerlerini değil, toplumun en ücra köşelerini bile kapsıyor. İşçi aileleri de bu işleyişin ta göbeğinde, ücretli emek örgütlenmesinin içindedir.

Kapitalizm geliştikçe, kadınıyla, çocuğuyla işçi aileleri, çalışma yaşamına çekiliyor. Ailenin çalıştığı durumlarda zaten bir sorun yok. O zaman bu ailelerin işçi olduğu,

kimsenin yadsıyamayacağı kadar açık bir olgu oluyor. Ama aile, çalışmazken de, ücretli emek örgütlenmesi içindedir. İşgücü değerinin içinde, işgücünün yeniden üretimi açısından ailenin geçimi de vardır.

Nitekim Marks, Engels ve Lenin'den, işçi ailelerinin işçi sınıfının kapsamında olduğuna ilişkin çok örnek verebilir. Örneğin, Marks, Belçika'da 1860'da 930 bin aile olduğunu, bunlardan 450 bin ailenin (2 milyon 250 bin kişinin) işçi sınıfı ailesi olduğunu söylüyor.[1] Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nde, yalnızca yaptığı her hesaba işçi ailelerini katmakla kalmıyor, Narodniklerin, fabrika işçisi sayısını toplam nüfusa orantılamalarını da eleştiriyor.[1]

İşçi sınıfından söz edip de işçi ailelerini katmamak olanaksızdır. İşçi aileleri de sınıfın kapsamındadır.

III. X. İŞÇİ SINIFININ KAPSAMI — SONUÇ

Böylece, "işçi sınıfının kapsamı" başlıklı üçüncü bölümün sonuna geldik. Burada yeniden özet yapmaya gerek duymuyoruz. "İşçi aktif ordusu" başlığı altında özet yapmıştık. Oradaki özete, yalnızca işçi yedek ordusunu, işçi emeklilerini ve işçi ailelerini eklemek gerekiyor.

Burada, üçüncü bölümün genel içeriğiyle bağlı birkaç noktaya değinmek istiyoruz.

Birincisi, "işçi nedir" konusunda yapılması gerekli bir vurgudur. İşçi sınıfının kapsamını ele alırken, Marks'ın yazdıklarından birçok alıntı yaptık. Marks'ın dediklerinden çıkan önemli bir sonucu, bir kez daha yineleyelim.

"İşçi nedir" sorusunu yanıtlarken, bakılması gerekli nokta, kişinin, yaptığı işin ne olduğu değil, içinde bulunduğu ilişkidir. Yaptığı işi beğenelim, beğenmeyelim, bir kişi, emek-sermaye ilişkisi içinde, bu ilişkinin emek kutbunda yer alıyorsa, ücretli emekçi olarak çalışıyorsa, o kişi, işçidir.

1. K.Marks, *Kapital*, c.1, s.673.
2. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.3, s.499-500.

Bir işçi, yüksek bir ücret alabilir. Ücretin yüksekliği, kendi içinde bir ölçü değildir. Kalifiye işgücü harcayan bir işçinin, yüksek ücret alması doğaldır. Asıl bakılması gereken, ücretle, işgücü değerinin parasal karşılığı arasındaki ilişkidir. Öyle durumlar olur ki, ücret adı altında verilen para, gerçekte, işgücünün karşılığıyla ilgisi olmayacak kadar yüksek kalır. Eğer bu, geçici bir pazar dalgalanması değilse, o zaman, o işçinin işçiliği kuşkuludur.

İkincisi, işçi sınıfının kapsamına ilişkin bir noktadır.

Bu bölümde söylenenlerden de anlaşılacağı gibi, işçi sınıfının kapsamı, kapitalizmin gelişmesiyle bağlı bir süreç sorunudur. İlk başlarda toplumun küçük bir parçası olan işçi sınıfı, kapitalist ilişkilerin derinleşmesiyle ve yaygınlaşmasıyla, giderek büyük bir çoğunluk oluşturur.

Biz bu bölümde, işçi sınıfının, kapitalizmin bugünkü evrensel gelişme düzeyinde görülebilen kapsamını ele aldık. Ancak, yarın, uzay seferleri çoğaldığında, belki, uzay adamlarının işçiliği de, işçi sınıfının kapsamı çerçevesinde ele alınması gerekli bir konu olacaktır.

Öte yandan, bizim burada ele aldığımız kapsam, somut olarak şu ya da bu ülkede, henüz erişilmemiş olabilir. O zaman, bilelim ki, henüz erişilmemiş de olsa, gidişat bu geniş kapsam yönündedir ve anlamaya çalışalım, sürecin neresindeyiz.

Yine işçi sınıfının kapsamıyla ilgili olarak üçüncüsü şudur: Biz bu bölümde, işçi sınıfının kapsamını, anlayış düzeyinde, olabildiğince net koymaya çalıştık. Ancak, Lenin'in dediği gibi, işçi sınıfı, proleterle yarı-proleter ("yaşamını, kısmen, işgücünü satarak kazanan") ve yarı-proleterle küçük burjuva arasında vb. bir yerlerde duran, çeşitli karışık katmanlarla sarılıdır.[1]

Bununla bağlı olarak, pratikte, sınıfın sınırlarında belli bir bulanıklık söz konusudur. Sınıfın sınırlarına yaklaştıkça, sınıfsal konumu net olmayan, geçiş sürecinde olan guruplarla karşılaşılır. Bu doğaldır, ama, sınıfın sınırlarını

1. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.31, s.74.

anlayış olarak da bulandırmak için haklı bir neden değildir. Yaşamın çok renkliliği, net bir çözümleme yapmanın önüne engel olarak konuyorsa, bilimsellik adına bilinemezcilik yapılıyor demektir.

Dördüncü olarak, işçi sınıfının kapsamı konusunda söylediklerimizin, örgütsel çalışma açısından anlamına değinmek istiyoruz.

Yine Lenin'in dediği gibi, eğer işçi sınıfı, kendi içinde, düzeye, işkoluna, vb., çeşitli ölçütlere göre tabakalara bölünmüş olmasaydı, kapitalizm, kapitalizm olmazdı.[1] Dolayısıyla, işçi sınıfının kapsamını ele alırken, biribirinden değişik özellikler taşıyan işçi kesimlerinden sözetmek yalnızca doğal değil, aynı zamanda zorunludur.

Ancak, soruna örgütlenme açısından bakıldığında, durum biraz daha değişiktir. İşçi sınıfının öncü örgütü, sınıfın öncü kesimlerini içerecektir. Sınıfın öncü kesimleri ise, içinde bulundukları koşullarla bağlı olarak, sınıf çelişkilerini en yakından ve en derinlemesine yaşayan kesimlerdir. "Kesimler" diyoruz. Yani, yine belli bir çeşitlilik vardır, ama kuşkusuz, bu çeşitlilik, işçi sınıfının kapsamını ele alırken raslanandan çok daha dardır.

Değinmek istediğimiz son nokta şudur: Marksizmin bunalımda olduğu iddia ediliyor. Bu iki kanaldan geliyor. Biri, "yeni sorunlar" kılıfı altında Sovyetler'de Gorbaçof'un başını çektiği sözde komünist, özde sosyal demokrat ve karşı-devrimci korodur. Öteki de, bunların bu sızlanışını fırsat bilerek, Marksizme bir kez daha, bir de bu teraneyle saldıran burjuvalardır. Bu ikinciye söz söylemeye bile gerek yok, ama birinciye bir çift sözümüz vardır.

Şu bölümde biz. Sovyet kitaplarında yıllardır doğru diye yazılan birçok değerlendirmenin tersini, ya da doğru olduğu halde yazılmayan birçok değerlendirmeyi, çoğuna hiç yorum katmadan Marks'tan aktardık. Yani bunlar, Marks'ın yüz yıl önce yazdığını bile yıllardır doğru aktarmamışlar. Şimdi kalkıp "yeni" sorunlar karşısında

1. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.31, s.74.

Marksizmin bunalımda olduğunu ya da aşılması gerektiğini iddia ediyorlar!

Bunlar kendileri bunalımdadırlar! Ve bunun kaynağı Marksizmi bilmemeleri, bilimsel bir yaklaşımla, emek vererek öğrenmemeleridir. Marksizmi bilmiyorlar ki, onun bunalımını(!) ya da onu aşma gerekliliğini bilsinler! Marksizm güneş gibi duruyor, emek verilirse, eski-yeni birçok sorunu aydınlatıyor. Bunalım karanlıkta kalanlarındır! Bunlar kendi dertlerine yansınlar. Aşılacak olan onlardır.

IV.İŞÇİ SINIFIMIZIN SAYISAL DÖKÜMÜ

Bundan önceki bölümlerde, işçi sınıfı nedir ve işçi sınıfının kapsamı konularını, geneliyle ele aldık. Bu bölümde, Türkiye işçi sınıfının sayısal dökümünü yapmaya çalışacağız. İşçi sınıfımızın sayısal dökümünü yaparken, kapsamına da değinmiş olacağız. Ama bundan önce, işçi sınıfımızın kapsamına, ayrıca, kısaca değinelim.

IV.I. KAPSAM ÜZERİNE

Öncelikle bir sorunu aradan çıkararak başlayalım. Bundan önce, konuyu genel düzeyde ele alırken, finans kapitalin emeği örgütleme biçiminin doğal bir sonucu olarak işçi aristokrasisine değinmiştik. Türkiye'de işçi aristokrasisi var mı?

Türkiye'de finans kapital vardır ve 1970'lerden beri egemen durumdadır. Nitekim, o zamandan beri de, Türkiye emperyalistleşmek için çırpınmaktadır. Bu olguyu görmezlikten gelmek istemeyenler için, Kuzey Kıbrıs'ın işgali, somut bir gösterge olmuştur.

Ancak, büyük emperyalistlerce paylaşılmış, ayrıca orta kuşaktan birçok rakibin de bulunduğu bir dünyada, Türkiye'nin emperyalistleşmesi hiç de kolay değildir. Emperyalistleşme yolunda adımlar atsa bile, bunun, içerde

sus payı dağıtmaya yeterli düzeyde olabilmesi, olanaksız denecek ölçüde zordur.

Bu nedenle, Türkiye'de finans kapital, Batı'daki gibi bir işçi aristokrasisi oluşturamıyor ve emeği, hiyerarşik olarak onun altında örgütlemeyi başaramıyor. Son yirmi yıldır, bunun ecel terlerini döküyor.

Ama bu demek değildir ki, Türkiye'de, işçi aristokrasisi, işçi bürokrasisi hiç yoktur. Bir kez, kapitalizm geliştikçe, işçi sınıfı içinde ayrıcalıklı kesimler yaratır. İkincisi, dünyada öyle bir uluslararasılaşma düzeyine ulaşıldı ki, büyük emperyalist ülkelerde olanın, cılız da olsa, bir benzeri, öteki kapitalist ülkelerde de türüyor. Bu açıdan, Türkiye'de işçi aristokrasisi hiç yoktur demek yanlış olur. Vardır ama, Batı'dakinden çok cılızdır ve oradakiyle aynı işlevi görememektedir.

Türkiye'de olan, geniş işçi kesimlerden alıp, geçici bir süre için, dar bir kesime vermek düzeyindedir. En yüksek ücret alanın bile, olması gereken asgari ücrete erişemediği bir ülkede ancak bu kadar olabiliyor. Bu nedenle de, Batı'daki gibi yerleşik, geniş ve etkin bir tabaka oluşamıyor.

Ancak, olduğu ve oluştuğu kadarıyla zararlı olan işçi aristokrasisine ve sendika bürokrasisine karşı gözümüzü dört açmalıyız. İşçi sınıfı içinde yaratılan gereksiz ayrımlara karşı sınıf önlemleri getirmeliyiz. Örneğin, sendikalaşmayı yaygınlaştırmak bunlardan biridir, sendikacı ücretlerini belirli bir düzeyde tutmak da bir başkasıdır.

Şimdi kapsam konusuna geçebiliriz.

İşçi sınıfının kapsamını geneliyle ele aldığımız bölümde de belirttiğimiz gibi, bugünkü genel kapsama her ülkede ulaşmak bir süreç işidir. Türkiye için yapacağımız, "sürecin neresindeyiz" sorusunu kabaca yanıtlamak olacaktır.

Türkiye'de, çalışanlara ilişkin net istatistik yok, ya da bulmak çok güç olduğu için, bu soruyu yanıtlarken, olduğu kadarıyla verilere, veri yoksa gözlemlere dayanacağız. Öncelikle memurlardan başlayalım.

Tablo 2, 1963'ten bu yana, memur maaşlarını ve işçi

- TABLO 2 -
İŞÇİ ÜCRETLERİ VE MEMUR MAAŞLARI KARŞILAŞTIRMASI

Yıllar	Geçinme Endeksi[1]	Ortalama Günlük Cari Ücret TL	Gerçek Ücretler TL	Gerçek Ücret Endeksi	Memur Ücretleri TL	Gerçek Memur Ücretleri TL	Gerçek Ücret Endeksi
1963	100,0	17,91	17,91	100,0	33,33	33,33	100,0
1964	100,2	19,50	19,45	108,6	33,33	33,26	99,8
1965	104,8	21,64	20,65	115,3	33,33	31,80	95,4
1966	113,6	23,43	20,63	115,2	33,33	29,34	88,0
1967	129,6	25,83	19,93	111,3	33,33	25,72	77,2
1968	137,6	28,27	20,55	114,7	33,33	24,22	72,7
1969	144,2	32,13	22,28	124,4	33,33	23,11	69,3
1970	155,6	35,32	22,70	126,7	59,83	38,45	115,4
1971	185,2	39,32	21,23	118,5	59,83	32,31	96,9
1972	213,7	43,88	20,53	114,6	59,83	28,00	84,0
1973	243,6	54,41	22,34	124,7	59,83	24,56	73,7
1974	301,8	68,21	22,62	126,3	72,90	24,16	72,5
1975	365,8	85,55	23,39	130,6	84,10	22,99	69,9
1976	429,6	115,30	26,84	149,9	92,87	21,62	64,9
1977	541,3	146,53	27,07	151,1	120,10	22,19	66,6
1978	876,3	207,93	23,74	128,8	163,50	18,66	56,0
1979	1 433,1	294,31	20,54	114,7	271,27	18,93	56,8
1980	2 784,1	426,96	15,34	85,7	380,53	13,67	41,0
1981	3 831,2	543,84	14,20	79,3	490,60	12,81	38,4
1982	5 083,0	691,03	13,88	77,5	620,93	12,22	36,7
1983	6 548,7	944,37	14,42	97,3	800,13	12,22	36,7
1984	9 533,8	1 307,08	13,71	76,5	1 133,52	11,89	35,7
1985	13 823,7	1 734,00	12,54	70,0	1 518,78	11,06	33,2
1986[2]	18 435,3	2 202,18	11,95	66,7	2 004,90	10,70	32,1

[1] 1963 = 100

[2] 1986 geçinme endeksi 1987 programı, ortalama ücret tahmini

Kaynak: *SSK, DIE rakamlarına dayanarak hazırlandı. Petrol-İş Araştırma.*

ücretlerini veriyor. Tablodaki memur maaşları, tüm memurların maaş ortalamasıdır. İşçi ücretleri ise, yalnızca sigortalı işçilerin ücret ortalamasıdır.

Tablo, memurların geniş bir kesiminin işçileşmesini çok güzel yansıtıyor. 1974'e kadar memur maaşları, işçi ücretlerinin üstündeyken, 1974 sonrasında makas tersine dönüyor. Memur maaşları ortalaması, kendi içinde büyük farklar taşıyan maaşların ortalamasıdır. Üst-kademenin maaşları, genel ortalamayı, olduğundan belli ölçüde yüksek göstermektedir. Bu nedenle, makasın tersine döndüğü tarih tam 1974 olmayabilir. Zaten önemli olan eğilimin yönünü vurgulamaktır.

1950'lerde, 1960'larda, memurluk, kötü sayılmayacak bir işti. En düşük memur maaşıyla, en yüksek memur maaşı arasındaki fark çok daha azdı. Giderek durum değişti. 1986 verilerine göre, en düşük ve en yüksek memur maaşı arasındaki fark 8 kattır. 45-70 bin lira arasında maaş alan memur sayısı 1 milyon 235 bin 537'dir. Bu sayı, toplam memurların yüzde 85'idir. Gazeteler, yaklaşık 1 milyon memurun asgari ücretin altında maaş aldıklarını yazdı. Biz de, hesaplarımızda bir abartma olmasın diye, bunu, işçi memurların sayısı olarak kabul edeceğiz. İşçi memurlar arasında önemli bir kesim öğretmenlerdir.

Memurlarla belli alanlarda üst üste düşmekle beraber, bir de aydınlara ayrıca bakalım. Gözlem düzeyinde şunları söyleyebiliriz:

Eskiden, Türkiye'de "aydın" dendiğinde, küçük bir bölümü burjuva, en büyük bölümü küçük burjuva, çok küçük bir bölümü ise işçi kategorisine giren bir yığın akla gelirdi. Son on yıl içinde durum oldukça değişti. Aydınlar arasında köklü bir ayrışma başladı, sürüyor.

Belli bir kesim daha, çeşitli iplerle burjuvaziye bağlandı, burjuvalaştı. Geniş bir kesim, işçileşme sürecini tamamladı, mimarlık mühendislik, muhasebe bürolarında, laboratuvarlarda vb. işçi olarak çalışmaktadır. Ama henüz ayrışma sürecini tamamlamamış geniş bir kesim vardır.

Getirilen son sağlık yasasıyla, sağlık alanında işçileşme, doktorlar arasında da yaygınlaşacaktır. Eğitim ve bilimsel araştırma alanlarında, işçileşme yukarılara doğru tırmanmaktadır. Genellikle üniversite mezunları, özellikle üniversite öğretim üyeleri arasından genişçe bir kesim ise, çeşitli düzeylerde menejerler olarak şirketlere çekildi. Bunlar arasındaki ayrışma da henüz sürüyor.

Bundan önce, işçi sınıfının kapsamını ele alırken, yeni iş alanları açıldığı zaman, kalifiye eleman sayısı sınırlı olduğu için, buralarda çalışanların, geçici olarak, olması gereken ücretten daha yüksek bir kazanç elde ettiklerini belirtmiştik. Sonradan, bu kazanç işçi ücreti düzeyine düşüyordu ve bu kesim de işçi olduğunun farkına varıyordu.

Menejer olarak şirketlere çekilen aydınlar arasında da işte bu süreç henüz işlemektedir. Bunların çoğu, şimdilik, küçük burjuvaca bir yaşam sürdürüyor. Ama, bu alanda kalifiye eleman çoğaldıkça, kazanç, ücret düzeyine düşmekte, küçük burjuvaca yaşam sürdürenlerin bir bölümü de işçileşmektedir.

Böylece aydınlar arasında sınıfsal dağılım şu *yönde* ilerlemektedir: Küçük bir burjuva kesim, daha geniş bir küçük burjuva kesim, en geniş olarak ise işçi kesim.

İşsizler ordusu konusunda da birşeyler söylemek gerekiyor. Türkiye'de son derece yaygın olan işsizlik, yalnızca işçi yedek ordusunu değil, küçük burjuvazinin geçirdiği değişimin göstergelerini de içinde barındırıyor.

Küçük burjuvazi içinde şiddetli bir işçileşme süreci yaşanmaktadır. Ama bu sürecin yolu, önce, işsiz kalmış küçük burjuvaların artmasından geçiyor. Başka bir deyişle, bakkal dükkanı iflas etmiş, ama kasap dükkanı açmayı uman bir küçük burjuva da işsizler ordusuna bir süre katılıyor. Açtığı kasap dükkanı da iflas edince, giderek bu umutlar sönüyor ve gözler işçiliğe dönüyor.

Yaşamda, işçi sınıfıyla, küçük burjuvazi arasındaki sınırın büyük bir bölümü, işsizler ordusunun içinden geçiyor. Sınırı çizmek de pek kolay değil, çünkü, birinden

ötekine sürekli bir akış oluyor. Ama yine de bir ayrım gerektiği için, biz, kayıtlı işsizleri, işçi yedek ordusu olarak kabul ettik. Bu, işçi yedek ordusunu tam yansıtmıyor, yalnızca abartmayı önlüyor.

Sınıfın kapsamına katılması gereken, bir de evde iş yapanlar, emekliler ve aileler vardır. Sürecin neresindeyiz sorusunu, bunlar açısından yanıtlarken, yalnızca evde iş yapanlara ilişkin, vurgulanması gereken önemli bir nokta vardır: Kapitalizm derinleştikçe, bunların içinde bulundukları işçi-işveren ilişkisi de netleşir.

Buraya kadar anlatılanlarla, Türkiye işçi sınıfının kapsamı açısından sürecin neresindeyiz sorusunu da gerçekte kabaca yanıtlamış olduk. Çeşitli kesimler arasında işçileşme süreci, işçi sınıfımızı, dünyada bugün ulaşılmış genel kapsama hızla yaklaştırmaktadır. Son 8-10 yılda, bu hız gözle görülür bir biçimde artmıştır. Ancak henüz o noktaya ulaşmadık. Ayrıca o nokta da durduğu yerde durmuyor, ilerliyor.

İşçi sınıfımızın, dünyada ulaşılmış genel kapsama henüz ulaşmamış olması, onun işçi niteliğine hiç de gölge düşürmüyor, Starçenkov gibilerinin iddialarına kanıt oluşturmuyor. Tam tersine, Türkiye işçi sınıfının, birazdan göreceğimiz gibi, sayısal olarak dev boyutlara ulaşmış olması, onun olgunluk düzeyi açısından da büyük anlam taşıyor.

Böylece işçi sınıfımızın sayısal dökümüne geldik. Buna ilişkin istatistikler son derece eksik ve güvenilmezdir. Bu nedenle, sonuçlar, net sayı olmaktan çok, yaklaşık birer tahmin olacak. Her yöntemle ulaşılan sonucun ardından, bunun ne gibi sakıncaları olabileceğini belirteceğiz.

IV.II. GENEL MANZARA

Önce, kafalarda, hem karşılaştırma yapabilmek, hem de genel manzarayı canlandırabilmek için yararlı olacak bazı

nüfus verileri aktaralım ve kaba yorumlarını yapalım.

- TABLO 3 -
NÜFUSUN İŞ DURUMUNA GÖRE DÖKÜMÜ

Yıl	Nüfus	İktisaden faal nüfus	%	Ücretli	İşveren	Kendi hesabına çalışan	Ücretsiz aile işçisi	Bilinmeyen
1965	31391421	13557860	43,2	3037986	132819	3885915	6418834	82324
1970	35605176	15118887	42,5	4172619	105497	4036372	6804399	--
1975	40347713	17383828	43,1	5386527	145245	4164683	7670172	17201
1980	44736957	19212193	42,9	6162002	176459	4277257	7859506	47098
1985	50664458	21579996	43,0	6978181	192948	4662181	8721860	1616

Tablo 3'teki verileri, çeşitli yılların istatistik yıllıklarından derledik. Burada geçen "iktisaden faal nüfus", 1965 için 15 yaşından, öteki yıllar için 12 yaşından büyüklerden, paralı ya da parasız bir işe çalıştığını ve iş aradığını söyleyenleri kapsamaktadır.

Emekli, ev kadını, öğrenci, irad sahibi, hapis, çalışamaz halde olan, diğer ve bilinmeyen gibi başlıklar altında, yılına göre, 8-11 milyon kadar insan dışarıda bırakılmaktadır.

Böyle bir yaklaşımla düzgün bir sınıfsal döküm yapılamaz. Zaten istedikleri, bunu satır arasına saklamaktır. Bu tablodaki veriler ve tasnif çarpıktır. Ancak bu çarpıklığıyla bile tablo, bize bazı durum ve eğilimler hakkında fikir vermektedir:

1. İktisaden faal nüfusun, toplam nüfusun %43'ü kadar olduğunu öğreniyoruz. Açıktır ki, geri kalan %57 içinde geniş bir işçi yedek ordusu gizlidir.

2. 1965-1985 arasında kimin ne kadar arttığı çok çarpıcıdır. Bunu, Tablo 3'ü temel alarak, ayrı bir tabloda, Tablo 4'te derledik.

- TABLO 4 -
1965-1985 ARASINDA
ÇEŞİTLİ KESİMLERİN ARTIŞ ORANLARI

Neyin	Artışı %
Toplam nüfus	61
İktisaden faal nüfus	59
Ücretliler	130
İşverenler	45
Kendi hesabına çalışanlar	20
Ücretsiz aile işçileri	86

Tablo 4'ten görüldüğü gibi, en büyük artışı ücretliler göstermiştir.

3. Tablo 3'ün tasnifi kısıtlı ve çarpıktır. Ama yine de, tablodan, sınıfların oransal dağılımına ilişkin, *yalnızca iktisaden faal nüfus ve aileleri çerçevesinde,* bu nedenle de çok kaba bir fikir edinebiliriz.

Bunun için, verileri her aileden bir kişi çalışıyormuş gibi ayıklayacağız. Bunları sınıfsal konumlarına göre ayıracağız. Elde edilen sonuç, bize, *aileleriyle birlikte faal nüfusun* sınıfsal dökümüne ilişkin bir fikir verecek.

Aile işçileri, geneliyle işverenlerin ya da kendi hesabına çalışanların ailesi içinde olabilir. Başka bir deyişle, çoğu, ya burjuva ya küçük burjuva ailedendir. Çifte saymayı önlemek için aile işçilerini tümden dışarda tutalım.

Buna karşılık, ücretlilerin ailelerinin bir kısmı, zaten tablodaki veriler dışındadır. Bir kısmı ise, ücretliler başlığı altında çifte sayılmaktadır. Bu çifte saymayı ayıklamak üzere, ücretlilerin, 1965 için 1/5'ini, 1985 için 1/3'ünü aile sayıp düşelim. Bu orantıları, o yılların çalışanlar verilerinden kendimiz kabaca hesapladık.

Karşılaştırmalı olsun diye 1965 ve 1985 için, aileleriyle birlikte iktisaden faal nüfusun sınıfsal dağılımı kabaca Tablo 5'de verildiği gibidir.

- TABLO 5 -
İKTİSADEN FAAL NÜFUSUN KABA SINIFSAL DAĞILIMI

Sınıf	1965 %	1985 %
İşçi sınıfı	38,0	48,9
Burjuvazi	2,0	2,1
Küçük burjuvazi	60,0	49,0

Bir kez, bu dağılım işçi yedek ordusunu önemli ölçüde dışarda bırakıyor. Gerçekte işçi sınıfının oranı her iki yıl için de, ama özellikle işsizliğin arttığı 1985 için, yukarıda verilenden daha yüksektir.

İkincisi, 1985 sonrasında Türkiye'de yoğun işçileşme süreci yaşanmıştır. Bugün işçi sınıfının ağırlığı 1985'ten de daha fazladır.

Bu iki etkeni de hesaba katarak, bugün için şunları diyebiliriz:

Burjuvazinin oranı tablodakiyle hemen hemen aynıdır. Onun oranı zaten az olduğu için değişme olsa da önemsizdir. Küçük burjuvazinin oranı tablodakinden daha azdır. Tabloda küçük burjuva olarak yansıyan kesim içinde yarı proleterler de vardır. İşçi sınıfının oranı ise tablodakinden daha fazladır.

Bugün genel manzara kabaca budur.

Nitekim Abdullah Baştürk de *Savunma*'sında, "bugün Türkiye'de en dar anlamda bile işçi sınıfı denildiğinde, sayıları gittikçe artan, aileleriyle birlikte nüfusun yarısına yaklaşan bir kitle akla gelmek zorundadır" diyor.[1] Siyasal yaşamında da herhalde bu "tehlike"ye önlem almaya çalışıyor.

1. Abdullah Baştürk, *Savunma*, s.409.

IV. III. SAYISAL DÖKÜM

Şimdi işçi sınıfının sayısal dökümünü iki yöntemle elde etmeye çalışalım.

BİRİNCİ YÖNTEM

Burada, nüfusun iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı verilerindeki ücretlileri temel alacağız.

Genel anlayış olarak bunda bir sakınca yoktur. Daha önce de vurguladığımız gibi, işgücünü ücret karşılığı satışa çıkaranlar işçidir. Ama somut istatistikler düzeyinde sakıncalar olabilir. İşçi olmayanların ücretli kılığında boy gösterdikleri anlaşılırsa ve net veri varsa bunları ayıklayacağız. Net veri olmadığı durumlarda ayıklama yapamayacağız. İşçi sayıları zaten öylesine eksiktir ki, ayıklama yapamamanın genelde herhangi bir abartmaya yol açacağını sanmıyoruz.

Şimdi söz konusu verilere geçelim. Elimizdeki ana veri Tablo 6'dadır.

Bu tabloda şu düzeltmelerin yapılması gerekli:

1. Tarımdaki ücretli sayısı aynı yıllıkta yer alan başka verilerle çelişmektedir ve kesinlikle yanlıştır. Bunu düzeltip kendi bulduğumuz sayıyı koyacağız.

2. Aynı yıllıktaki başka bir veriden öğreniyoruz ki "ücretliler" arasında "müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticiler" de vardır. Bu fazlayı düşeceğiz.

3. Evde çalışan çok sayıda işçi, büyük olasılıkla ya "kendi hesabına çalışan" kategorisine katılmıştır ya da hiç katılmamıştır. Buna sayısal olarak düzeltme yapmayacağız ama örnek verip vurgu yapacağız.

4. Bu veri en son 1985 yılına aittir. Bunu toplu olarak 1989 düzeyine uyarlamaya çalışacağız.

5. Bu veri işçi yedek ordusunu, işçi emeklilerini kapsamıyor. Bu doğrultuda düzeltme yapacağız.

- TABLO 6 -
NÜFUSUN İKTİSADİ FAALİYET KOLLARI VE İŞTEKİ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI

İktisadi faaliyet kolu	Toplam	Ücretli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi	Bilinmeyen
Toplam	20 556 786	6 978 181	192 948	4 662 181	8 721 860	1 616
Ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık	12 118 533	523 710	7 891	3 078 192	8 508 667	73
İstihraç sanayii	137 126	134 568	916	1 285	352	5
İmalat sanayii	2 185 369	1 728 794	67 591	304 907	83 939	138
Elektrik, gaz ve su	23 224	23 224	-	-	-	-
İnşaat ve bayındırlık işleri	750 546	697 366	18 977	31 329	2 627	247
Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller	1 382 636	493 447	59 883	738 661	90 576	69
Ulaştırma, haberleşme ve depolama	615 888	330 969	8 482	261 717	14 601	119
Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetleri	389 254	326 763	9 118	52 150	1 221	2
Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler	2 847 289	2 639 823	15 597	175 729	16 104	36
İyi tanımlanmamış faaliyetler	106 921	79 517	4 493	18 211	3 773	927

6. Bu veri işçi ailelerini kapsamıyor. Aileleri de ekleyeceğiz.

Şimdi sırasıyla bu düzeltmelere geçelim.

Birincisi Ekleme

1980 genel tarım sayımına göre, tarımda toplam işletme sayısı ve bunun büyük küçük diye bölünüşü Tablo 7'dedir.

- TABLO 7 -
1980'DE TARIMSAL İŞLETMELER

İşletmeler	Sayı	Alan
Büyük işletmeler	6 405	10 968 867
Küçük işletmeler	3 644 505	216 671 422
Toplam işletmeler	3 650 910	227 640 289

Bu işletmeler hakkında daha ayrıntılı bilgiyi de Tablo 8'de derledik.

Bu tabloda, toplam işletmeler ve "yalnızca aile işçisi çalıştıran", "yalnızca ücretli işçi çalıştıran", "ücretli işçi ve aile işçisi çalıştıran" ve "bazı fertleri dışarda çalışan" işletmelerin sayısal dökümü veriliyor.

Tablodan da görülebileceği gibi, 1 milyon 118 bin 937 işletme ücretli işçi çalıştırıyor. Bunların her biri birer kişi çalıştırsa, tarımda ücretli sayısı, öteki dökümde verilen 523 bin 710'u haydi haydi geçmektedir. Bu nedenle o veriyi yanlış kabul ettik.

Doğrusu ne olabilir? Balıkçılık, avcılık ve ormancılığı ayrıca hesaba katmadan bir sayı elde etmeye çalışalım. Bunun için biz işçi çalıştıran işletmelerin bir dökümünü

- TABLO 8 -
1980'DE ÇALIŞANLARIN DURUMUNA GÖRE TARIMSAL İŞLETMELERİN DÖKÜMÜ

İşletme büyüklüğü	Toplam işletmeler	Yalnız ücretsiz aile işçisi çalıştıranlar	Yalnız ücretli işçi çalıştıranlar	Ücretli işçi ve ücretsiz aile işçisi çalıştıranlar	Bazı fertleri dışarıda çalışanlar
Dekar	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı
Toplam	3 650 910	2 357 325	87 883	1 031 054	677 805
Büyükler toplam	6 405	396	771	5 093	208
(1)	140	43	1	61	2
250-499	1 611	194	255	1 078	36
500-999	1 622	66	198	1 336	63
1000-2499	2 500	79	224	2 196	92
2500-4999	373	14	43	313	11
5000-	159		50	109	4
Küçükler toplam	3 644 505	2 356 929	87 103	1 025 961	677 805
-99	3 005 397	2 007 463	77 370	756 776	615 179
100-	639 108	349 705	9 733	269 185	62 791

Kaynak: *Türkiye İstatistik Yıllığı 1985*, s.222-225

yapalım. "Küçük" işletmeleri de iki gurupta ele alacağız: 100 dekardan küçük ve büyük olanlar.

"Yalnız ücretli işçi çalıştıran" büyük işletmeler için 10'ar, 100 dekardan büyük küçük işletmeler için 5'er, 100 dekardan küçük küçük işletmeler için 2'şer işçi varsaydık.

"Ücretli işçi ve aile fertleri çalıştıran" büyük işletmeler için 5'er, 100 dekardan büyük küçük işletmeler için 2'şer, 100 dekardan küçük olanlar için 1'er işçi varsaydık.

Bu yaklaşımla işçi çalıştıran işletmeleri ve işçi sayısını Tablo 9'daki gibi belirledik.

- TABLO 9 -
TARIM İŞÇİSİ SAYISININ
1980 VERİLERİNE GÖRE KABA BİR HESABI

Yalnız ücretli işçi çalıştıran		**İşçi sayısı**
Büyük	771×10	7 710
Küçük büyük	9 733×10	97 330
Küçük küçük	77 370×1	77 370
Ücretli işçi ve aile fertleri çalıştıran		
Büyük	5 093×5	25 465
Küçük büyük	269 185×2	538 370
Küçük küçük	756 776×1	756 776
TOPLAM		1 503 021

Böylece, kaba bir hesapla tarım işkolunda 1.5 milyon işçi çıkıyor. Nitekim 1981-1985 yıllarını kapsayan *Köy Envanteri Etüdleri*'nde topraksız aile sayısı 1 milyon 724 bin olarak veriliyor.[1] Dr.Murat Şeker'in, *Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi* kitabında ise, "en az 1 buçuk milyon" tarım işçisinden söz ediliyor.[1]

Biliyoruz ki, tarımda mevsimlik ve sürekli işçi ayrımı vb. nedenlerle proleter ile yarı proleter kesim oldukça içiçedir. Bu nedenle ulaştığımız sayı, has tarım işçisi açısından biraz

1. *İlke*, sayı:6, s.11.
2. *İlke*, sayı:6, s.201.

abartmalı olabilir. Ancak, ormancılık, balıkçılık, avcılık alanında çalışan yüzbinlerce işçinin hesaba katılmadığını hatırlarsak, bu 1.5 milyonun, değil abartmalı, oldukça azaltmalı olduğunu anlarız.

Ana nüfus dökümünde tarım ücretlileri için verilen 523 bin 710 yerine kabaca 1 buçuk milyon sayısını koyuyoruz. Bu değişiklikle, nüfus dökümündeki toplam ücretli sayısı da 6 milyon 978 bin 181'den 7 milyon 954 bin 471'e çıkıyor.

İkincisi Çıkarma

Elimizdeki bir veriye göre, ücretli kategorisine sokulmuş 96 bin 504 "müteşebbis, direktör, üst kademe yönetici" vardır *(Genel Nüfus Sayımı 20.10.1985,* s.104). Bundan önce yazdığımız gibi, tepe menejerler bile genellikle işçi değildirler, bir de buraya müteşebbisler sokulmuş.

Bu nedenle bu sayıyı ücretli kategorisinden düşelim. Yukarıda son elde ettiğimiz sayı 7 milyon 954 bin 471'di. Bundan 96 bin 504 düşünce, 7 milyon 857 bin 967 kalıyor.

Üçüncüsü Vurgu

Elde edilen yaklaşık 8 milyon da ücretli sayısını tam yansıtmıyor. Hah, kilim, sepet, altın bilezik gibi malları evde üreten çok sayıda işçi var ki, bunlar, büyük olasılıkla, ya "kendi hesabına çalışan", "aile işçisi" vb. kategorilere sokuldu, ya da sayılara hiç katılmadı.

Bu yönde sayısal düzeltme yapacak verilere sahip değiliz. Yalnızca bir örnek verelim:

Trabzon'da 3 bin kadar kadın, evde altın bilezik örme işinde çalışmaktadır. Bu kadınlar, kuyumcuların ev işçileridir. Kuyumcular arasında 50-60 kişi çalıştıranlar vardır.[1]

1. *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1987.

Böyle örnekler çoktur. Sayısal veri olmasa da, bunları da katınca işçi sayısının çok daha yüksek çıkacağını en azından akılda tutmak gerekir.

DÖRDÜNCÜSÜ EKLEME

Son ulaştığımız sayı, 1985 yılına aittir. Bunu günümüze uyarlamak için şöyle bir yöntem izleyebiliriz:

1970-1975, 1975-1980 ve 1980-1985 arasında ücretli sayısındaki artış oranlarından bir ipucu çıkarıp, bugünü tahmin etmek.

Nüfus dökümünde 1970 için verilen ücretli sayısı 4 milyon 172 bin 619'dur. 1975 için, iki ayrı yıllıkta, iki ayrı veri vardır ve aralarındaki fark 1 milyona yakındır. 1975 için, 1970-1975 karşılaştırmasının yapıldığı yıllıkta düşük, 1975-1980 karşılaştırmasının yapıldığı yıllıkta ise daha yüksek sayı veriliyor. Bu, işçi sayısındaki hızlı artışın özellikle gizlenmek istendiğini düşündürtüyor. 1980 ve 1985 için şimdilik elde birer veri var.

Bunların tümünü Tablo 10'da verdik.

- TABLO 10 -
ÜCRETLİ SAYISININ 1970-1985 ARASI ARTIŞ ORANLARI

Yıl	Ücretli sayısı	Yüzde artış 1975(1)'e göre	Yüzde artış 1975(2)'ye göre
1970	4 172 619	-	-
1975(1)	4 529 545	8,6	-
1975(2)	5 386 527	-	29,1
1980	6 162 002	36,0	14,4
1985	6 978 181	13,3	13,3

Kaynak: *Türkiye -İstatistik Yıllığı 1980* ve *1985*, s. 68 ve 72, *Genel Nüfus Sayımı 20.10.1985* sonuçları

Bu tabloya, baktığımızda 1975(2)'yi temel alan 5 yıllık artış oranları akla daha yatkın gözüküyor. Belli ki 1985-1990 arası artış yüzde 12-13 arasında olacak. Bunlardan düşük olanını temel alalım. Beş yılda artış yüzde 12 olursa 4 yılda ne olur?

Buna göre, 4 yılda artış, yüzde 9.6'dır. 1985 için kendi elde ettiğimiz yaklaşık 8 milyona bu oranı uygularsak, 1989'da yaklaşık 8 milyon 750 bin ücretli olduğunu söyleyebiliriz. Ama buna daha da eklememiz gerekenler vardır.

Beşincisi Ekleme

Bundan önce gördüğümüz gibi, işçi yedek ordusunu oluşturan işsizler ve işçi emeklileri de işçi sınıfına dahildir.

1986'dan beri yalnızca kayıtlı işsizlerin sayısı 1 milyonun üzerinde seyrediyor. İşsiz sayısını bugün rahatlıkla 2 buçuk milyon koyabiliriz. Zaten 1985 Hanehalkı Anketi'nde 5 bölge için bile işsiz sayısı 2 milyon 260 bindi. 1987'de, işçi emeklilerinin, yani Sosyal Sigortalar Kurumu'na bağlı emeklilerin sayısı 757 bin 120'ydi. Bu sayı da bugün yaklaşık 850 bindir. Emekli Sandığı emeklileri arasında da işçi emeklileri vardır. Ama bunu ayıklayacak verilere sahip olmadığımız için, dışarıda bıraktık.

Yukarıda ulaştığımız ücretli sayısına (yaklaşık 8 milyon 750 bin), işsizleri ve emeklileri (yaklaşık 3 milyon 350 bin) katarsak, 11 milyon 100 bin sonucuna ulaşırız. Böylece, Türkiye'de, 1989'da, yuvarlak hesap 11 milyon işçi olduğu söylenebilir. Ancak sınıfsal döküm açısından bu da eksiktir. Aileleri katmak gerekmektedir.

ALTINCISI EKLEME

Aileleri de katmamız gerekiyor. Bunun için Devlet Planlama'nın "bağımlılık oranı" dediği bir oran vardır. Bu, yüzde yaklaşık 70-80'dir. Sanıyoruz bu, her yüz kişi 70-80 kişiyi daha geçindiriyor, anlamına geliyor.

Böyleyse, bu saçma bir orandır. Faal nüfusun faal olmayan nüfusa oranı bile alınsa, sonuç bundan çok daha yüksek çıkmakta, yüzde 130-134 arasında değişmektedir. Nüfusu genç, yedek işçisi bu kadar bol bir ülkede düşük bir bağımlılık oranı olamaz. Biz, iki ayrı yoldan mantık yürüteceğiz.

Önce yukarıda kendi verdiğimiz yüzde 130 oranını uygulayarak aileleri hesaba katalım. Bizce işçi sınıfı için bu da gerçeğin altındadır. Başka bir deyişle, yüz işçi 130'dan daha çok kişiyi geçindirir.

Bu oran toplumun ortalamasıdır. Küçük burjuvazinin geniş bir kesiminin ailece çalışması ortalamayı düşürüyor. Öte yandan, oranı yükseltici bazı etkenler de sayılabilir. Ama sor uçta, bizce bu oran düşüktür.

Bunları akılda tutarak bu oranı uygulayalım. Buna göre, 11 milyona, onun yüzde 130'u kadar bir sayıyı ekleyelim. Ulaşılan sonuç, 25 milyon 300 bin kadar oluyor.

Bir başka yoldan daha gidebiliriz:

Türkiye toplumunda aile fertlerinin ortalaması 5'tir. Bu ortalama kırda yüksek, şehirde daha düşüktür. İşçi sınıfının önemli çoğunluğu şehirde olduğu için, onun aile ortalamasının genelden daha düşük olması gerekir. İşçi sınıfı için ortalama 4.5 diyebiliriz.

Her işçi ailesinden 2.5 kişinin çalışmayan, işsiz kategorisinde de sayılmayan eş ve çocuklardan oluştuğunu varsayalım. Bizce bu hiç de abartmalı değildir. Birçok işçi ailesinde eş ve çocuklar da çalışıyor, ama genelinde bu, böyle değildir, en başta işsizlik yüzünden böyle olamıyor.

Bu yaklaşımla, 11 milyona onun yüzde 125'i kadar bir ek yapmamız gerekir. Bu eki yapınca ulaştığımız sayı 24

milyon 750 bindir. Böylece bu yoldan da Türkiye işçi sınıfının yaklaşık 25 milyon olduğunu söyleyebiliriz.

Ama bir üçüncü yol daha vardır.

Genel Nüfus Sayımı 20.10.1985'e göre, hanelerden yüzde 40'ından yalnızca bir kişi, yüzde 20'sinden iki kişi, yüzde 9'undan üç kişi, yüzde 7'sinden dört kişi, yüzde 4'ünden 5 kişi ve yüzde 5'inden 6 ya da daha fazla kişi çalışıyor. Hanelerin yüzde 22'sinin ise hiç çalışanı yok.

Bu verilere dayanarak, her 185 çalışanın 100 hane demek olduğunu çıkarıyoruz. Hanelerde ortalama 5.21 kişi vardır. Dolayısıyla her 185 çalışan, 521 kişi demektir.

Bunu 11 milyona değil, işsiz ve emeklileri hariç tutarak 8 milyon 750 bine uygularsak, sonuç 25 milyondur. Bunun 1 milyonunu da hata payı diye atalım, çünkü orantı genel nüfus sayımı verilerinden çıkmıştır ve işçi ailelerin özgüllüklerini içermemektedir. Kalır 24 milyon!

Dolayısıyla, birinci yöntemin sonucuna göre işçi sınıfının nüfusu 24-25 milyon kadardır.

Bu yöntem kanımızca bazı fazlalıklar taşıyor ama bazı eksikler de taşıdığı için bunlar birbirini dengeliyor.

İKİNCİ YÖNTEM

Burada Çalışma Bakanlığı'nın Temmuz 1989 istatistiklerini temel alacağız. Bunların kendi içinde bütün sakıncalarına göz yumacağız, yalnızca tarım ve inşaat işkollarında gülünç kaçan sayıları değiştireceğiz. Sonra da eksik bırakılan işçileri ekleyeceğiz.

İlk düzeltmeleri yapınca, daha eksikleri eklemeden elde edilen liste Tablo 11'dedir.

- TABLO 11 -
ÇALIŞMA BAKANLIĞININ
TEMMUZ 1989 İSTATİSTİKLERİ

Tarım, vb. (120 371)	1 500 000
Madencilik	164 085
Petrol, kimya, vb.	140 886
Gıda	287 371
Şeker	43 258
Dokuma	370 650
Deri	55 009
Ağaç	56 740
Kağıt	28 422
Basın ve Yayın	27 019
Banka ve sigorta	73 390
Çimento, vb.	136 095
Metal	428 329
Gemi	12 142
İnşaat (610 914)	1 000 000
Enerji	145 076
Ticaret, vb.	298 665
Kara taşımacılığı	48 794
Demiryolu taşımacılığı	43 508
Deniz taşımacılığı	31 935
Hava taşımacılığı	14 142
Ardiye, vb.	12 734
Haberleşme	23 060
Sağlık	30 884
Konaklama ve eğlence	132 854
Savunma	39 622
Gazetecilik	8 779
Özel işler	179 480
TOPLAM	5 332 389

Bu listede bakanlık, işçi sayısı olarak, tarım için, 120 bin 371, inşaat için ise 610 bin 914 vermişti. Tarım için koyduğumuz sayı bundan önceki yöntemde bulduğumuzdur. İnşaat için koyduğumuz sayıyı da şöyle bulduk:

1985'te kayıtlı 448 bin 807 inşaat şirketi vardı. Bunların yarısından çoğu, 248 807'si ölü şirket olsa, hiç olmazsa 200 bini çalışıyordu. Ve hiç olmazsa ortalama 5'er işçi çalıştırıyordu. Bu kaba hesapla 1 milyon dedik.

Yüzlerce işçi çalıştıran şirketler de var. Ayrıca 1989'a kadar sayı daha da artmıştır. Bu alanda yarı proleterlerin olduğunu biliyoruz. Ama burjuvazi bütün büyük şehirlerde yoğun olarak arsa ve bina rantı toplarken, Türkiye'de yalnızca 611 bin inşaat işçisinin olduğuna inanmak olanaklı ve bilimsel değildir.

Böylece ilk toplam olarak 5 milyon 332 bin 389 sayısını elde ettik. Ancak bu çok eksiktir.

1. Buna işçi memurlar eklenmelidir. Bakanlık onları işçi saysa da, saymasa da, onlar işçidir.
2. İşsizler ve emekliler eklenmelidir.
3. Aileler eklenmelidir.

Şimdi bunları ekleyelim.

Bundan önce, memurlar konusuna değindik. Türkiye'de memurların durumunu ele aldık. Burada yalnızca bir gazete haberi eklemek istiyoruz:

> "Devlet Personel Dairesi'nin, asgari ücretin altında aylık alan memurların 350 ile 450 bin arasında olduğunu ileri sürmesine karşın, gerçek rakamın 906 bin 631 kişi olduğu ortaya çıktı."[1]

Biz memurlar arasında ücretli ararken, 1 milyona yakın asgari ücretli bulduk. Bu sayıyı işçi memurların sayısı olarak kabul edeceğiz. Tablo 11'deki listede verilen toplam 5 milyon 322 bin işçi sayısına bunu ekleyince 6 milyon 322 bin ediyor.

Birinci yöntemde, bugün işsizlerin sayısını 2 buçuk milyon, işçi emeklilerinin sayısını ise 850 bin olarak kabul etmiştik. Bu ikisinin toplamı olan 3 milyon 350 bini, 6 milyon 332 bine eklersek işçi sayısı kabaca 9 milyon 650

1. *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1986.

bin çıkıyor.

Yine birinci yöntemde, aileleri de hesaba katarken, işçi sayısına, önce, onun yüzde 130 ve 125 kadarını daha eklemiştik. Burada da aynısını yaparsak, 22 milyon 195 bin ve 21 milyon 71 bin çıkıyor.

Birinci yöntemde aileleri hesaba katarken bir de, hanehalkı anketine dayanarak, 1'e 2.82'lik ek yapmıştık. Burada, yine işsiz ve emeklileri dışarda bırakarak, 6 milyon 332 bini temel alırsak, 22 buçuk milyona ulaşırız. Bunun 1 milyonunu hata payı olarak atsak, kalır 21 buçuk milyon!

Böylece ikinci yöntemin sonucu 21 milyonla 22 milyon arasında oynuyor. Bu yönteme temel alınan sayıların çoğunu düzeltme yapmadan bırakmıştık. Dolayısıyla bu yöntem Çalışma Bakanlığı istatistiklerinin sakıncalarını içinde taşıyor. Ama buna rağmen ne çıkıyor!

SONUÇ

Her iki yöntemin gösterdiği ortak bir olgu vardır. Bugün işçi sınıfımız en azından 21-22 milyondur!

Bu yalnızca sayısal açıdan önem taşımıyor. Bu ağırlığa ulaşana kadar işçi sınıfı uzun bir yol katetmiştir. Bu yol her açıdan gelişim sürecidir, uzun bir olgunlaşmanın göstergesidir.

Türkiye'de geniş bir yarı proleter kesim de vardır. Bugün Türkiye toplumunda işçi sınıfı ve yarı proleterler ezici bir ağırlık taşımaktadır.

Eskiden sık sık yinelediğimiz, "Türkiye bir küçük burjuvalar denizidir" sözü, artık yalnız eskiden kalan bazı alışkanlıklar düzeyinde geçerlidir. Giderek bu düzeydeki geçerliliğini de yitirmektedir. Artık Türkiye bir işçiler denizidir!

EK: *EMPERYALİZMİN ZAYIF HALKASI TÜRKİYE*'DEN BİR BÖLÜM (*)

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFININ SAVAŞIM DÜZEYİNİ NASIL DEĞERLENDİRMEK GEREKİR?

Türkiye işçi sınıfının ekonomik savaşımı üstüne yaptığımız toparlamayla görüyoruz ki bazı önemli sorunlar da birlikte geliyor.

Herkes görüyor işçi sınıfı hareketinin ne büyük boyutlar aldığını, herkes görüyor ekonomik savaşımın yalnızca "üç kuruş-beş kuruş" sorununa sınırlı kalmayıp siyasal istemler de içerdiğini. Bu oluşumlar derhal insanların düşüncelerinde yansıyor. Ve sınıf savaşımının vardığı aşamanın zoruyla bazı sorunlar tartışmalarda öne çıkmaya başlıyor.

İşçi sınıfımızın savaşım ve bilinç düzeyi, "kendiliğinden sınıf" — "kendisi için sınıf" olma sorunları işte böylesi sorunlardır. Tabii bunlar da bir dizi başka sorunla bağlıdır. Ekonomiyle siyaset, reformla devrim, işçi sınıfının yakın çıkarlarıyla sonul (temel) çıkarları arasındaki diyalektik bağıntı, vb. Tüm bu sorunlar birbirleriyle yakından bağlı, bileşik sorunlar dizisidir. Sınıf savaşımı somutunda bunları

(*) Kitabın içinde, işçi sınıfının gelişimine ilişkin olarak, R.Yürükoğlu'nun yazdığı *Emperyalizmin Zayıf Halkası Türkiye* kitabından bir bölümü ek olarak koyacağımızı belirtmiş ve bu nedenle orada konuyu çok kısa ele almıştık.

ayırmak olanaksızdır. Ama biz bir ölçüde mantıksal soyutlama yoluyla ekonomi ile siyaset arasındaki bağıntı ve işçi sınıfımızın savaşım ve bilinç düzeyi üstünde duracağız.

Günümüzde, ekonomi ile siyaset arasındaki bağıntıyı anlama özel bir önem kazanmıştır. Bu bağıntının yanlış yorumu, işçi sınıfımızın savaşımını ve bilinç düzeyini yanlış anlamayı, buna bağlı olarak da devrimci güçlerin görevlerini yanlış saptamayı getirir. Gerçekten, bugün her boydan sapmanın bu ekonomi ile siyaset arasındaki sınırda doğduğunu görüyoruz.

Küçük burjuva sosyalistlerinin yayın organlarında bir fikir sık sık tekrarlanıyor: Türkiye işçi sınıfı "kendiliğinden sınıf" olmaktan sıçrayıp, "kendisi için sınıf" olmaya hazırlanıyormuş! Bunun üzerinde durmak gerek. Çünkü bu konu, partinin taktiklerini ve bu taktiklerin uygulanış yöntem ve biçimlerini derinden etkileyen bir konudur.

Nereden başlamalı? Bizce en doğrusu, önce *sınıf savaşımının doğuşunu ve gelişme aşamalarını* Marks ve Engels'in tarihsel öncü İngiliz proletaryası üstüne yazdıklarından derleyip evrensel "model"i kurmaktır. Bu bize sınıf savaşımı nedir, siyasal savaşım nedir, kendiliğinden sınıf —kendisi için sınıf nedir sorularının yanıtlarını verecektir. Daha sonra bu bilgiler ışığında Türkiye'ye dönebiliriz.

Proletaryanın bir sınıf olarak gelişmesi, burjuvaziye ve onun dayattığı düzene karşı başkaldırması çeşitli tarihsel aşamalardan geçmiştir.

"Bu başkaldırmanın en ilk, en kaba ve en az sonuç veren biçimi suç(cürüm)'tur."[1] Kendisinin neden böyle kötü burjuvaların böyle iyi yaşadığına akıl erdiremeyen işçilerin toplumda çoğalmasıyla birlikte örneğin hırsızlık da çok arttı. İşçi, "mülkiyetin dokunulmazlığı"nı hiçe sayıyordu... Fakat kısa zamanda işçiler bunun birşeye yaramadığını anladılar. Hırsızlık yaparak düzene isyan eden tek bir kişi. Düzenin tüm gücü üstüne çöküyor ve eziyor. Öte yanda bu

1. F.Engels, "İngiltere'de işçi sınıfının durumu", Marx-Engels, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.4, s.507

savaşım yolu çok ilkel. Bu nedenle, suç hiçbir zaman emekçi kamuoyunun evrensel anlatımı olmadı. Bu aşamada protesto tek tek kişilerin olduğundan, sınıfın savaşımından söz edilemez. Dolayısıyla işçi sınıfı bu aşamada *"kendiliğinden sınıf"*tır.

Bir "sınıf" olarak proletarya burjuvaziye karşı ilk tepkisini endüstri devrimiyle kullanılmaya başlanan makinalara karşı gösterdi. İşçiler, saldırılarını üretimin burjuva koşullarına değil, üretim gereçlerinin kendisine yönelttiler. Kendilerini işsiz bırakan makinaları kırdılar, fabrikaları yaktılar. İşçi makinaya karşı. Bu savaş yöntemi de sınırlı, adacıklar biçiminde birbirinden kopuk. Bu aşamada işçiler hâlâ tüm ülke çapında dağınık ve "kendi aralarındaki rekabet nedeniyle parçalanmış bir *bağlantısız yığın* durumundalar"[1] (abç) Yine düzenin karşısında güçsüzler, yine düzen "suç"u işleyenleri acımasızca eziyor. İşçi sınıfı bu aşamada da kendi sınıf çıkarlarını ve düşmanını anlamış, asıl düşmana karşı örgütlenmiş değil, *hâlâ "kendiliğinden sınıf"*tır.

Ardından, işçi birlikleri (combinations) ve onlardan doğan sendikalar ve siyasal savaşıma atılma aşaması geliyor. İlk işçi birliklerinden, ülke çapında örgütlenmeye ve siyasal savaşıma varış, içinde çeşitli aşamalar barındıran bir süreçtir. Bu sürecin başlangıcında "kendiliğinden sınıf" olma durumunu koruyan proletarya ilerleyen süreçle birlikte bilinç ve örgütlenme yönünden giderek gelişiyor ve sürecin sonunda "kendisi için sınıf" oluyor.

Bu aşama önce gizli ya da yasalarca tanınmamış işçi birlikleri ve yasa dışı grevlerle başlıyor. Gizli işçi birlikleri doğal olarak önemli sonuçlar sağlamıyor. Bir yanda proletarya henüz yeni yeni biçimleniyor, öte yanda polis terörü ve işçiyle bağlantı güçlükleri var. Bu birlikler önceleri "geçici birlikler" biçiminde, belli bir grevi örgütlemek için kuruluyor ve grev sonunda da dağılıyor.

Endüstrinin gelişmesi ve iyice yerleşmesiyle birlikte

1. Marks-Engels, *Seçme Yapıtlar*, (üç ciltlik), İng. basım, c.1, s.116.

proletarya sayısal olarak artıyor, geniş yığınlar halinde kentlerde yoğunlaşıyor, güçleniyor ve güçlendiğini kendi de hissediyor. Savaşım genişliyor, grevler artıyor. Tekil işçilerle tekil burjuva arasındaki çatışmalar, giderek artan oranda iki sınıf arası çatışmalar niteliğini alıyor. Genişleyen savaşımla birlikte işçi sınıfı legal örgütlenme hakkını kazanıyor. Bu kazanım son hızla ve çok sayıda birlikler ve bunlardan büyüyen sendikalar kurulmasını getiriyor. Önceleri yerel sendikalar. Grev hareketleri de yerel, dolayısıyla kazanımlar sınırlı. Grevlerin büyük çoğunluğu yeniliyor. "Bu sendikaların ve onlardan yükselen grevlerin gerçek önemi, bunların işçilerin rekabeti yok etme yolunda ilk girişimleri oluşundadır. Bunlar, burjuvazinin üstünlüğünün tamamıyla işçilerin kendi aralarındaki rekabete dayandığı gerçeğinin anlaşıldığını gösterir (...) İşçiler burjuvaziye ve onunla birlikte, varolan toplum düzenine karşı, bundan daha hassas bir noktaya saldıramazlar."[1]

Böylece bir yanda işçi sınıfı, birliğin önemini kavrarken, öte yanda ilerleyen endüstrileşme haberleşme araçlarını geliştiriyor. Bunun sonucu olarak değişik bölgelerdeki işçiler birbirleriyle kolayca ilişki kuruyorlar. Hepsi de aynı karakterde olan sayısız yerel savaşımları, sınıflar arası tek bir ulusal savaşıma merkezileştirmek için gerekli olan da işte bu ilişkidir. Ve ardından işçileri ülke çapında birleştiren sendikalar geliyor. İşçiler tek merkez altında toplanıyorlar. Sendika, işçileri, *işçi sınıfı* olarak örgütlüyor.[2] Bu grevlerin, birliklerin ve *sendikaların* örgütlenmesi, aynı zamanda, Çartist adı altında bir büyük parti oluşturan işçilerin siyasal savaşımıyla birlikte yürüyor. İşçi sınıfının ülke çapında, ayrı bir sınıf olduğu bilinciyle ve yine ayrı ve düşman sınıf olan kapitalistlere karşı savaşım amacıyla birleşmesiyle birlikte, savaşım da sınıfın sınıfa karşı savaşımı oluyor. Artık bu bir

1. F.Engels, "İngiltere'de işçi sınıfının durumu", Marx-Engels, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.4, p.507.
2. Engels, A.Bebel'e 18-28 Mart 1875 tarihli mektup, Marks-Engels, *Seçme Yazışmalar*, İng. basım, s.293.

sınıf savaşımıdır. Ve artık proletarya *"kendisi için sınıf"*tır.[1]

Marks, *Felsefenin Sefaleti*'nde şöyle diyor:

> "Ekonomik koşullar önce ülkenin insan yığınlarını işçileştirmiştir. Sermayenin birleşmesi bu yığına ortak konum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu nedenle, bu yığın daha o zaman sermayeye karşı bir sınıftır fakat hâlâ kendisi için (sınıf-*R.Y.)* değildir. Yalnızca birkaç dönemine değinmiş olduğumuz savaşım içinde (bizim özetlediğimiz aşamaları kastediyor-*R.Y.)* bu yığın birleşir ve kendisi için sınıf olur. Savunduğu çıkarlar sınıf çıkarları olur. Fakat, sınıfın sınıfa karşı savaşımı siyasal savaşımdır."[2]

Yukarıdaki bu çok önemli alıntının da gösterdiği gibi, Marks *"kendiliğinden sınıf"* kavramını, belirli bir üretim biçimi temeli üstünde bir sınıfın nesnel bir gerçeklik olarak ortaya çıkışını tanımlamak üzere kullanmaktadır. Kendiliğinden sınıf, ortak çıkarları ve ortak konumu kavramadığı ve örgütlenmediği için "insan yığını"ndan başka birşey değildir. *"Kendisi için sınıf"* kavramı ise, nesnel olarak varolan sınıfın, bu "maddi varoluş"u toplumsal ve siyasal sonuçlarıyla birlikte kavrayışını anlatır.

Böylece, işçi sınıfının savaşımının gelişme aşamalarını görmüş oluyoruz. Şimdi bu aşamaların anlamını daha yakından görelim.

Proletaryanın sınıf savaşımı nedir? Lenin, "tek bir fabrikanın ya da tek bir endüstri dalının işçileri, işverene ya da işverenlere karşı savaşım verdiklerinde, bu sınıf savaşımı mıdır? Hayır, bu yalnızca onun zayıf bir embriyonudur."[3] diyor. Yine Lenin 1913 yılında yazdığı *Sınıf Savaşımının Liberal ve Marksist Anlayışları* adlı yazısında ise şöyle

1. K.Marks, *Felsefenin Sefaleti*, İng. basım, s.156.
2. K.Marks, *Felsefenin Sefaleti*, İng. basım, s.150.
3. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.4, s.215.

diyor: "Ekonomistler, ... 'sınıf savaşımı' olarak rublede 5 kopek ücret arttırma savaşımını tanıdılar, daha yüksek, daha gelişkin, ulus çapında *sınıf* savaşımını, siyasal amaçlar için savaşımı tanımayı reddettiler. Böylece Ekonomistler embriyonik sınıf savaşımını tanıdılar, fakat onun gelişmiş biçimini tanımadılar."[1] "İşçilerin savaşımı, ancak tüm ülkenin tüm işçi sınıfının tüm önde gelen temsilcileri kendilerinin tek bir işçi sınıfı oldukları bilincindeyseler ve tekil işverenlere karşı değil, *tüm* kapitalistler *sınıfına* karşı ve bu sınıfı destekleyen hükümete karşı savaşım verirlerse, sınıf savaşımı durumunu alır."[2]

Demek ki, proleter sınıf savaşımı, işçi sınıfının (ya da en azından sınıfın ileri temsilcilerinin) ülke çapında ayrı bir sınıf olduğu bilinciyle yine ayrı ve düşman sınıf olan *burjuvaziye* ve *onun devletine karşı* örgütlenerek savaşım verdiği durumlarda söz konusudur.

Ne ki, sınıf savaşımını böyle tanımlarsak, bu aynı zamanda siyasal savaşım demektir. Çünkü "siyaset, devlet işlerine, devlet yönetimine, *devlet eyleminin içeriğinin, görevlerinin ve biçimlerinin tanımlanmasına katılma*"[3] (abç) demektir. Böylece varıyoruz Marksist sınıf savaşımı teorisinin temel taşlarından biri olan *Komünist Manifesto*'nun ünlü cümlesine: "Her sınıf savaşımı siyasal savaşımdır". Öyle ya, sınıf savaşımı ve siyasal savaşım, sınıflar arasındaki ve devleti konu alan savaşımlar olduğuna göre, her iki kavram da aynı olgunun iki adıdır. "Marks'ın bu ünlü sözleri" diyor Lenin, "işçilerin işverenlere karşı her savaşımı *her zaman* siyasal savaşım olmalıdır biçiminde anlaşılmamalıdır. İşçilerin kapitalistlere karşı savaşımı, *sınıf* savaşımı durumunu aldığı *kadarıyla* kaçınılmaz olarak siyasal savaşım *durumunu alır* biçiminde anlaşılmalıdır."[4]

1. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.19, s.121.
2. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.4, s.215.
3. Lenin, "Devlet Üzerine Marksizm" Defteri, *Toplu Yapıtlar*, Rusça basım, c.33, s.340.
4. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.4, s.216.

Sınıf savaşımı (yani siyasal savaşım), ekonomik savaşımdan (yani embriyonik sınıf savaşımından) doğar ve büyür. Ekonomik savaşım, kendi mantığının itmesiyle adım adım yükselerek siyasal savaşımı doğurur. İşte bu nedenle, Stalin, "her sınıf savaşımı siyasal savaşımdır" cümlesini "bu, eğer proleterler ve kapitalistler bugün birbirlerine karşı ekonomik savaşım veriyorlarsa, yarın siyasal savaşım vermek zorundadırlar anlamına gelir"[1] diyerek açıklıyor.

Bir örnekle anlatalım. Bir fabrikada işçiler "asgari ücret 500 lira olmalıdır" diyerek greve gittiler. Ve de diyelim grevi kazandılar. Fakat ertesi gün kapitalist, eski işçiyi çıkarıp yerine düşük ücreti kabul eden işçileri alıyor. İşçiler anlıyor ki, önce kendi aralarındaki rekabeti kaldırmak gerek. Kimse düşük ücreti kabul etmemeli. Bunun için de geniş örgütlenme gerek. Örgütleniyorlar. Ama tek bir fabrikada isteklerin kabulü birşey sağlamıyor, bir fabrika kurtuluyor, yirmisi düşüyor. Yalnız o fabrikanın patronu "kötü adam" değil. Karşılarında çıkarları işçilere karşıt bir sınıf var. Öyleyse tüm fabrikalarda aynı isteği öne sürmeli. Sürdük. Ne ki, yarın kapitalistlerin aralarında anlaşıp ücretleri düşürmeyeceklerini nasıl garantilemeli? Tek bir yolu var, "asgari ücret 500 liradır" yollu bir *yasa* gerekir. Ama devlet bu yasayı çıkartmak istemiyor. Demek ki, düşman yalnız kapitalist sınıf değil. Bir de işçilerin isteklerini kırmada her zaman kapitalist sınıfın emrinde olan *devlet* var. Öyleyse, devletin bu yasayı çıkartması yolunda savaşım vermeli. Bu savaşım ise siyasal savaşımdır! Görüldüğü gibi, ekonomik kazanım sağlama ve bunları kalıcı kılma savaşımı, kendi mantığı içinde, adım adım siyasal nitelik kazanmaya doğru gider. Onun içindir ki Lenin ekonomik savaşıma, sınıf savaşımının 'embriyonik biçimi" diyor.

Bu söylediklerimizi, *Marks'ın Bolte'ye 1871 tarihli mektubu*'ndan aşağıya aldığımız önemli alıntıda izlemek mümkündür. Bu alıntı aynı zamanda siyasal savaşımın

1. J.Stalin, *Yapıtlar*, İng. basım, c.1, s.285.

klasik tanımını da vermektedir.

> "... İşçi sınıfının yönetici sınıflara bir *sınıf* olarak karşı çıktığı ve onları dışardan baskı yoluyla zorlamaya giriştiği her hareket siyasal harekettir. Örneğin, belirli bir fabrikada ya da hatta belirli bir iş kolunda grevler vb., yoluyla tekil kapitalistleri daha kısa işgününe zorlama girişimi katıksız bir ekonomik harekettir. Öte yanda 8 saatlik iş günü *yasası,* vb., kabul ettirme hareketi bir *siyasal* harekettir. Ve bu yolla, her yerde işçilerin tek tek ekonomik hareketlerinden *siyasal* hareket, yani *sınıfın* kendi çıkarlarını genel bir biçim içinde elde etme amacını taşıyan hareketi doğar."[1]

Buraya dek tüm söylediklerimizden de anlaşılıyor ki, ekonomik savaşım giderek siyasal savaşımı doğurur. Ve de *savaşımı siyasal savaşım (yani sınıf savaşımı) durumunu almış sınıf "kendisi için sınıf"tır.* Bunun olabilmesi için o ülkede işçi sınıfını gerçekten kavramış bir partinin varlığı gerekmez. Küçük burjuva sosyalistlerinin karıştırdıkları birinci nokta budur.

Ayrıca, görmek gerekir ki partileri *tarihsel olarak* doğuran da, işçi sınıfının siyasal düzeye erişmiş savaşımıdır. Bu düzeye erişmiş sınıf hareketinin kendisi parti ister ve onu doğurur. Neden İngiltere'de, savaşımın yukarıda özetlediğimiz ilk aşamalarında işçi sınıfının partisi yoktu ve neden son aşamada Çartist Parti işçi sınıfının partisi olarak ortaya çıktı? Çünkü daha önce işçi sınıfı bir partiye nesnel olarak gerek duymuyordu. Ne zaman ki ülke çapında örgütlenerek, tüm ülkede geçerli olmak üzere haklarını tescil ettirmek istediler, o zaman parti gereği doğdu ve ardından parti doğdu. Marks bu gerçeği *Bolte'ye mektubu*'nda şöyle açıklıyor: "Bu hareketler (işçi sınıfının siyasal hareketleri-

1. Marks'ın Bolte'ye 23 Kasım 1871 tarihli mektubu. Marks Engels. *Seçme Yapıtlar.* üç ciltlik, c.2, s.423-424.

R.Y.) önceki örgütlenmenin belli bir derecesini varsayarlarsa da kendileri aynı ölçüde bu örgütlenmenin gelişmesinin aracıdırlar."[1]

Peki işçi sınıfının savaşımı ve anlayışı tarihsel olarak siyasal savaşım ve anlayış düzeyine erişmeden parti kurulursa ne olur? Ki partinin varlığının da bir göreceli bağımsızlığı vardır, her toplumda her zaman bir parti kurabilecek kadar bilinçli işçiler ve aydınlar varolabilir. Ayrıca, Marksizm'in proleter ideolojisi olarak doğuşundan ve partinin işçi sınıfının yaşamındaki yerini gösterişinden sonra bu daha da olanaklıdır. Kanımız odur ki, sınıfın gelişmesinin nesnel olarak partiyi çağırdığı aşamadan önce kurulan partiler, kadroları kendi içinde göreceli olarak büyüse bile, güçlü parti durumunu alamazlar. Daha saat çalmamıştır.

Tabii bu söylediğimiz, tarihsel olarak "erken" kurulan partiler kurulmamalıdır demek değildir. Tam tersine. İşçi sınıfının nesnel gelişme sürecine öngelen partiler, sınıfın gelişmesini hızlandırmada çok olumlu, çok önemli rol oynayabilirler. Amacımız, böylesi bir durumda kurulan partilerden o süre içinde güçlü parti olmasının beklenemeyeceğini vurgulamaktır.

Devam edelim. Bir başka soru. Yukarıda yaptığımız tarihsel özette gördük ki önce işçi birlikleriyle başlayan ekonomik savaşım sürecinin kendi içinde çeşitli aşamaları vardır. Siyasal savaşım (yani sınıf savaşımı) aşamasının da çeşitli düzeyleri var mıdır?

Vardır. Ve küçük burjuva sosyalistlerinin karıştırdıkları ikinci nokta da budur.

Örneğin, Marks'ın verdiği örnekle 8 saatlik iş günü yasası için savaşım ya da ülkemizden bir örnekle referandum savaşımı siyasal savaşımdır. Ama bu düzey, hareketin "küçük" işlerde kaldığı, devletten herhangi bir yasanın, çeşitli ekonomik, toplumsal, siyasal reformların

1. Marks'ın Bolte'ye 23 Kasım 1871 tarihli mektubu, Marks Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç ciltlik, c.2, s.424.

istendiği bir siyasal düzeydir. Bu düzeydeki savaşım, siyasal savaşımın (ve dolayısıyla sınıf savaşımının) gelişkin düzeyi değildir. Sömürü düzenini kökten yıkmayı amaç almamıştır. Bu düzeydeki savaşımın adı sendikal siyasettir.

"İşçi sınıfının siyasal hareketinin sonul amacı, siyasal iktidarın işçi sınıfı için zaptıdır."[1] İktidarı işçi sınıfını gözeten yasalar çıkartmaya zorlayan bir siyasal savaşımla proletarya temel sınıf çıkarlarına erişemez. Hatta bu istediği yasaların çoğuna bile erişemez. Bu nedenle, "sınıfın sınıfa karşı verdiği her savaşımda, gelen bir sonraki hedef siyasal iktidar için savaşımdır."[2] Bu düzeyde, işçi sınıfı savaşımını *kendi partisi* içinde ve çevresinde, düzeni kökten değiştirmek için *devlete el koymak amacıyla* yürütür. Marksizm-Leninizm için bu düzeydeki siyasal savaşım tam anlamıyla gelişkin sınıf savaşımıdır. Lenin'in dediği gibi, "sınıf savaşımının gerçek, tutarlı ve gelişmiş olabilmesi için siyasal alanı kapsaması yeterli değildir. Siyasette de küçük sorunlara kısıtlı kalmak, ya da daha derine, ta temellere dalmak olanaklıdır. Marksizm sınıf savaşımını *ancak* siyaseti kapsamakla yetinmeyip, siyasette en önemli şeyi, devlet iktidarının örgütlenmesini ele aldığında tam anlamıyla gelişmiş, 'ulus çapında' olarak tanır"[3] Hareketin bu en yüksek aşamaya yükselebilmesi için işçi sınıfının kendi gerçek partisi olan komünist partisine, kendi sınıf ideolojisine, kendi bağımsız sınıf siyasetine gereksinim vardır. Parti işte bu aşamanın vazgeçilmez temel unsurudur.

Lenin, *Ne Yapmalı*'da "siyaset var, siyaset var"[4] derken bize işte bu gerçeği, işçi sınıfının siyasal savaşımının da çeşitli düzeyleri olduğunu hatırlatıyordu. Siyasal savaşımın en alt düzeyi, ekonomik savaşımın doğurduğu, o savaşımın istemleriyle örülü siyaset düzeyidir. Lenin bu düzeye

1. Marks'ın Bolte'ye 23 Kasım 1871 tarihli mektubu, Marks Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç ciltlik, c.2, s.423.
2. F.Engels, *Labour Standard'dan Makaleler*, İng. basım, s.16.
3. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.19, s.121.
4. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. basım, c.5, s.387.

sendikal siyaset diyor. Sendikal siyaset de siyasettir, ne ki emeğin sermayeye bağımlılığını yok etme konusunu yükseltmez. Ekonomik savaşım, yani sendikal savaşım hükümete karşı da yürütülebilir, fakat hâlâ tamamıyla sendikal siyasettir.[1] Siyasal savaşımın en üst düzeyi, sermaye sömürüsünü yok etme amacıyla devlete el koyma için yürütülen savaşımdır. Hareketi bu düzeye çıkaracak, sınıfı bu düzey için hazırlayıp örgütleyecek olan komünist partisidir. Sınıf savaşımının bu en gelişkin aşamasında işçi sınıfı kendi sınıfsal çıkarlarını (yakın ve sonul çıkarlar birlikte) *tam anlamıyla* kavrar ve *tam anlamıyla* "kendisi için sınıf" olur.

Unutmamak gerekir ki, siyasal savaşımın geri düzeyi ile en gelişkin sınıf savaşımı düzeyi arasında, *uzunluğu sınıfın bilinç ve örgütlenme derecesine göre değişen* bir zaman süreci ve çeşitli ara aşamalar, ara şekillenmeler vardır. Bu bir süreçtir, en gelişkin, gerçek sınıf savaşımına ve tam anlamıyla "kendisi için sınıf" olmaya götüren bir süreç.

Türkiye işçi sınıfının savaşım tarihine bakınca görürüz ki, 1950'lere dek işçi sınıfımızın örgütlenmesi ve savaşımı genel olarak yerel ve spazmodiktir. 1850'lerden 1950'lere dek sayısız çıkışlar olmuş fakat kurulan örgütler ya kendileri yaşayamamışlar ya da kapatılmışlardır. İşçi sınıfı hareketinin duraklamalarla, ama her duraklama sonunda daha da yükselerek geliştiğine Marks işaret ediyor. Ne ki bu duraklamalar öylesi değil, ardından hareket çok daha güçlü biçimde yükselmiyor. Bu durumu açıklamada çok çeşitli nedenler yardımcı olabilir. Fakat *temel neden*, bu 100 yıllık dönemde Anadolu'daki işçi sınıfının genel olarak gerçek endüstri proletaryası, fabrika işçisi olmayışıdır. Bu dönemin işçilerinde daha çok yarı-proleter yanlar ağır basmaktadır. Ülkede yaygın ve gerçek anlamıyla endüstri yoktur.

Oysa biliyoruz ki işçi sınıfının gerçek anlamda varlığı ve savaşımı *fabrika sistemiyle* bağlıdır. Marks, "fabrika *sistemi bir endüstri dalına ne denli egemen olmuşsa, orada*

1. Lenin, *Toplu Yapıtlar*. İng. basım, c.5, s.387. II. ve III. Bölümler.

çalışan işçiler de işçi hareketine o denli çok katılır; işçilerle kapitalistler arasındaki karşıtlık keskinleştikçe, işçilerdeki proleter bilinci de berraklaşır"[1] (abç) diyor. Sorunun anahtarı da bu cümlelerde. Bir ülkede kapitalizmin fabrika aşamasına yükselmesiyle, bu sistemin yarattığı, yoğunlaştırdığı, eğittiği işçi sınıfı gerçek savaşım basamaklarını tırmanır. Siyasal savaşıma yönelir, partisini arar, partileşir.

İngiltere'de fabrika aşamasının gelişi endüstri devrimiyledir. Bizde ise, kapitalizmin fabrika endüstrisi aşaması 1923 ile II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde doğmuş ve fakat kendi iç dinamiğini kazanabilmesi için 1950'lere dek bir anlamda "oksijen çadırı"nda yaşamıştır. Dolayısıyla, ancak yeterli bir olgunluğa eriştiği 1950'leri Türkiye'de kapitalizmin fabrika endüstrisi aşaması olarak değerlendiriyoruz.

İngiltere'de endüstri devrimiyle başlayan fabrika aşamasından işçi sınıfının "kendisi için sınıf" olmasına dek geçen zaman çok uzundur. Bunun pek çok tarihsel ve sosyal nedenleri olabileceği gibi, İngiltere'nin bu yolun ilk yolcusu oluşunun da büyük payı vardır. Türkiye'de ise, işçi sınıfının "kendisi için sınıf" olmasına, fabrika aşamasından bu yana uzun zaman gerekmemiştir. 1960'ların başından bu yana işçi sınıfımız bambaşka bir sınıftır, bu ortada. Ülke çapında sayısı artmış, güçlenmiş, güçlü örgütler kurmuş, tarihinin hiçbir dönemiyle kıyaslanmayacak denli üstün ve militan bir savaşıma atılmıştır. 1970'lere geldiğimizde, Türkiye işçi sınıfı hiç kuşkusuz *"KENDİSİ İÇİN SINIF"*tır. Savaşımı siyasal nitelik almıştır. Savaşımı sınıf savaşımıdır.

Görülüyor ki, Türkiye'de fabrika aşamasının başladığı yıllarla, işçi sınıfımızdaki nitel değişim yılları aşağı yukarı birbiri üstüne düşmektedir. Bunun çeşitli nedenleri sayılabilir. Türkiye işçi sınıfının bu oluşumlar içine girdiği tarihsel dönem, İngiliz işçi sınıfının o gün yaşadığı dönemden çok başkadır. Bugün Türkiye işçi sınıfının şu ya

1 F.Engels, "İngiltere'de işçi sınıfının durumu", Marx-Engels, *Toplu Yapıtlar*, İng basım, c.4, s.528-529.

da bu biçimde devraldığı, etkilendiği, içinde yer aldığı ortam çok değişiktir. Dünya işçi sınıfının bağımsız ideolojisi Marksizm-Leninizm işlenmiş ve dünyanın dört bucağında etkilerini duyuran nesnel bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Dünya işçi sınıfı bugüne çok zengin deneyim, gelenek, savaş yöntemleri, örgüt biçimleri birikimi getirmiştir. İşçi sınıfı artık dünya çapında olgun bir sınıftır. 1920'den bu yana ağır terör altında savaşan TKP'nin, işçi sınıfımızın bu birikimi devralmasında paha biçilmez katkısı olmuştur. Öte yanda, bugün dünyanın ilk işçi devletlerinden kurulu dünya sosyalist sisteminin varlığı emekçi yığınlar için yaşamın ta içinde bir örnektir. ...

Evet, Türkiye işçi sınıfı bugün "kendisi için sınıf"tır. Küçük burjuva sosyalistlerinin düştükleri yanılgının altında, açıkça görülüyor ki, kendisi için sınıf, sınıf savaşımı, siyasal savaşım kavramlarının ters yorumu yatmaktadır. Onlar, siyasal savaşımın en gelişkin aşamasına yükselmemiş sınıfa, "kendiliğinden sınıf" diyorlar. Bu yanlıştır. Bu, işçi sınıfımızı ve onun ulaştığı savaşım düzeyini küçümsemeye, bir çeşit 'elitizm"e götürür. İnsanın, kavramlara kendisinin yüklediği dar anlamlar nedeniyle gözlerinin önündeki olayı anlamayışı, yığından soyutlanmasının başlangıcıdır.

(...)

Savaşımın en gelişkin, gerçek sınıf savaşımı olmaya yönelişi bir süreçtir. *İki baştan işleyen bir süreç.* Bir baştan işçi sınıfı, kendiliğinden gelme ekonomik savaşımının ürettiği olgunlaşma ile, yine "kendiliğinden gelme" siyasal savaşıma doğru yükselir. İşçi sınıfı bu aşamada parti gereğini iliklerinde duyar. Siyasal savaşımsız olamıyorsa, siyasal partisiz de olamaz. Plehanof bunu, işçi sınıfı "ekonomik görevlerinin bilincine vardıkça daha kararlı biçimde kendi siyasal partisine gider"[1] sözleriyle anlatıyor. ...

Sürecin öte başında da Komünist Partisi'nin bilinçlen-

1. G.Plekhanov, *Seçme Felsefi Yapıtlar*, İng. basım, c.1, s.74.

dirme ve örgütleme çalışmalarının giderek güçlenmesi, yığınları kavraması yer alır. Komünist Partisi'nin Leninci hat içinde güçlenişi, bir yanıyla savaşımı gerçek siyasal savaşıma çeviren temel unsur olurken, bir başka açıdan da savaşımın gerçek siyasal savaşıma yükselmekte oluşunun *tarihsel düzeyde* kanıtıdır. Çünkü, işçi sınıfının gerçek siyasal bilince erişi partinin ürünü olduğu gibi, parti de o işçi sınıfı savaşımının tarihsel açıdan ürünüdür. ...

Bunlar da gösteriyor ki, Türkiye işçi sınıfının geneliyle "kendiliğinden gelme" siyasal savaşım düzeyine ulaşan savaşımı, gerçek siyasal savaşım, gerçek sınıf savaşımı olma oluşumunu da içinde taşımaktadır. Ve bu oluşum hızlanmaktadır. Daha hızlandırmak bizim görevimizdir.

Bu kitap, Türkiye işçi sınıfına ilişkin sayısal veriler de içeriyor. Ancak kitabın asıl vurgusu genelde işçi sınıfı kavramıdır, onun kapsamıdır.
Kitabın sonunda, Türkiye işçi sınıfına ilişkin veriler temelinde yapılan döküm oldukça kabadır. Bu konuda daha iyi kaynaklara dayanılarak, daha net bir döküm yapılabilir. Yine de bu kaba dökümün bile, işçi sınıfımızın dev boyutlarına ilişkin doğru bir fikir vermesine dikkat edilmiştir.
Kitabın konusu işçi sınıfının kapsamı ama bizce önemli bir yan ürünü de sosyalist ülkelerdeki çöküşü anlamaya yardımcı olacak bir örnek oluşturmasıdır. Marks'ın konuya ilişkin olarak yazdıklarını okuyup Sovyet kitaplarında yazılanlarla karşılaştırınca, şu çok iyi ortaya çıktı ki, bugün Marksizmi demode ilan edip akıllarınca "aşmaya" kalkışanlar, gerçekte Marksizmin yanına bile yaklaşamamış, ondan giderek uzaklaşmış olanlardır. Çöken onlardır. Onların Marksizmden giderek uzaklaşan yolları, artık burjuvazinin sınırları içine varmıştır.

